

Remete Farkas László

Kárpát-medencei régi-népi földművelés

„Magyarság hagyománya és története” könyvsorozat IX. kötet

Rövid tájékoztató érdeklődőknek, laikus hagyományőröknek.

Korabeli talaj-besorolások, házi talaj-vizsgálati módszerek és besorolások.
Talajok, természetes és mesterséges talaj-javítók, egykori talaj-javítási eljárások.
Termő-területek kiválasztása, kialakítása és művelésre alkalmassá tétele.
Korabeli terület-kialakítások. Telek és udvar, kert, tábla és szabad-föld.
Hagyományos település-kialakítások. Szállás, tanya, falu, mezőváros.
Régi művelési megoldások, egyedi művelések, rendszer-szerű gazdálkodások.
Vetési formák és változatok, módszerek és felszerelések.
Ahogyan azok ma is kipróbálhatnánk, ötleteiket hasznosíthatnánk.

Szórakoztató elmélyedést és kísérletezést!
Eredményes hagyományőrzést!

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS	7
TALAJ-MINŐSÉGEK LEÍRÁSA	8
Régi vizsgálati módszerek	8
„Fürkészás”, vagyis a korabeli mintavétel.....	8
„Látás”, vagyis szemrevételezés	8
„Szaglás”, vagyis kipárolgás-ellenőrzés	9
„Tapasztalás”, vagyis tapintásos ellenőrzés	9
„Kóstolás”, vagyis ízleléses ellenőrzés	10
Alkotó-részek kiderítése	10
Laikus vegyelemzés	10
Talajok természete	11
Kemény és hideg földek	11
Lágy és meleg földek	11
Kevert földek	11
Szükség-földek	12
Csinált földek	12
Talajok fajtái	13
Szűz-földek	13
Irtás-földek	14
Legelő-földek	14
Rét-földek	14
Szántó-földek	14
Ültetvény-földek	15
Kapás-földek	15
Parlag-földek	15
Ugar-földek	15
Karám-földek	16
Szék-földek	16
Láp-földek	16
Zsombék-földek	16
Szikla-földek	17
TALAJOK ALKALMASSÁGA ÉS JAVÍTHATÓSÁGA	18
Természetes talajok hasznosíthatósága	18
Kövér-nedves fekete-föld hasznosítása	18
Porhanyós-nedves fekete-föld hasznosítása	19
Középszerű fekete-talaj hasznosítása	19
Barna erdei-talaj hasznosítása	19
Nedves réti talaj hasznosítása	20
Időszakosan kiszáradó réti talaj hasznosítása	20
Időszakosan elárasztott réti talaj hasznosítása	20

Zsombékos-mocsaras talaj hasznosítása	21
Homokos talaj hasznosítása	21
Televényes talaj hasznosítása.....	22
Szikes talaj hasznosítása	22
Talaj-javítási eljárások.....	22
Lazítás	22
Horolás.....	23
Forgatás.....	23
Soványítás.....	23
Kövérítés.....	24
Meszezés.....	24
Rögösítés.....	24
Takarás	25
Trágyázás	25
Zöld-trágyázás	26
Salétromozás.....	26
Felégetés	27
Fullasztás vagy füllesztés.....	27
TALAJ-JAVÍTÓK ELŐTEREMTÉSE	28
Természetes talaj-javítók	28
Homok, lösz, porló iszap vagy kőpor	28
Agyag-föld, vagyis agyag	28
Mészke, vagyis mészkövecskék.....	29
Égetett mész.....	29
Gipszes-föld.....	29
Mész-föld, vagyis márga.....	29
Mész-homok, malter-törmelék.....	29
Digó-föld, a sárga-föld.....	30
Vályog-törmelék	30
Szappan-föld	30
Lápi kotus-föld, amit ma tőzegnek nevezünk.....	30
Mesterséges talaj-javítók	30
Szalajka-föld vagy hamany-föld.....	31
Szenes-föld.....	31
Gané-föld, vagyis az érett trágya	31
Gané-lé, a folyékony trágya.....	32
Szecska-föld, vagyis az érett komposzt.....	32
Árok-föld, a gaz-temető	32
Dög-föld, vagy csont-föld.....	32
Iszap-föld	33
MŰVELÉSI TERÜLETEK KIALAKÍTÁSA.....	34
Alkalmos terület kiválasztása	34
Talaj minősége	34
Talaj tisztasága.....	34

Talaj-felszín lejtése	34
Terület művelési adottságai.....	35
Terület fekvése, kiterjedése.....	36
Terület víz-ellátása	36
Művelhetőség.....	37
Kiszolgálhatóság	38
A terület művelésbe vétele.....	38
Terület megtisztítása	39
Határoló árok kialakítása	39
Védősánc és vízlevezetés.....	39
Kerítések, sövények	40
Egyengetés és talaj-javítás	41
Sáncozás, rovátkolás és fészkezés	42
Sávozás és lépcsőzés.....	42
Terep-rendezés utáni talaj-megóvás.....	43
MŰVELÉSBE VONT TERÜLETEK BESOROLÁSA.....	44
Telek, belakott terület	44
Belső telek.....	44
Külső telek	44
Kettős-telek, vagy két belső-telek.....	45
Udvar, ház-kert	45
Tiszta-udvar	45
Lakó-udvar.....	46
Barom-udvar	46
Baromfi-udvar.....	47
Lánc-udvar	48
Kert, keríték	48
Kert, az elkerített gazdálkodási terület	48
Konyha-kert	49
Gyümölcsös-kert.....	49
Szőlős-kert	49
Virágos-kert	50
Gyógyszeres-kert	50
Szérűs-kert	50
Szállás-kert.....	50
Szénás-kert és mező-kert	51
Szőlő-kert és szőlő-hegy	51
Vetemény-kert vagy kapás-kert	51
Gyümölcs-kert, gyümölcs-liget	52
Szemes- vagy fias-kert.....	52
Csiperkés-, gombás-, vagy trágya-kert	52
Laska-kert	53
Kender- vagy kenderes-kert, kender-föld	53
Halas-kert.....	53
Aszaló-kert.....	53

Egyéb kertek	53
Tábla, tábla-föld.....	54
Szántó-föld.....	54
Legelő-föld.....	54
Kaszáló-föld.....	54
Liget-föld	54
Parlag- és ugar-föld.....	54
Dülő-föld.....	55
Árendás-föld	55
Haszon-föld.....	55
Szorgalmi-föld	55
Nyíl-föld.....	55
KORABELI MEZŐGAZDASÁGI TELEPÜLÉSEK.....	56
Ideiglenes szállás	56
Téli szállás	56
Nyári szállás.....	56
Réti vagy akol-szállás	57
Erdei vagy irtás-szállás	57
Szőlő- vagy hegy-szállás	57
Halász-szállás.....	57
Háló-szállás.....	58
Állandó település	58
Háló-tanya.....	58
Önálló tanya.....	58
Bokor-tanya.....	58
Halász-tanya.....	59
Állandó szállás	59
Majorság	59
Szőlő-majorság	59
Falu	60
Mezőváros.....	60
ALAPVETŐ MŰVELÉSI MEGOLDÁSOK.....	62
Egyedi, eseti művelés	62
Gyepesítés.....	62
Dúsítás	62
Bokrosítás	63
Legeltetés	63
Kaszálás, gyűjtés.....	64
Szántás, vetés, boronálás	64
Aratás, betakarítás.....	65
Nyomás, nyomatás vagy tarló-járatás, tarló-törés	65
Tarló-égetés.....	66
Tarló-vetés.....	66

Rendszer-szerű művelés	66
Nyomásos gazdálkodás	66
Két-nyomásos gazdálkodás.....	67
Három-nyomásos gazdálkodás	67
Több-nyomásos gazdálkodás	68
Javított nyomásos vagy zöld-ugaros gazdálkodás	68
Vetés-váltó gazdálkodás.....	68
Vetés-forgó gazdálkodás	69
Nyomás-kényszeres gazdálkodás	69
Többszörös, vagy forgó-vetésű gazdálkodás	70
Köztes-ültetésű gazdálkodás	70
Két-szintű fás-vetéses vagy kapásos gazdálkodás	70
Lugasos-kapás gazdálkodás	70
ÜLTETÉSI MEGOLDÁSOK.....	71
Vetési formák.....	71
Szántó- vagy határ-vetés	71
Sávos vagy pászta-vetés.....	71
Soros vetés	71
Páros és többsoros vetés	71
Sövényes vetés vagy telepítés.....	72
Ágyásos vetés	72
Emelt ágyásos vetés	72
Felfutós vetés	72
Vetési változatok.....	72
Szórt vagy tér-vetés.....	73
Ritka vetés.....	73
Jelzős vetés	73
Fészkes vetés.....	73
Ültető vagy furus vetés.....	73
Palántás vetés, dugató ültetés.....	73
Vetési módszerek	74
Alul-vetés.....	74
Kétszeres- vagy alá-vetés.....	74
Felül-vetés.....	74
Kevert-vetés	75
Köztes-vetés.....	75
Rá-vetés	75
Művelési felszerelések, szokások és tapasztalatok.....	75
Fontosabb kézi eszközök	76
Vontatott eszközök	76
Vetési fogások	77
BEFEJEZÉS	79

BEVEZETÉS

A magyarok őseit még ma is sokan olyan „lovás népnek” gondolják, akiktől távol állhatott a földművelés. Holott, már a korabeli arab nyelvű források is említik, hogy a magyaroknak... országa bővelkedik fákbán és vizekben, földjük nedves és sok szántóföldjük van¹... a sok lovuk és lábasjóságuk mellett jó szántóföldjeik vannak². A magyar nyelv pedig maga is élő bizonyíték erre, mivel a földműveléssel kapcsolatos szavaink döntő többsége uráli (finnugor), ótörök (onogur-bolgár, türk) és ószláv eredetű.

A magyar nyelv három fő rétege jól érzékelteti a magyarság élet-körülményeinek változásait is. A finnugor alapszavak főleg a természeti és családi környezetre, ligeti életformára, gyűjtögető és kezdeti földművelő-termelő életmódra utalnak. Mint például: *köles, kalász, kenyér; méz, kapa, ásó, túr, borona, szekér; tör, vet, hord, vág, arat, irt, kert, gyep, ház, fal, árok, legelő, fű, eső, rét, mező, erdő, víz, folyó.*

Az ótörök jövevény-szavaink közösségi-sztyepei életformát, a váltó-földművelő és helyhez kötött gyümölcs-termesztő gazdálkodást, és főleg rideg-tartásos vagy szállásos állat-tenyésztést sejtetnek. Földművelésre utaló ilyen jövevény-szavak például: *búza, árpa, tarló, eke, sarló, boglya, szérű, szőlő, bor, alma, körte, som, dió, komló, kender, bors, borsó, torma.*

Az ószláv (főleg keleti-szláv) eredetű szavaink letelepedett-falusias életformát, szántós és kapás földművelést, ligetes gyümölcs-termesztést és háztáji állat-tenyésztést sejtetnek. Földművelésre utaló ilyen jövevény-szavak például: *rozs, zab, gabona, kazal, széna, szalma, csép, pelyva, asztag, barázda, ugar, mezsgye, tanya, bab, lencse, szilva, málna, káposzta.*

Mіндеzen nyelvi bizonyítékok arra utalnak, hogy a korabeli magyarság már a Don-Duna közti lakóhelyén is foglalkozott földműveléssel. Sőt, mivel a szőlő-műveléssel és a gyümölcs-termesztéssel kapcsolatos szavaink többsége is ótörök eredetű, ezért az állandó nomád vándorlás feltételezése is kétségeket ébreszthet. Vagyis, a magyarság nem a Kárpát-medencében ismerkedett meg a földműveléssel és a letelepedett életmóddal. Sokkal inkább valószínű, hogy e területen megállapodva, az addig túlsúlyban lévő legelő-váltó állat-tenyésztést felváltotta a letelepedett állat-tenyésztés, miközben a földművelés részaránya megnövekedhetett.

Jelen kötet célja: a korabeli Kárpát-medencei földművelés rövid bemutatása, régi kifejezések és módszerek ismertetése. Főleg, a XV-XVIII. századi leírásokra hagyatkozva, nem feledve a XX. század közepéig szórványosan fennmaradt ősi módszereket sem. Egyúttal igazolva, hogy elődeink nemcsak jártasak voltak a földművelésben, de egyes módszereik ma is környezetbarátnak és megszívvelendőnek tekinthetők. Ezen összefoglaló (amely elsősorban érdeklődő laikusok számára készült) ötletet adhat egyes, mára már elfelejtett módszerek felelevenítésére is. Hasznos elmélyedést és sikeres kísérletezgetést kívánva az érdeklődőknek!

1 Ibn Ruszta (930 körül) és Gardizi (1050 körül).

2 Abu Ubajd Al-Bakri (1068 körül)

TALAJ-MINŐSÉGEK LEÍRÁSA

A régi leírások szerint, a föld „csínnyának ismerete” egykor az általános műveltség körébe tartozott. Olyan alapvető ismeretnek számított, amelyet már egy 6-10 éves gyermeknek is meg kellett tanulnia. Hiszen, enélkül szinte elképzelhetetlen volt a korabeli eredményes növény- és gyümölcs-termesztés, ahogy a sikeres állat-tartás és tenyésztés is. E tudástapasztalat többnyire az „idősekről szállt az unokákra”, akiknek hagyományos feladata volt a gyermekek betanítása, kisebb munkálatokba bevonása, eszköz-használatra felkészítése.

Régi vizsgálati módszerek

„Első pillantásra úgy tűnhet”, hogy a régi ismeretek szemléleti és fogalmi rendszere mintha eltérne a mai tudományos meghatározásoktól. Holott, valójában azok egyfajta régies, érzékszervi vizsgálatokon alapuló, egyszerűsített változata. Olyan módszerek, amelyek nem igényeltek különleges eszközöket vagy mélyebb tudományos ismereteket. Ahogy, egy régi kertészeti könyvben íródott³ (az akkori írás szerint). „*Négy érzékességünk által ismerhetjük meg kiváltképpen, a' fölnek csínnyát, Látással, Tapasztalással, Kostolással, Szaglással.*”

„Fürkészés”, vagyis a korabeli mintavétel

Ahhoz, hogy elődeink „négy érzékkel” megismerhessék a „föld csínját-bínját”, először is mintákat kellett venni a vizsgálandó földből. Ennek legegyszerűbb módja volt: a gödör-minta. Amikor, a földterület több, különböző tulajdonságúnak tűnő (lapos, dombos, száraz, nedves, füves és sivar, eltérő talaj-színű vagy növényzetű) pontjain gödröket ástak. Így, nemcsak hogy megfigyelhették a talaj rétegződéseit, de azokat a „négy érzékkel” meg is vizsgálhatták.

„Látás”, vagyis szemrevételezés

A régi népi szemlélet többnyire többféle termő-földet különböztetett meg, úgymint: *fekete, barna, vörös, sárgás és hamuszínű* földet. Legtermékenyebbnek a *fekete* földet tartották. Persze csak ha nem volt túl nedves vagy száraz. Úgy vélték, minél világosabb a termő-föld, annál kevésbé termékeny. Vagyis, a *barna* földtől már kevesebb termés volt várható. A *vörös* föld mocsaras vagy lemosódott ásványi jellegre (gyepvasra, vörös agyagra) utalhatott. A homokos-löszös *sárga* szín gyors kiszáradásra és agyagosságra, a *szürkés-sárga* liszt-szerű pedig kiszáradás utáni kergesedésre és kisebb termékenységre utalhatott.

A *hamuszínű* föld inkább a szikes kiszáradásokon vagy meszes-kőporos üledékeken volt gyakori. Ez utóbbi színű talajok már nem sok növénynek kedveztek. A talaj minőségéről sokat elárult az is, hogy milyen növények borították és milyen sűrűséggel. A rögöket szétmorzsolva

3 Lippai János: Posoni kert. Győrött. 1753. esztendőben. Streibik Gergely János, Királyi, Püspöki és Városi privát könyv-nyomtató által.

az is láthatóvá vált, hogy milyen haszontalan összetevőket tartalmazhatott, úgymint: kavics, kő, lösz-baba, nehezen bomló vagy művelést akadályozó növényi maradvány, zavaró hulladék vagy törmelék, csont- és cserép-töredékek stb. A talaj-szemcsék világos-fehéres penész-szerű átszövődése pedig gombásodásra (penészesedésre) utalhatott.

„Szaglás”, vagyis kipárolgás-ellenőrzés

Az egykori vélekedés szerint, a frissen esett eső vagy vízzel öntözött talaj szaga elárulja annak minőségét is. Úgy vélték, a kellemes föld-, erdő- vagy mező-illat jó minőségű talajt jelez. Ugyanakkor, a dohos szag: penészes, bomló-befülledt növény-maradványokra utalhat, amely a természetű növényt megbetegítheti. Viszont a „gombaszag” (ha a talaj fehér fonalakkal is átszőtt), akár hasznos is lehetett, alkalmas a gomba-termesztésre.

A csípős ammónia-szag vagy fekáliás bűz többnyire ürülékes szennyezésre utal, ami a haszon-növényt kiégetheti vagy fertőzést terjeszthet. Az égett-füstös szag friss avar-, tarló- vagy erdő-égetésre utal, amely némi pihentetés után művelésbe fogható. A dögszag bomló tetemet és egyúttal fertőzés-veszélyt is jelezhet. A savanykás szag viszont többnyire savanyú talajt vagy savanyító hatású (erjedő, rothadó) növényi maradványokat sejtetnek. Mint ahogy a friss levél- vagy fűszag is még nyers növény-maradványokról adhat hírt. Az ilyen bajos szagú és nem kellemesen illatozó talajokat csak kezelés vagy pihentetés vonták művelésbe. A kénés szag egyes lápos vagy ásványos-málladékos talajok jellemzője lehet. Az ilyen záptojáshoz hasonló kipárolgás a növényzet fejlődését igencsak visszavethette.

„Tapasztalás”, vagyis tapintásos ellenőrzés

Ez a természetes vizsgálati módszer alapvető fontossággal bírt egykor. Egy maroknyi földet két kézzel alaposan összeszorítottak. Ha nedvességet adott ki magából, akkor túl vizes volt. Ha viszont összeszorítás után elengedve szárazon szétporlott, akkor túl száraznak számított. Ha a kézhez hozzáragadt, akkor túl kövérnek bizonyult. Főleg akkor, hogyha földhöz csapva nem hullott darabokra, hanem szétlapulva is egyben maradt. Az ilyen talaj hozzátapadva a szerszámokhoz vagy eszközökhöz, igencsak nehezítette a megművelését. A kedvező talaj kézzel morzsolható volt, de nem porladt szét.

A sovány talaj ellenben mint a homok vagy lösz könnyen porladt. Ami arra utalt, hogy eső (esetleg némi vízjárás) vagy szél, akár el is hordhatná. A maroknyi talajt gyakran kevés vízzel tészta-szerűvé gyúrták és abból kisebb golyóbisokat formáltak. Amelyeket alaposan kiszárítottak, majd ujjukkal erőteljesen morzsolgattak. A túlságosan kövér-agyagos talajból gyúrt golyóbis olyan kemény volt mint a kő, nehezen porlott. A homokos-sovány talajból gyúrt golyóbis viszont könnyen porlott, mivel nem volt tartása. Ezek egyike sem volt kedvező a termesztésre. Viszont, a túl kövér földet homokkal vagy lösszel, a túl soványat pedig agyaggal vagy iszappal keverve javíthatták. De a parlagon hagyás, ugaros legeltetés vagy trágyázás is sokat javíthatott az ilyen talajon.

„Kóstolás”, vagyis ízleléses ellenőrzés

Amely egykor (sokfelé) hozzátartozott a talaj vizsgálatához. Természetesen csak akkor, ha az előbbi próbák nem utaltak semmilyen „kóstolási kellemetlenségre” (fertőzésre, undort keltő szennyeződésre). A talajmintát közel három-ötszörös mennyiségű vízben legalább fél napon át áztatták, közben többször is alaposan elkeverték. Ezt követően hagyták leülepedni, majd a kivált vizet a tetejéről leöntötték és sűrű szöveten átszűrték.

A lúgos íz, többnyire a szikes talaj sajátossága, sós pedig az „elsósodotté”. A kissé csípős íz salétromos talajra utalt. A kréta-íz a meszes, agyagos és gipszes talajok jellegzetessége, míg a fanyarság inkább a csersavas (tölgy, cser, dió stb.) fák altalajáé, vagy a timsós kicsapódásé. A fémes íz többnyire zavaró ásvány-töménységet jelezhetett. Keserű ízt leginkább a keserű- vagy Glauber-só okozhatott, de ritkán egyes nyers növényi maradványoktól is származhatott. Ha a kénes íz hidegen kevésbé de melegítve intenzívebben volt érzékelhető, azt a talaj kén-tartalmú ásványainak (vagy a talajt ártó kénes „bűdös-víz”) rovasára írták.

Alkotó-részek kiderítése

Amely a kóstolós ellenőrzés egyfajta kiegészítése. Az előzőekben már kiáztatott és kiszűrt talaj-mintát különböző lyukú szitákon átrostálták. Ennek során a minta homok- és porszerű szemcséi elkülönültek a szennyeződésektől (kavicstól, törmeléktől, növény-maradványtól stb.). Ezáltal megállapítható volt a szennyeződés mértéke (aránya) és minősége. A finomabb szemcsékből gyúrt golyóbis-próba pedig a talaj kövérségéről adott felvilágosítást. A kóstolásra leszűrt talaj-oldatot pedig elforralták, majd a visszamaradt porszerű anyag próbájával és kóstolásával annak jellemzőit meghatározták (például: sós, salétromos, timsós, keserűs, sziksós, meszes, gipszes, iszapos).

Laikus vegyelemzés

Ez az egyszerű, látványos és egykor közismert házi vizsgálat a kémtartalom (savasság vagy lúgosság) meghatározására szolgált. A kóstolós elemzéshez készített szűrt talaj-oldatot jelző növények kipréselt levéllel keverték. E célra leginkább bevált a vörös-káposzta, cékla, fekete-szőlő (kék-szőlő), kék-szilva, fekete ribizli, esetleg kék vagy fekete áfonya. Ugyanis, az ilyen színes termés kipréselt levélének színét a hozzá-csepegtetett szűrt talaj-oldat megváltoztathatta. A halvány vörösre színeződés gyenge, az élénkebb erősebb savasságot jelzett. Viszont, a lé elkékülése, zöldülése vagy sárgulása: a talaj-oldat lúgosságára utalt. Minél erőteljesebb volt a színváltozás, annál erősebb lúgosabb hatásra. E módszer inkább bevált a savasság-lúgosság kimutatására, mivel kóstoláskor a különböző sók megzavarhatták az ízeletést.

A lúgosság kimutatásának másik egyszerű módja: amikor egy kiskanálnyi talaj-mintát ugyanannyi vízzel összekeverték, majd arra erős ecetet öntöttek. Ha a keverék pezsgésnek indult, az sziksót vagy meszet jelzett. De ha csak melegítés hatására indult be a pezsgés, akkor erősebben kötött lúgos szennyeződésekre utalt (dolomit, csigaház vagy kagyló-töredék, lösz-baba stb.). Ha melegítéskor záptojás-szag is érződött, az kénes szennyeződések sejtetett.

Talajok természete

A korabeli köznyelvben a művelésre fogott talajokat egyszerű, közérthető és igen kifejező névvel illették. Lágynak vagy keménynek, melegnek vagy hidegnek nevezték. De valójában ugyanarról és két talajtípusról szóltak, csak eltérő szemlélettel megközelítve.

Kemény és hideg földek

A korabeli megfogalmazás szerint ide értették az agyagos, vályogos (agyagos-homokos), iszapos és némely lápi talajt. A mai fogalmak szerint ez olyan kötött talaj, amely agyagtartalma 25-30%-nál magasabb. Mint például, a vizenyős réti talaj. Amit azért nevezték keménynek, mert megszikkadva részecskéi szorosan egymáshoz tapadtak. Annyira, hogy nem szellőzhetett kellően, és a víz is nehezen szivároghatott benne. Tömörsege miatt a Nap által felmelegített levegő sem járhatta át. A csapadékvizet tömör állapotában nehezen fogadta be, majd nehezen is párologtatta ki. Vagy, ha kiszáradása miatt megrepedezett, a víz könnyen behatolhatott a réseken, de ilyenkor a talaj is „megdagadt”, és akár túl sok vizet is magába zárhatott (amit aztán nehezen adott le). Az ilyen föld a szárazabb időszakokban a benne élő növény gyökerét is szorosan megfogta. Ezzel, mintegy gátolva annak szabad növekedését, szellőzését és vízfelvételét. Az ilyen a földet „nem jó termőnek” tartották, és csak jelentős többlet-munkával tudták termőre fordítani.

Lágy és meleg földek

Vagyis kemény és hideg földek ellentéte. Közéjük sorolták a fekete apró-rögös (íkrás), löszös (fövényes), homokos, a kőporos (krétás) és kavicsos (kövecses, murvás) talajt. Mai fogalmak szerint az olyan talaj, amelynek agyagtartalma nem éri el a kb. 5%-ot. Mint például, a futóhomok, gyenge lösz-talaj vagy porló-iszap. Ez a termő-föld nem tapadós, porózus, a növények gyökerét is lazán tartja. Így azok szabadabban növekedhetnek, a talaj is jobban szellőzik és a víz is könnyebben átjut. A Nap sugarai is mélyebben felmelegítik, és világosabb színe miatt több fényt ver vissza a növényzetre. Ezért az ilyen föld alkalmasabb a korai termesztésre. Ugyanakkor, mivel ez a talaj kevésbé víztartó, így a termesztés öntözést igényelhet. Enélkül, a kezdeti gyorsabb növekedés megtorpanhat, a növény pedig vízhiány miatt megfonnyadhat, kiszáradhat. Ezt a földet is „nem jó termőnek” tartották. A kemény-hideg földhöz hasonlóan, szintén csak jelentős többlet-munkával tudták termőre fordítani.

Kevert földek

Ezek voltak azok a megfelelő összetételű talajok, amelyek az előbbi két föld-típus keverékei. Vagyis, amelyek keményítőt (agyagot vagy iszapot) és lágyítót (homokot vagy lösz, esetleg kőport) egyaránt tartalmaztak. Mint például a mezőségi (csernozjom) vagy barna erdei talaj.

De kevert földet maguk és készíthettek. Például, amikor a kemény és hideg földet alapos „hígítással” próbálták feljavítani. Vagyis homokkal vagy lösszel porhanyósabbá tenni, majd törekkkel és szálas trágyával szellősebbé és termékenyebbé varázsolni. Az így feljavított talaj általában „jól termesztett”, de benne a növények később indultak növekedésnek. Ezért inkább

a későbbi és hosszabb tenyészidejű növényeknek kedvezett. Ennek ellenére ezt a módszert csak kisebb ágyások vagy termő-gödrök kialakításánál használták, mert aránytalanul sok „hígító földet” igényelhetett (akár ugyanannyit, mint amennyi földet kellett megjavítani).

Hasonlóan kevert földnek minősült az is, amikor lágy és meleg földet alapos „keményítéssel” próbálták feljavítani. Vagyis agyaggal, iszappal tömörebbé tenni, majd törekkkel és szálas trágyával porhanyósságát csökkenteni és termékenyebbé varázsolni. Az így feljavított talaj általában „jól természetű”, benne a növények hamar indultak növekedésnek. Főleg korai és rövidebb tenyészidejű növényeknek kedvezett, de könnyebben ki is száradhattak. E módszert már szélesebb körben alkalmazták, mivel a lágy (vagy sovány) föld javítása nem sok agyagot igényelt (kb. csak 5-öd annyit, mint amennyi földet kellett javítani).

Szükség-földek

Ilyeneknek tekintették azokat a kisebb, és saját erőből kialakított föld-területeket, amelyeken már termelhetek. Mint amikor a sziklás, köves földet először kitermelték, majd a művelést akadályozó darabokat abból kiválogatták és a megtisztított talajt egy helyet összegyűjtve abból ágyásokat vagy parcellákat alakítottak. A kiválogatott kövek többnyire hasznosultak kerítés-, út- és ház-építésnél, víz-terelő árkok kialakításánál. A kövektől-gyökerektől tisztított talajt lehetőség szerint javíthatták, trágyázták. Sziklás-köves vidékeken elterjedt eljárás.

Hasonlóan szükség-földnek minősült az erdő-irtások földjének kezdeti hasznosulása. Amikor is a területet meg kellett tisztítani művelést akadályozó növényzettől és gyökérszektől (esetleg még kövektől is). Ilyenkor előfordult, hogy először csak egy kisebb körben végezték el a gyökerek eltávolítását, és a megtisztított részt rögtön művelésbe vették (vetettek, telepítettek). Ezt a tisztított talajt szükség esetén trágyázták, savassága csökkentése érdekében meszezték. Erdős vidékeken egykor közismert módszer, az erdőlakók kertjei is ekképpen formálódtak.

Szikes vidékeken is lehetőség volt szükség-föld kialakítására. Természetesen a kevésbé sós-szikes, és más növényekkel már rendelkező (termékenységet jelző) területen. Ilyenkor, a talaj felszínét megtisztították a növényzettől, majd legalább 2 arasznyi (44 cm) mélyen kiásták. A kiásott földet pedig fordítva visszalapátolták. Úgy, hogy ami felül volt, az alulra kerüljön, ahová még az letermelt növényzet aprítéka, szénája is belekerülhetett. A felülre került földet pedig érett trágyával keverték. Esetleg némi agyagot vagy homokot keverve is hozzá (lágysításnak vagy keményítésnek). A szikes legelőkhöz közeli kerteket alakítottak ekképpen.

Csinált földek

Olyan mesterséges termő-területek, amelyek emberi kéz által alkotódtak. Vagyis, valamely termő-föld nélküli helyen máshonnan hozott termő-földből alakítottak ki megművelhető kertet. Ilyen csinált földet ott célszerű kialakítani, ahol kedvezőek az időjárási viszonyok és elegendő víz áll rendelkezésre az öntözéshez, a hely is viszonylag védett, de megközelíthető.

Sziklás vidékeken ismert volt az a gyakorlat, hogy a napfényes és szélvédett részekben a vizet megtartó mélyedéseket máshonnan hozott termő-földdel töltötték fel. Amelyet többnyire kövekkel körbekerítettek, hogy az eső és szél el ne vigye. E szikla-ágyásban aztán egyházi

vagy évelő növényeket nevelhettek. Kedvező esetben a vizet, valamely nagyobb mélyedésben összegyűlt csapadék- vagy forrásvíz biztosíthatta. De olyanról is tudni, hogy a szükséges vizet máshonnan szállították, esetleg háton hordták fel a sziklára telepített szőlőtőkékhez.

Árteres vagy pangó vizes vidékeken, egyfajta magas ágyásokat alakíthattak ki. Amely oldalát többnyire vessző-fonat, zsombék- vagy kövekből rakott fal alkotta. A falat olyan magasra emelték, hogy az áradó víz a tetejét elérhesse, de az apadás után már szabadon levegőzhessen. A falazatot földbe vert karókkal jól rögzítették, hogy a víz-sodrás el ne mossa. A falazat belső oldalát náddal, sással és szénával vagy szalmával alaposan kibélelték. Azért, hogy az így készült magas ágyásba hordott termő-földet a víz ki nem moshassa. Az árhullám elvonulása után kezdődhetett a vetés vagy palántázás, esetleg gyümölcsöt adó cserje vagy fa telepítése. Ezzel a módszerrel olyan helyen is alakíthattak kertet, amely szinte állandóan víz alatt állt.

Még futó-homokos, sivár pusztákon is kialakíthattak kerteket vagy kisebb legelőket. De csak a szélcsendesebb és lapos részeken, „nehogy a szél homokkal befújja”. Az őszi eső kezdete előtt a kinézett területet először kigereblyézték és elegyengették, majd szénával felhintették, kissé megtaposták, és agyagos homokkal vékonyan meghintették. Miután az első eső hatására a széna ellapult a futó-homokon, a tetejét érett trágyával is meghinthették. Néhol, ilyenkor vetőmagvakat is keverték hozzá, máshol azt inkább tavasszal (március végétől) szórták ki. E módszerrel egyfajta gyp-szőnyeget képeztek, amely a futó-homokot megkötötte és azon egy vékony termő-réteget is létrehozva, egyúttal csökkentve a talaj kiszáradását. Az ilyen gypes talajba aztán lyukakat vágtak, amelybe némi trágyás földet szórva már palántázhattak.

Pangó vizektől és sziksótól mentes, erősen agyagos vidéken is készíthettek termő ágyásokat. Ehhez, először egy megfelelő méretű gödröt vagy árkot ástak az agyag-talajba, majd annak oldalát szénával kibélelték. Ezt a mélyedést termő-földdel feltöltötték, úgy 1 arasszal magasabbra, mint az agyagos alap-felszín. A peremét alaposan rézsűsre döngölték, esetleg gyp-téglával is kirakták. Az agyagmélyedés a csapadék- vagy öntöző-vizet jól megőrizte, és nedvesen tartotta a termő-földet, amelyben palántázhattak, gyümölcs-termőt telepíthettek.

Talajok fajtái

Régi szóhasználat szerint: a talajok nemei. Egy olyan népies csoportosítás, amely a talajok összetétele helyett, azok eredetére, tulajdonságaikra és használati sajátosságaikra utalt.

Szűz-földek

Így nevezték az olyan föld-területeket, amelyet őrizték természetes állapotukat. Vagyis, még semmilyen módon nem hasznosították, előzőleg nem művelték, legeltetés vagy magtermelés sem érintette. Olyan talaj, amely eredeti termő-képességgel rendelkezett, a maga természetes környezetével, állat- és növényvilágával.

Irtás-földek

A szűz-földek művelésbe vételét megelőzően kialakított föld-területek. Amikor az erdőt „ki-termelték”, fákat és bokrokat eltávolították, ezáltal szántó- vagy kaszáló-területet hozva létre⁴. Leggyakoribb módja, amikor a hasznosítható fákat, cserjéket feldolgozásra kivágták és elszál-lították, a nem hasznosítható faanyagot vagy hulladékot a területen szétterítették. Amit aztán alkalmas időben elégettek. A keletkezett fahamu a „megtisztított föld” termő-képességét nö-velte, annak savasságát csökkentette. Mivel a talajban maradt tuskók és gyökerek a felszántást nem tették lehetővé, ezért az ilyen területet az első egy-két évben csak korlátozottan haszno-síthatták. Legelőként, széna-termelésre vagy kapás növények termesztésére.

Legelő-földek

Amely lehetett legeltetésbe vont szűzföld, ligetes erdei vagy ártéri terület, erdőhatár vagy vízfolyás füves sávja stb. Tágabb értelemben ide sorolták az ideiglenes legelőket is, úgymint: parlag vagy ugar, gyepesedett irtás, betakarítás vagy elgyomosodás utáni állatokkal megjá-ra-tott tartó stb. A legelő-föld⁵ egykor egyfajta közös területnek számított, ahol a helyi közösség az állatait együtt legeltethette. Az állatok jelenléte e földet többnyire „tápanyagban gazda-gabbá” tette. Ezért, a legelő-földek később szántókká alakulhattak, mint ahogy a leromlásig művelt területekből is lehettek ideiglenes legelők (a talaj feljavulásáig).

Rét-földek

Más néven kaszálók (bár sokféle pontatlanul így nevezték a legelő-helyeket⁶ is). Olyan föld-terület, amelyet állandó széna-termelésre hasznosítottak. Amelyen nem legeltettek, hogy a széna ne piszkolódjon. A rét lehetett természetes, amikor az eredeti gyepjét hasznosították. Lehetett mesterséges is, vagyis „mű-rét”, amikor a kaszáló talaját előkészítés után szénát adó magvakkal bevetették. A réti-föld, minőségétől függően adhatott édes szénát (pázsit-füvek vagy lóhere-félék keverékét) vagy savanyút (sás-, káka-, szittyó- vagy zsurló-féle keverékét). Az időjárástól, a földrajzi helytől és talajtól függően a réti-földet évente 1-3 alkalommal ka-szállhatták. A termékenység fenntartása érdekében, a rétet késő ősszel vagy az korai hóolva-dást követően 3-4 évente általában trágyával megszórták, szükség esetén a talaját meszelték, fahamával behintették. Esetleg késő ősszel, rövid időre legeltették. Előfordult, hogy a mester-séges mezőt felszántották, és egy évig gabonát termeltek rajta, majd újra szénát-adó magvak-kal bevetették, hogy ismét rétként használhassák. Úgy tartották, hogy az ilyen váltások kedvezően hatnak, mert csökkentették réti-föld tömörségét, javították víz-háztartását és szellőzését, gabona utáni növény-maradványok pedig a talaj termő-képességét is fokozták.

Szántó-földek

Szántással⁷ rendszeresen megművelt föld-terület, amelyeken kifejezetten szántó-földi növé-nyeket termeltek. Művelésének sajátossága, hogy a talaj-előkészítés, vetés és betakarítás:

4 Magyar Néprajzi Lexikon. Irtás (lat. extirpatura, novellum). Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

5 Magyar Néprajzi Lexikon. Legelő, mező. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

6 Magyar Néprajzi Lexikon. Réti állattartás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

7 Magyar Néprajzi Lexikon. Szántás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

folyamatosan haladó, párhuzamos sorok mentén, egy adott föld-területen ugyanazt termelve. Olyan föld-terület, amelynek a teljes felületén és összefüggően, évente rendszeresen megte-remtették a növény-termesztés feltételeit, ügyelve a tápanyag-pótlásra és a talaj-javításra. Tipikus példája a nagybani, egyéves (egynyári) haszon-növény termesztésnek. Olyan térség, amelyet még ugarként is termőképes állapotban tartottak.

Ültetvény-földek

A szántó-földekhez hasonló, hosszanti sorokban megművelt föld-terület. Amelyet, kifejezetten évelő haszon-növények termelésére használtak. A művelésének sajátossága, hogy a talaj-előkészítés, vetés és betakarítás: folyamatosan haladó, párhuzamos sorok mentén történhetett, egy adott föld-területen többnyire ugyanazt a növény gondozva. Olyan föld-terület, amelynek a teljes felületén és összefüggően, évente rendszeresen gondozták a növényeket, ügyelve a tápanyag-pótlásra és a talaj-javításra. Tipikus példája a nagybani, évelő növény termesztés, mint például: a gyümölcs- és szőlő-termesztés, házi-ipari alapanyag-termelés, stb.

Kapás-földek

Egyedi ültetéssel megművelt föld-terület, amely kifejezetten kapás növények termesztésére használtak. A művelés sajátossága, hogy a talaj-előkészítés, vetés és betakarítás: egymástól adott távolságra lévő fészkekben vagy buckákon történt, egy adott föld-területen akár többféle növényt is termelve. Olyan föld-terület, amelynek csak a meghatározott helyein teremtek meg évente a növény-termesztés feltételeit, ügyelve a tápanyag-pótlásra és a talaj-javításra. Tipikus példája a házi-kerti változatos, bokor-, fészek- vagy ágyás-szerű zöldség-, virág- és egyéb növény-termesztés. Térség, amelyet ugarként többnyire magára hagyva pihentettek.

Parlag-földek

Az egykori népi fogalmak szerint, a parlag⁸: egy olyan szántó-föld, amelyet több éven át nem műveltek. Vagyis, pihentettek annak érdekében, hogy a termő-képességét természetes módon visszazerezhesse. Eközben, a művelésből kivont szántó-területén növekvő gyeget többnyire legelőként vagy szénatermő kaszálóként hasznosították. Más megfogalmazás szerint, a parlag-föld: a művelésből ideiglenesen kivont föld-terület, amelyet idővel újra művelésbe vettek.

Ugar-földek

Így nevezték azokat a művelésre fogott földeket, amelyeket egy évre „a szántásból kivontak”. Ez idő alatt az ugar⁹, természetes módon visszanyerhette termő-képességét. A korai időkben, ez idő alatt hagyták, hogy magától gyepesedjen. Akkortájt, többnyire legelőként is használták, de kaszálóként inkább csak kényszer-helyzetben. Az ilyen földet nevezték fekete ugarnak¹⁰. Egy év elteltével az ugar-földet beszántották, majd azon gabonát termeltek.

8 Magyar Néprajzi Lexikon. Parlag. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

9 Magyar Néprajzi Lexikon. Ugar. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

10 Magyar Néprajzi Lexikon. Fekete ugar. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Ugyanakkor, egyes termő-földekben szűkölködő vidékeken az ugar-földeket is kénytelenek voltak hasznosítani. Vagyis, nem hagyták vetetlenül egy évig, hanem abban kapás vagy takarmány-növényeket termesztettek (de kalászos, semmi esetre sem). Többnyire olyanokat, amelyek a föld termőerejét (a visszamaradó jelentős mennyiségű zöld-hulladékkal) némileg fokozták. Mint például: lóhere, vörös-herce, bükköny, repce, káposzta, répa, lóbab, borsó, tök, burgonya, kukorica stb. Az ilyen vetett ugart nevezték zöld-ugarnak¹¹. Egy év után ezt az ugarföldet is beszántották, és ezen is kenyér-gabonát termesztettek.

Karám-földek

Erőteljesen humuszos föld, nevezték televényes földnek, telek- vagy kosár-földnek is. Olyan karámmal (kerítéssel) elkerített legelő- vagy parlagföld, amelyen az állatok hosszabb ideig tartózkodtak. Ezáltal az állati trágya azon felhalmozódott és a talajba is jól bemosódhatott. Az efféle legelő (ha elég nedvességhez jutott) igen dúsán zöldült, sok szénát adott. Ha pedig felszántották, úgy nagy mennyiségű állati és zöld-trágyát juttathattak a mélyebb rétegeibe is, ezáltal szántóként használva gazdag gabonatermeszre számíthattak.

Szék-földek

Mai megnevezéssel szik-földek vagyis a szikes földek. Amelyekre humusz-kimosódás, a jelentős só-kiválás, rossz víztartó képesség, a gyenge termékenység és a kevés növényzet volt jellemző. Kényszer-helyzetben az ilyen földeket is próbálták művelni, többnyire ellenkező tulajdonságú földdel keverve és trágyázva. Só-tűrő növények termelésére lehetett alkalmas, mint például: káposztafélék, zeller, spenót, cékla, mángold, spárga, esetleg borsó, paprika.

Láp-földek

Más néven kotus-földek, a megtisztított és kiszáritott mocsarak, süppedékek tipikus termő-földjei¹². Talajuk lehetett lúgos vagy savas. Jelentős a humusz-tartalmuk, a tápanyag-igényes növények hasznos talaja. Gyengébb sovány-porhanyós földeket jól kövéritett.

Zsombék-földek

Ahogy egykor nevezték: pákász- vagy bujdosó-földek. Lápi emberek vagy oda menekültek egyfajta sajátos konyha-kertje. Olyan kényszer-hasznosítás, amikor a védett lápok úszó vagy megrekedt zsombékjaira termő-földet halmoztak és azon gyorsan beérő terményeket növesztettek (zöldségféléket, hüvelyeseket, burgonyát, szamócat vagy áfonyát stb.).

11 Magyar Néprajzi Lexikon. Zöld ugar. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

12 Magyar Néprajzi Lexikon. Zsombékolás, láptárs. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Szikla-földek

Egyfajta kényszer-termőterület, amelyet szükségképpen alkottak. Erősen köves, de nem túl lejtős területen kialakított kert-szerű létesítmény. A kimosztható köveket méhsejt-szerűen elhelyezték, és az így kialakított mélyedéseket szénával (avarral) kibélelték, majd a kövek közül kitermelt (vagy oda hordott), trágyával javított földdel feltöltötték. Ez a fészek-alakítás a csapadékot megtartotta, a napsugár-felmelegítette kövek pedig a helyet hevítették. Szőlő és bokr-gyümölcsök termesztésére, burgonya, káposzta vagy répa termesztésére jól megfelelt.

TALAJOK ALKALMASSÁGA ÉS JAVÍTHATÓSÁGA

A korabeli földműves ismeretek e téren sem tekinthetők elmaradottnak. Ugyanis elődeink sok egykori megállapításai igencsak megegyeznek a mai föld-művelési ajánlásokkal. Sőt, akár azt is állíthatnánk, hogy a mai gazdálkodót többsége megirigyelné régiek tudását, tapasztalatait.

Természetes talajok hasznosíthatósága

Az előbbieken leírt talaj-vizsgálat eredménye alapján már könnyen eldönthették, hogy mely talajba mit érdemes vetni-telepíteni. Az egykori ajánlások szerint, a jó minőségű talajt elsősorban a konyha-kerti növényeknek szánták, a közepeset gabonának és virágoknak. A kevésbé termékenyeket pedig a füveknek és fáknek. Egykor jó talajnak számított a fekete talaj, és esetleg némely barna. Az ilyen talajok legalább néhány arasznyi mély termő-réteggel rendelkeztek, a levegő viszonylag könnyen átjárja, a vizet kellően átterszti, de részben meg is tartja, trágyázása is jól hasznosul. A népi bölcsesség úgy tartotta, hogy e talajok sótartalma (hacsak nem száradtak ki túlságosan) általában nem okozott termesztési gondot. Az akkori szemlélet szerint: a fekete talajt inkább lúgosnak, míg a barna talajt savasnak tartották.

Kövé- nedves fekete-föld hasznosítása

E talajt leginkább a lédúsabb konyhai vetemények termesztésére javasolták. Sokféle kerti földnek is nevezték. Az ilyen talaj összetétele: agyag, iszap (por) és homok (vagy lösz). Közel egyenlő (1/3-1/3-1/3) arányban. Valamint, némi (>3%) feketés-szürkés vagy feketés-barnás színű humusz¹³ (rég neve: televény). Az ilyen föld a felső néhány arasznyi rétegében jól megtartotta a nedvességet és a tápanyagot. Ezért jól termett benne például: a fejes- és kelkáposzta, saláta és envidia; zeller, paszternák, sárga- és fehér-répa; a retek és kerek-répa. Valamint jól megfelelt a vörös- és mogyoró-hagyma számára. Ahogy az articsóka és spárga, valamint a sóska és spenót is jól termett benne. Babnak és borsónak is javasolták, a kukoricának is ez vált be. Fűszerek közül a majoránna, zsálya és rozsmaring kedvelte. A virágok sorából a szegfű igényelt ilyen talajt.

Tapasztalat szerint, egyes növények (mint például a fák) nemigen kedvelték az ilyen talajt, mert a mélyebbre hatoló gyökereik már nem juthattak elég vízhez és tápanyaghoz. Míg a talaj-mentiek túl sok tápanyaghoz juthattak. Ezért a fa nagy lombot termelt, de kevesebb gyümölcsöt adhatott. Valamint aszály esetén a felső réteg kiszáradása a fát is veszélybe sodorhatta, mert a fa gyökerei elsősorban a felszín közeli részeket szőtték át. Ez a talaj a korai zöltségek termesztésére sem volt kedvező, mivel magas víztartalma miatt a felső rétege lassabban melegedett fel, és kevesebb hőt sugárzott vissza a növény föld feletti részére.

¹³ Humusz = talajt termő-képességét biztosító korhadtnövényi és állati anyag-részecskék.

Porhanyós-nedves fekete-föld hasznosítása

E földnek összetétele alaposan eltért a kerti földétől. Főleg homokot vagy löszet tartalmazott, kevés iszappal és agyaggal (<5%), sőt humuszból is keveset (< 2%). Ezért, a kerti földnél világosabb és porózusabb is volt. Úgy tapasztalták, hogy az ilyen ritkás (kevésbé kötött) talajban jobban növekszik a fokhagyma és a petrezselyem. Ahogy, a kapor, sáfrányos szeklice, izsóp és ruta is. E földet csak megfelelő trágyázással javasolták faültetésre. Az ilyen talaj, a mélyebb rétege is elegendő vizet és tápanyagot tartalékolhatott. Ezért jól termett rajta az alma, körte, birs és naspolya; a cseresznye, szilva és barack, a som, szeder (faeper), mogyoró, berkenye. Valamint a szőlő, ribizli és egres, de az édes-gyökér, rózsa, rekettye, boróka-fenyő és puszpáng is. Ugyanakkor, az efféle talaj felső rétege aszály esetén (napsugár és szél által) igencsak kiszáradhatott, felmelegedhetett. Ezért e talaj inkább a meleget elviselő, mélyebb gyökérzetű növények számára volt előnyös. Így alkalmas volt korai zöldség-félék termesztésére. De az ilyen termesztés némi öntözést is igényelhetett.

Középszerű fekete-talaj hasznosítása

Az ilyen föld valójában a fekete és szürkés föld közötti átmenetnek tekinthető. Ide sorolták a se túl kötött, se túl porhanyós és nem túl száraz, de elégséges termőerejű talajt. Mai értelmezés szerint ez egy olyan talaj, amelynek agyag-tartalma 10-25%, és humusz aránya is elérte a 3%-ot. Ezen kívül iszapot (port), és homokot (vagy löszet) tartalmazott. Ez éppen megfelelt az olyan virágoknak, mint a szellőrózsa, tulipán, jácint, nárcisz vagy liliom. Az ilyen talaj felső részét ajánlatosnak tartották némi fővennyel (iszapos vagy agyagos homokkal) kissé megszórni. Így csökkenthetve annak kiszáradását. Vagy a tetején homokkal hígítani, ha a felső rétege túlzottan kövér (ragacsos) lenne.

Barna erdei-talaj hasznosítása

Elméletileg, a barna erdei talajok között is megkülönböztethető kövér-nedves és porhanyós-nedves és közép-szerű változat. Ennek ellenére, a régi leírások nem tettek ilyen különbséget. Általánosságban a barna erdei talajt többnyire jól szellőzőnek és kedvező víz-áteresztőnek tartották. Ugyanakkor úgy vélték, hogy a vizet kevésbé tárolta, és a tápanyag is hamarabb kimosódhatott belőle. Leginkább attól tartottak, hogy az ilyen erdei talaj szennyezett lehetett „művelést akadályozó” nagyobb növényi maradványokkal, csont- és kőzet-darabokkal, vagy savanyú avar-maradványokkal. A savasság miatt gyakori mészhány ellenére e talajon jól termett a csarab, berkenye, áfonya, valamint a burgonya és a sárgarépa (murok), esetleg a medve-hagyma. Jól fejlődött rajta az ehető termést adó som, bükk-makk és szelíd-gesztenye fája is, sőt a repce és napraforgó is.

Amennyiben a barna erdei-talaj túlzottan savanyú volt, akkor azon oltott mészkiszórásával igyekeztek javítani. Bár, úgy tartották, hogy a tölgy-, cser- vagy fenyő-erdő talaját a mészkiszórás sem tudja igazán helyrehozni, annak legalább néhány évig füves „legelőnek kell lennie”, hogy a talaja utána elegendő termést hozhasson. Az ilyen talajon gyakran egy-két arasznyi magas ágyásokat készítettek és csak annak földjét meszezték és trágyázták. Ezután már majdnem úgy használhatták, mint a fekete földet. Ha a talaj túlzottan agyagosnak bizonyult, akkor homok, lösz vagy kőpor hozzákeverésével igyekeztek tapadását csökkenteni.

Nedves réti talaj hasznosítása

Az ilyen talajt többnyire csak kényszerből művelték. Többnyire akkor, ha szükségessé vált a legelők szántásos hasznosítása. Leginkább a folyók, tavak és árterek közelében lévő olyan területek, amelynek hordalékos (homokos, homokos sóderes) és csak kissé agyagos talaját alig egy arasznyi termő humusz-réteg borította. Amely ahhoz elegendő volt, hogy legelő-szerű takarást adjon, de a mélyebb gyökérzetű növények már nehezen viselték az időnkénti túl magas talajvíz-szintet. Az ilyen nedves réti talajon is érdemes volt egy-két arasznyira magasított és jobban trágyázott zöldszéves ágyásokat kialakítani (lásd: Csinált földek).

Időszakosan kiszáradó réti talaj hasznosítása

Valójában egy olyan réti talaj, amelynél a talajvíz szintjének ingadozása igen jelentős lehetett. Bizonyos rövid időszakokra az ilyen talaj szinte vizenyőssé válhatott. Míg, a nyári meleg időszakokban annyira is kiszáradhatott, hogy egyes részein a „sziksó kivirágozhatott”. Ezért az ilyen rét növényzete többnyire ritkás és sótűrő, egyes részein foltokban ki is pusztulhatott. Kényszerből, amennyiben öntözését megoldhatták, a sziksó-mentes részeken trágyázott ágyásokat alakíthattak ki (lásd: Csinált földek). Amelyben azután termelhetek „sótűrőket”, úgymint: káposztafélék, zeller, spenót, paszternák, cékla, takarmány- vagy cukor-répa, mángold, spárga, metélőhagyma. Esetleg még a köles, kukorica, burgonya, napraforgó, len, lucerna, karfiol, brokkoli, endívia, borsó, vöröshagyma, dinnye is elviselhette ezt a földet.

Időszakosan elárasztott réti talaj hasznosítása

Többnyire homokos-iszapos hordalékú réti talaj, amelyek felületét az év egyes időszakában ár- vagy bel-víz borította. A víz levonulását követően, ez a talaj nedves réti vagy időszakosan száraz réti talajként viselkedhetett. Mivel a felszínét bizonyos ideig „víz fullasztotta”, így a növényzete sem lehetett túl változatos. Ha az „eláradást” patak- vagy folyó-víz okozta (ártereken, időszakos vízgyűjtőkön), akkor az ilyen rét talaja gazdag lehetett hordalék-hozta tápanyagokban. Ez a környezet igen kedvezett a gyorsan növő egyényári növényzetnek (köles, torma, káposzta, retek, rebarbara, spárga, retek, burgonya, len stb.). Még a rövid árasztást és az azt követő szárazságot eltűrő évelőknek is, ha az elárasztás ideje nem haladta meg nyaranta az 1 hetet. Némely ártérhez szokott fa (alma, szilva, cseresznye, dió, mogyoró, som, faeper) és cserje (galagonya, ribizli, egres, málna, szeder) elviselt ilyen környezetet.

Ha viszont az időnkénti eláradást összegyűlt esővíz vagy emelkedő-süllyedő talajvíz okozta (esetleg időszakosan változó kiterjedésű bel-tó), akkor az ilyen talaj tápanyagban már sokkal szegényebbnek és sókiválásra hajlamosabbnak mutatkozott. Itt már csak a kiemelkedő ágyásokban (lásd: Csinált földek) lehetett reménykedni. Az efféle terület akár alkalmatlan is lehetett a növény-termesztésre vagy legeltetésre. Ellenben a letermelt sziksót feldolgozva értékes szódához, konyhasóhoz, esetleg keserű- vagy timsóhoz is juthattak.

Zsombékos-mocsaras talaj hasznosítása

Árteres és mocsaras vidékek talaja igen változatos lehetett: homokos, iszapos vagy agyagos. Emellett vízjárta vagy pangó, állandóan nedves vagy részlegesen kiszáradó. Lehetett sós vagy kesernyős, lúgos vagy savas, tiszta vagy zavaros, üde vagy kénes. Az ilyen területeken, a zsombékokat (vagyis kiemelkedő gyökerek által képződött, füves vagy nádas-sásos halmokat) igyekeztek termékenyvé tenni. Többnyire úgy, hogy vessző-kerítést fontak köré (vagy karókkal rögzített zsombék-darabokkal körbevették). Amit aztán belülről sás- és nád-törökkel kibélelték. E „kertet” tőzeggel kevert termő-földdel (vagy homokkal, fővennyel) feltöltötték, amelyben aztán haszon-növényeket termesztettek. Többnyire olyanokat, amelyek már az időszakosan elárasztott réti talajon is hasznosnak bizonyultak.

Más változat szerint, a süppedős vagy vizenyős területen egymáshoz közeli, párhuzamosan futó árkokat ástak. Az onnan kitermelt földdel pedig a két árok közötti részt feltöltötték és felszínét elegyengették. Így kialakíthattak egy hosszú-magas ágyást a süppedős föld felületén (1-2 arasznyira kiemelkedve), amelyen már termelhettek. Zöldségfélék, répa, burgonya, kukorica, repce jól növekedett benne. Az ágyás melletti árkok a felesleges vizet elvezették. Olyan szélesek voltak, hogy lapos ladikkal megközelíthették az ilyen „úszó kerteket”.

Homokos talaj hasznosítása

Előfordulhatott, hogy a talaj túlzottan sovány és porhanyós volt. Mint a futó-homokos, löszös, ártéri homokos-üledékes vagy hordalékos-kóporos. Az ilyen talaj többnyire tápanyagban sem volt gazdag, így csak kevés haszon-növény tudott abban megmaradni. Sőt, hamar ki is száradhatott, így a szél és víz is könnyen elhordhatta. Ezért igyekeztek annak felső rétegét úgy „megkötni”, hogy a nedvességet ne csak átértesse, de meg is tartsa. Így gátolva felső részének túlzott felmelegedését és lepusztulását. Ennek régi ismert módja a talaj-felület szórásos takarása szénával, avarral, törökkel vagy más apró darabos növényi hulladékkal, esetleg szálas trágyával. A legalább fél arasznyi takarást hagyták kissé megülepedni, majd a területen állatnyáját „járattak”, hogy patájukkal jó alaposan betapossák a talaj felső rétegébe.

Az ilyen területet néhány hónapig magára hagyták, majd kezdődhetett a gyepesítés. Évelő gyp-növény magjával meghintették, majd állatnyáját ráhajtva talajba tapostatták. Esős idő előtt, hogy a magvak mihamarabb életre keljenek és gyökereikkel átszójék a földet. Nagyobb terület ilyesfajta gyepesítésre leginkább megfelelték a száraz legelőkről begyűjtött gypmagvak. De az ilyen mű-rét eleinte nem volt igazán jó legelő. Ezért, a lekaszált szénát inkább újabb homok-terület megfogására vagy almozásra használták (esetleg kecske, birka etetésére).

Az így megfogott homok-talaj sokkal inkább megfelelt fásításra és szőlő telepítésre. Az akácfa nemcsak alkalmas volt az efféle gyenge termő-képességű futó-homok megkötésére, de jó minőségű fát adott és kiváló méh-legelőnek bizonyult. Sőt, a „forgatás nélküli” (bevágásos) vetésre is, ha volt elég csapadék, vagyis: a rozs, árpa, búza, zab, köles, repce, bab, borsó, len, cirok stb. termesztésére. Ha pedig a homokos terület eléggé nedves volt, akkor azon jól termett a kosár-fűz, a dinnye, tök és uborka, burgonya, takarmány-répa és csicsóka.

Televényes talaj hasznosítása

Egykor televényes földnek, televény-földnek vagy telek-földnek nevezték a trágyalével átítátódott, erősen humuszos talajt. Mint amilyen az istállók vagy állat-tartó helyek al-talaja, karámok taposott trágyájú földje, vagy a trágya-dombok alatti földréteg, pócegödrök tartalmával beborított föld-terület. Ha a televényes rétege nem volt túl vastag (mint a szabadtéri nagyobb karámok füves földje), akkor a karámot néhány év után máshová áthelyezték. Ilyenkor a földjét mély-szántással átforgatták és bevetették. De ha az ilyen talaj túlságosan sok tápanyagot tartalmazott (a növény „kiégett volna” benne), akkor azt trágyaként használták silányabb talajok javítására. Esetleg a talaj „levét” kimosták és mint „folyékony műtrágyát” használták. Vagy salétromot „főztek” belőle, amit eladhattak a felvásárlóknak.

Szikes talaj hasznosítása

Kényszer-helyzetben e földeket is próbálták megművelni. Többnyire úgy, hogy a közelben kitermelhető tőzeggel, fekete-iszappal vagy sárga homokkal (meszes lösszel) elterítették, amit aztán beleszántottak. E javítás céljára megfelelt a mélyebb rétegből kitermelhető meszes agyag is. Ha nem volt túl sós, az előbbi televényes földdel is keverhették. Ennek ellenére, az ilyen föld által hozott haszon nemigen érte el a közepes minőségű földekről szedhető.

Talaj-javítási eljárások

A korabeli földművesek különös gondot fordítottak földjük művelhetőségének és termőképességének javítására. Ugyanis, sokkal kevesebb munkát igényelt a már használt föld-terület „feljavítása”, mint az új szűz- és irtás-földek használatba vétele. A talaj minőségjavításához szükséges alapanyagokat gyakran akár maguk is kitermelhették. Hiszen a Kárpát-medence bővelkedett lösz, homokot, iszapot, agyagot, vályogot (agyag-homok keverékét), meszet, márgát (mész-agyag keverékét) és tőzeget adó lelő-helyekben. Sőt, ezen anyagok többségét akár egy helyen is fellelheték. Ugyanis, ahol homokot találtak, ott mélyebben rendszerint agyagra, vagy a közelben iszapra is ráakadtak. Mint ahogy a kőporos (kőzetlisztes) vagy löszös (fövenyes) lelőhelyek környékén is könnyen márgát találhattak. Sőt, a hegyi, pataki, réti vagy lápi mészkő is gyakori volt, akár talajjal is keveredve.

Lazítás

Régi és igen egyszerű talaj-javító eljárás. Amikor a földet hegyes karóval megszurkálták, vagy ásóval vagy ásóval megvagdosták. Így, feltörve a talaj felületének keményedett rétegét, termő-föld porózusabbá vált, átszellőzhető, és a víz is jobban átjárhatta. Száraz talaj esetében segítette annak vízfelvételét, vizes talajnál pedig a felesleges nedvesség elpárologtatását. A felületre szórt trágya, mész, agyag vagy homok bemosódását is elősegítette. Főleg gyenge legelők javításánál alkalmazták, de hasznos volt a kemény-kövért földek porhanyósításánál is.

Horolás

Hántás, daraszolás vagy sarabolás néven is ismert, régi-egyszerű talaj-javító eljárás. Amikor, a talaj felszínét többnyire lapos kapával vagy gereblyével úgy 1-2 ujjnyi mélységben „megkapargatták”. Ilyenkor, a talaj felszínén kialakult kemény réteg összetöredezett, eltömődtek a talaj-repedések, ezáltal csökkentve a talaj mélyebb rétegének kiszáradását. Az így létrejött porhanyós rétegből a gyomokat könnyen kigereblyézheték. E módszer főleg a kis agyagtartalmú, homokos talajokon növekvő palánták, zöldség-félék gondozásánál terjedt el.

Forgatás

Régi nevén fordítás, ágyazás, dikózás vagy digózás. Amikor a talaj felső 1-2 arasznyi rétegét kiemelték, majd ugyanarra a helyre fordítva visszahelyezték. Ilyenkor, a felső leromlott és bekeményedett termő-réteg szétesett és mélyebbre került, ugyanakkor az alsó nedvesebb és egyenletesebb szerkezetű talaj pedig a felszín közelébe emelve kedvezőbb körülményeket nyújtott a vetéshez és a palántázáshoz. Az ilyen forgatás egyúttal a mélyebb rétegbe juttatta a felső réteg zöld-maradványait is, ezzel elősegítve természetes lebomlásukat. Ez az eljárás ma is a leggyakoribb művelési módokhoz tartozik, ezen alapul a felásás és az ekés forgatás is. A forgatás különösen kedvező hatású olyan leromlott talajok esetében, ahol a tápanyag és mész-tartalom a talaj mélyebb rétegeibe lemosódott. Mert egy ilyen forgatással a hasznos összetétel ismét visszakerülhetett a felső vetési zónába.

Soványítás

A kövér, vagyis a nedvesen puha és tapadós, szárazon kemény és repedezett talajok agyagtartalma többnyire 40% feletti értékű. Víz-áteresztő képességük többnyire gyenge, kiszáradva tömörek, kemények és repedezettek. Az ilyen kövér földek „soványítására” többféle eljárást is ismertek elődeink. Ezek közül talán a legrégebbi eljárás: a *soványítóval* (homokkal, lösszel vagy kőporral) keverés. Ilyenkor, a felső 1-2 arasznyi kövér földet alaposan felkapálták, a nagyobb rögöket összetörték, majd *soványítót* keverték hozzá. Annyit, amennyi a porhanyóssághoz kellett. E módszer előnye, a viszonylag kevés helyi földmunka. Hátránya, hogy jelentős mennyiségű *soványító* odaszállítását és bekeverését igényelte.

Másik közismert megoldás, amikor a soványítót, az agyagos réteg alatt többnyire meghúzódó homokos vagy fővenyes réteg adhatta. Amely, többnyire az agyagos réteg alatt, legalább 2-3 arasznyi mélységben volt elérhető. Ilyenkor elegendő volt a talajt 3-4 arasznyi mélységben kiásni, majd a felső és alsó réteget összekeverve visszatölteni. E módszer előnye, hogy a *soványítót* nem kellett oda szállítani. Hátránya, hogy közel kétszer annyi földmunkát igényelt.

A harmadik soványító megoldás, már kevésbé ismert. Ez a megoldás, az igen keményre kiszáradó és mélyen összeroppedezett kövér földek esetében adott kedvező eredményt. Forrónyári napokon, az így kirepedezett talajra porlóssá száradt *soványítót* terítettek (amelyet máshol már szárazra süttettek a napon). Amit aztán gereblyével és seprével belesöpörtek a repedésekbe. E műveletet néhány naponként megismételték, amíg a repedések megteltek soványítóval. Az első eső után, a homokkal feltöltődött repedések jól vezették a nedvességet, a gyökereknek is szabadabb növekedést engedtek. E módszer előnye, hogy kevés földmunkát igényelt. Hátránya, hogy csak aszályos és igen meleg időszakban végezheték.

Kövérités

A sovány, vagyis a nedvesen is szétozló, szárazon porladó lágy talajok agyag-tartalma többnyire alig éri el az 5%-ot. Víz-áteresztő képességük túlzó, míg víztartó képességük igen gyenge. Vizesen könnyen kimosódnak, kiszáradva porlanak, szél által is elfúvódnak. Az ilyen sovány földek „kövéritéséhez” nem sok eljárás jöhetett szóba. Ezek közül talán a legrégebbi: az agyaggal keverés. Ilyenkor, a sovány földre apróra zúzott, száraz *kövéritő* anyagot (agyagot, márgát, erősen agyagos kövér termő-földet, zeolitot) terítettek, úgy negyed-fél arasznyi vastagságban. Majd ezt alaposan, úgy 1-2 arasznyi mélyen bekapálták a sovány-porózus talajba. E módszer előnye, a viszonylag kevés helyi földmunka. Hátránya, hogy elég jelentős mennyiségű *kövéritőt* és odaszállítást igényelt. Ilyen megoldás ott lehetett igazán eredményes, ahol a talaj eredetileg is csak 2-3 arasznyi mélységig száradhatott ki.

Másik kövéritési megoldás, az előbbi egyszerűsített változata. A munkálatot többnyire őszi esőzések vagy a hó leesése előtt végezték. Az elboronált talaj felületén két-három ujjnyi vastagságban *kövéritő* anyagot egyenletesen elterítettek. Majd hagyták, hogy a csapadék azt tavaszig bemossa azt a talaj felső rétegébe. Vetéskor e területen mellőzték a szántást, csak annyira bolygatták, amennyire a magok elvetéséhez vagy palántázáshoz szükségeltetett.

A harmadik, egykor ismert megoldás: az alátöltés. Ilyenkor a sovány talajt 2-3 arasznyi sávokra felosztották. Először kiásták az egyik sávot úgy 1,5-2 arasznyi mélyen. Az árok aljára néhány ujjnyi vastagon *kövéritőt* terítettek (esetleg trágyát, komposztot is keverve hozzá). Majd, a szomszédos sávból átlapátolták rá a földet úgy, hogy annak felső része az árok aljára kerüljön. Így folytatva a javítandó területen, 1,5-2 arasznyi mélyen egyfajta víz-megtartó réteget alakítottak ki. Az eljárás előnye, hogy az így javított talaj igen alkalmas korai terméshozók palántázására, gyümölcsadó cserjék telepítésére. Hátránya, hogy igen munkaigényes eljárás, amit néhány év elteltével szükséges megismételni.

Meszezés

Savanyú erdei, egyes réti, öntéses, lápi vagy tőzeges talajok régi-közismert javító eljárása. A módszer lényege: a talaj termő-rétegének meszes lúgosítása, termő-képességük javítása érdekében. E célra használt *meszezők*: a mészkő (hegyi, réti, lápi stb.), égetett mész, márga és dolomit stb. A talaj felszínét elegyengették, majd porrá tört *meszezővel* 1-2 ujjnyi vastagon meghintették. Amit aztán kapával vagy boronával a talaj felső arasznyi rétegébe bedolgoztak. E munkálatokat többnyire aratás után, az őszi esőzések előtt, vagy a tavaszi hóolvadást követő száraz időben végezték. A megoldás előnye, hogy a savanyú földet gyorsan javította. Sőt, ha márgával *meszeztek*, az a sovány-porhanyós talajt meg is kövéritette. Hátránya, hogy a *meszező* beszerzése és bedolgozása jelentős ráfordítást igényelhetett. Mivel a túl savanyú talajnál előfordulhatott, hogy a művelet néhány évenként meg kellett ismételni.

Rögösítés

A kövér-tapadós vagy sovány-porhanyós földek rögképződésének elősegítése nemcsak a művelést könnyítette. Hanem lényegesen javította a talaj víz-felvételét és tárolását is. A megoldás lényege: rostos-nedvszívó adalékok bekeverésével a rögképződés elősegítése. Ezzel az agyag ragacsosságát és tömörségét igyekeztek csökkenteni. Valamint a száradó-porló talaj rögösödését

elősegíteni. E célra alkalmazott *rostos-nedvszívó adalékok*: szalma-, kender- és széna-törek, pelyva, fűrészpor, forgács és kéreg-pozdorja, száraz levél- és alom-töredék, tőzeg stb. Az ilyen víz-felvevő és térfogatukban változó növényi részek jelentősen javították a kövér föld szellőzését, víz-háztartását, porhanyósságát és megművelhetőségét.

Az általános eljárást sokfelé ismerték. Ennek lényege, hogy a *rostos-nedvszívó adalékból* 2-3 ujjnyi vastag réteget szórtak a talaj felszínére, majd azt bekapálták a felső 0,5-1,5 arasznyi földrétegbe. E módszer előnye, hogy viszonylag kevés járulékos talajmunkával járt, és az adalékok elbomlásuk során a talaj termő-képességét is fokozták. Hátrányként jelentkezett, hogy az adalékok előteremtése jelentős többlet-munkát igényelhetett.

Sovány-porhanyós földek javításánál előfordult, hogy a *rostos-nedvszívó adalékot* alátöltéssel terítették szét. Az előzőekben leírt módon, 2-3 arasznyi mélységben. Ez a második megoldás, többnyire homokos telepített szőlő és gyümölcsfa esetében vált be. Főleg akkor, ha az adalékot egyúttal érett trágyával is keverték. Az eljárás előnye, hogy a homok-talaj termő-képességét jelentősen megnövelte. Ugyanakkor hátrányként jelentkezett, hogy az adalékok előteremtése és mélyre ásása igencsak munkaigényesnek bizonyult.

Takarás

Erősen kötött-kövér vagy laza porló-sovány talajok felszíni rétegét javító eljárás. E módszer lényege: a talaj felszínhez közeli rétegének rögzítése, szellőző és víz-megtartó képességének növelése, a felszín „lepesztulásának” akadályozása, részleges gyom-mentesítés és tápanyagnövelés. Az eljárás régóta ismert, és igen egyszerű. Ennek lényege: az elegyengedett talaj felszínét *takaróval* egyenletesen felszórták. E célra megfelelt: a frissen vágott vagy száraz széna, szalma, avar, törek, pozdorja, más aprított növényi hulladék stb. Vagyis lényegében ugyanazon javítókat használhatták *takarónak*, mint rögzítéskor. Annyi eltéréssel, hogy az ilyen *takaró* agyagot legalább 4-5 ujjnyi magasan leterítették a talaj felületén. Erre legalkalmasabbnak a téli hó előtti időszak bizonyult. Ugyanis, az ekkor átnedvesedett *takaró* anyagot a szél és víz már nem hordhatta el. Így korai hóolvadásra egyfajta filces szőnyeg-réteggel beboríthatta a védendő talajt. Tavasszal pedig kedvező feltételeket biztosított a palántázáshoz, mert ez a takarás a gyomnövények elszaporodását is meggátolta.

Trágyázás

A korabeli értelmezés szerint, trágyának neveztek az olyan anyagot, amely a talajba juttatva fokozta annak termő-képességét¹⁴. Ezt többnyire házilag „készült”, döntő mértékben a helyben keletkező és természetes környezetben lebomló hulladékok felhasználásával. Mint például: természetett vagy begyűjtött növények hulladékai, emberi vagy állati ürülék és alom. Esetleg avar, korhadt far, romlott étel vagy takarmány, borseprő, rothadt gyümölcs vagy zöldség stb. A valóságban főleg ezek együtt bomló-érlelődő keveréke. A régi gazdaságokban az ilyen hulladékokat egy félreeső helyen egy halomban gyűjtötték, és időnként átfogatva hagyták érlelődni. Az éretlen trágya kezdetben még szúrós vagy dohos szagú, alkotórészei többnyire még felismerhetők. Éretté válva a kellemetlen szagát elvesztette, állaga egyneművé alakult, az alkotó-részek maradványai már nemigen voltak felismerhetők.

14 Magyar Néprajzi Lexikon. Trágyázás, ganézás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

A termő-föld trágyázására többnyire késő ősszel, tél eleji hóesés előtt vagy kora tavasszal (hóolvadás utáni felszikkadást követően) került sor. Őszi trágyázásra még nem teljesen érett trágyát is használhattak, de a tavaszi trágyázáskor már csak az érett trágya jöhetett szóba. Ilyenkor a gazdasági udvarról kihordott trágyát először a trágyázandó termő-föld szélén gúlába (kupacokba, csirkékbe) halmozták. Majd 1-2 nap elteltével villával egyenletesen szétszórták-terítették a termő-földön, utána pedig a talajba szántották, kapálták vagy ásóval beleforgatták. Az ősszel trágyázott földet csak a következő tavasszal, a tavasszal trágyázottat pedig szinte azonnal „vetésre foghatták”.

A gyökér-trágyázás (a tárgyzás másik régi-közismert változata) a laza-sovány homok-talajok javításának módja. Ennek műveletei szinte megegyeztek a kövérítő alátöltésnél leírtakkal. A sovány talajt 2-3 arasznyi sávokra felosztották. Először kiásták az egyik sávot úgy 1-2 arasznyi mélyen, és abba trágyát szórtak. Majd, a szomszédos sávból átlapátolták rá a földet úgy, hogy annak felső része az árok közép-szintjére kerüljön. Így folytatva a javítandó területen, 2-3 arasznyi mélyen egyfajta termő-réteget alakítottak ki, egyúttal javítva a közép-szint tápanyag-ellátását. Előnye, hogy az ilyen talaj kedvező korán-termők palántázására, gyümölcsadó cserjék és szőlő telepítésére. Hátránya, hogy igen munkaigényes eljárás.

A gödör-trágyázás valójában egyfajta takarékos módszer. Ennek lényege, hogy nem a teljes föld-területet trágyázták, hanem csak azt a részt, ahová a palántáztak vagy telepíthettek. Ezáltal a trágya elsősorban a természetű növényt segítette, némileg csökkentve a hasznos növények között a gyomosodást. A megoldás előnye, hogy kevesebb trágyát és földmunkát igényelt. Különösen előnyösnek bizonyult nagy kiterjedésű homokos, löszös vagy szikes területek gyors növényesítésénél. Hátránya, hogy a föld-területet gyakrabban kellett trágyázni.

Zöld-trágyázás

Ez egy olyan eljárás, amikor a termő-képesség fokozása mellett, a talaj megkötését is szem előtt tartották. Ilyenkor, a talajon termő lágú szárú növényt, még beérés előtt levágták, majd aprítékát a talajba forgatták. E célra jól megfeleltek a gyorsan növő „pillangósvirágú” (talaj nitrogén-tartalmát növelő) növények. Mint például: lednek, lucerna, csillagfűrt, bükköny, réti nyúlhere, vörös-herce, somkóró. Alkalmas volt a bab és borsó is, amelynek (miután termését begyűjtötték) a zöld szárát levágva a talajba dolgozhatták. De más, gyorsan és nagy zöld-tömeget termő egyéb növény is szóba jöhetett, mint például: a hajdina, rozs, retek, repce, mustár, len. E módszer előnye, hogy az adott föld maga termelte a zöld-trágyát, némi hasznos termést adhatott, bedolgozása sem igényelt jelentős többlet-munkát a szokványos műveléshez képest. Hátránya, hogy trágyázást követően, a földet már csak a rá-következő évben vonhatták művelésbe, hogy a nyers növényzet-hulladék a talajban „komposztálódhasson”.

Salétromozás

A XVI. századig közismert és elterjedt módszernek számított a Kárpát-medencében. Amely, valójában, a trágya-domb alatti föld-réteg hasznosítását jelentette. Ugyanis, a trágya alatti közel 1 arasznyi vastag réteg igencsak átitatódott természetes módon képződő salétrommal (kalcium-nitráttal). Ami valójában több ma is ismert műtrágya alapanyaga. Mivel elég nagy töménységben tartalmazta ezt a hasznos tápanyagot, ezért a letermelt közel 1 arasznyi talajból

egy-két maréknyit is elég volt a növény tövéhez hinteni. A XVI. századtól ez az eljárás háttérbe szorult, mivel az ilyen földből kivont-főzött salétromot inkább a sózott húsfélék (sonkák, kolbászok stb.) pácolásánál és tartósításánál hasznosították. Vagy jó pénzért eladták a felvásárlóknak (akik abból lőport többnyire gyártottak). Ennek ellenére, ez a módszer még a XX. század második felében is ismert volt a kiskunsági tanyavilágban. Ahol a kitermelt réteget közel ugyanannyi mennyiségű agyagos földdel keverték, és ezt szórták ki a sovány homokon telepített szőlők és gyümölcsfák tövéhez. Az eljárás előnye: a trágyadomb talajának hasznosítása és egyszerű talajerő-növelés, valamint agyag vagy homok hozzáadásával a felső talaj-réteg javítása. Hátránya, hogy e műveletet többnyire évenként meg kellett ismételni.

Felégetés

Egykor igen elterjedt talaj-javító eljárás. Amelyet manapság már igencsak elítélnek, többfelé még tiltják is. Holott, a korabeli (növényvédőszer-nélküli és termőföld-hiányos) viszonyok között gyakran ez jelenthette az ésszerű megoldást. Ugyanis, néhány közismert növény „zöld-anyagát” csak nehezen és sokára komposztálhatták, de úgy is elsavanyíthatta a földet. Ilyen volt például a dió, vadgesztenye, tölgy, cser, kőris, platán, bükk, nyár, fenyő stb. levele, kérge vagy hulladéka. Valamint, egy gazdaságban mindig akadtak olyan penészes, korhadt, vagy gombás, esetleg bomló-rothadó hulladékok, amelyekről célszerű volt mielőbb megszabadulni. Mint ahogy a metszés vagy betakarítás során is lehettek fertőzött növényi részeket (például szőlő természtéskor). Ezeket nem volt célszerű a trágya-dombon érlelni, ésszerűbb volt megsemmisíteni. Ezért az ilyen „kellemetlen, de éghető” hulladékokat inkább szétterítették egy távolabbi, művelésre szánt területen. Majd némi szénával vagy szalmával, forgáccsal stb. megszórták és száraz-szélcsendes időben meggyújtották. De azt a területet is érdemes volt leégetni, ahol nem volt lehetőség a kaszálásra. Ilyenkor az elszáradt gyp annyira beboríthatta a földet, hogy a következő évben akadályozta volna az újra-füvesedést. Mint ahogy a talajon maradt eldőlő száradt-korhadó nád vagy sás is akadályozta volna a növényzet megújulását.

Természetesen az így megtisztítandó területet először körbeekézték, hogy a tűz el ne terjedhessen. A szélcsendes időben gyújtott tüze pedig csak lassan terjedt. Ezáltal a láng és hő, a talaj felszínéig minden éghető részt letarolhatott. Sőt, a talajt néhány ujjnyi mélységig felhevíthette, ezáltal a káros kórokozók hatását is igencsak csökkenthette. Az így leégetett területet azután „úgy fél-egy arasznyi mélységig” gyorsan beszántották, hogy az értékes hamu a talajt gazdagíthassa (a szél el ne hordja). Az eljárás előnye, hogy egyes házi „problémás és veszélyes hulladékokat” hasznosíthatták, és a műveletet követő egy hét után a terület már művelhetővé vált. De hátrányként jelentkezett a jelentős füst, korom-piszok, tűzveszély. Valamint, a lüg-, szappan-főzéshez hasznosítható hamu „másra elpocsékolása”.

Fullasztás vagy fülesztés

Amikor a művelésben kimerült földet hagyták az áradás (esőzés) ideje alatt több héten át vízzel elárasztódni. Szárazabb vidékeken pedig, a vetetlenül hagyott területet, gyp-virágzás előtt lekaszálták és a nyers szénát egyenletesen szétszórták, majd hagyták a talajra „filcesedni”. Az így áztatott vagy elfedett földből a gyommagvak már csak ritkán keltek, amelyeket még a virágzásuk előtt lelegeltettek, vagy levágva elterítették. Az így fullasztott föld a következő év tavaszától jól megfelelt a gabona-félék, borsó, bab, burgonya, kukorica, répa vetéséhez.

TALAJ-JAVÍTÓK ELŐTEREMTÉSE

Már a középkorban is illett tudni minden földművelőnek, hogy a mely talaj-javító mire volt alkalmas, azt hol és miként lehetett beszerezni, kitermelni, esetleg elkészíteni. Akkoriban az ilyenek ismerete hozzátartozott az „általános műveltséghez”, alapvetően befolyásolhatták a korabeli földművelés eredményességét.

Természetes talaj-javítók

Ide sorolhatók azok a talaj-javító anyagok, amelyeket az egykori föld művelők a természetben felleltek, amiket kitermelve felhasználhattak földjük használhatóságának fokozására.

Homok, lösz, porló iszap vagy kőpor

Talaj-javításkor nem tettek különbséget a homok és lösz (régi nevén: főveny) között. Hiszen mindkettő közel egyformán soványította a ragacos-tapadós kövér földet. A Kárpát-medence bővelkedett homokban és löszben, így annak előteremtése nem volt körülményes. Legtöbb helyen néhány arasznyi mélységben (a termő-réteg alatt) már rá lehetett akadni megfelelő soványítóra. Ahol hiányzott, ott többnyire kőport vagy porló iszap-földet lehetett találni.

A kitermelt soványítót először elterítették, hogy „szellőben-napsütésben” jól kiszáradhasson. Amikor porhanyóssá vált, akkor átrostálták. Ezzel eltávolítva a borsó-szemnél nagyobb zavaró összetevőket (kavicsot, követ, löszbabát, gyökeret, rovarokat, férgeket, törmeléket és maradványokat stb.). Az így előkészített soványító már alkalmas volt a kövér föld javítására.

Agyag-föld, vagyis agyag

Ez az anyag nemcsak talaj-javításra volt alkalmas, hanem egyúttal fontos nyersanyagként is szolgált. A Kárpát-medencében leginkább háromféle agyaggal¹⁵ találkozhattak, úgymint: sárga, szürke és vörös. Ahogy a népi bölcsesség tartotta: „ahol magasan a talajvíz, ott az agyag is könnyen elérhető”. Legkönnyebben sárga agyagot találtak, mert az igencsak sokfelé előfordult, így a szállítási távolság sem volt jelentős. Főleg ott, ahol a vályog-téglás építés volt a jellemző. A földből kitermelt agyagot legalább babszemnyi nagyságúra összetörték. Majd átrostálták (vagy kigereblyézték), hogy „művelést zavaró” nagyságú idegen anyag lehetőleg ne kerüljön a javítandó talajba. Ilyen agyag már megfelelt a sovány talajok kövérítésére. Ha a kitermelt agyag kissé iszapos vagy homokos volt (ezt nevezték csapó-földnek), az is eléggé kövérített. Nem számított az sem, hogy az agyag tapadós vagy gyúrható fajtájú-e, mert mind a kettő jól kötötte a laza-porlós földet. Egyes agyag-hiányos hegyvidékeken az agyag-földet úgynevezett „hegyi agyaggal” (bentonit vagy zeolit vízben duzzadó, tapadós porával) is helyettesíthették, amely a savanyú földet különösképpen jól javította.

15 Magyar Néprajzi Lexikon. Agyag. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Mésző, vagyis mészkövecs

Régen nemcsak talaj-javítónak, de „természetes trágyának” is tartották. Porózus változatát kréta-föld is nevezték. Ugyanis nemcsak a savanyú talajokat „lúgosította”, hanem segítette a növények növekedését, csökkentette a levél-sárgaságot, növelte az ellenálló-képességet. A kitermelt hegyi, forrás- vagy tavi mészkövet (darázs-követ) többnyire porrá törve alkalmazták talaj-javításra. Mésző hiányában szürke vagy kemény meszet (dolomitot) is használhattak ilyen talaj-javításra, de ennek hatása lassabban és elhúzódva jelentkezhetett.

Égetett mész

Ez már mesterséges, a mészkőből előállított talaj-javító. Erre akkor lehetett szükség, ha olyan adalékra volt szükség, amely a mészkőnél gyorsabban hatott. Ilyenkor, a savanyú talajra kiszórhatták az égetett mész porát. De a földet akár hígított mésztejjel is permetezhették. E célra a házi módszerekkel előállított „földjavító égetett mész” is megfelelt. Amely valójában nem más, mint a kemencében égetett mész. Sokféle ismert volt az az eljárás, amikor összegyűjtött kisebb mészkő-, dolomit- és darázkő-darabokat, valamint lösz-babákat és kagylóhéjakat fadarabok közé rakva, kemencében égettek. Majd a visszamaradó fahamus égetett meszet használták a kerti föld javításához.

Gipszes-föld

Ritkán alkalmazták talaj-javításra, mert kevés helyen lehetett könnyen kitermelni. Többnyire bontásból származó gipszes vakolatok porát használhatták talaj-javításra, amely általában némi homokot vagy agyagot is tartalmazhatott. Bár a mészhez hasonlóan segítette a növények növekedését, de nem csökkentette eléggé a talaj savasságát. Ezért ezt az anyagot inkább a lúgos-szikes földek helyrehozására használhatták.

Mész-föld, vagyis márga

Amely ásványi anyag valójában a mész és agyag sajátos keveréke. Agyag-tartalma jól kövéríti a sovány homok-, lösz- és iszap-talajt. Mész-tartalma pedig a savanyú földek lúgosítja, ezzel javítva annak termő-képességét. A márga többnyire dolomitot is tartalmazhatott, de ez nem rontott annak hatásán. Némely helyvidéki részen, csak iszapos mész- vagy dolomit-por állt rendelkezésre, de ez is megfelelt a savanyú hegyi-erdei talajok javítására.

Mész-homok, malter-törmelék

Amely a természetben többnyire meszes homokként vagy löszként található. Ugyanakkor, jól helyettesítette (gyakran hatásosabb is volt) a bontott kő- és téglá-épületek porrá tört malterja vagy vakolata. Nem véletlen, hogy ezt a bontási anyagot gyakran akár pénzért is megpróbálták megszerezni. Ugyanis ezzel összedolgozva még az erősen kötött, szétrepedező agyagos-szikes talajt is termőre lehetett fordítani. Főleg, ha érett trágyát is keverték hozzá.

Digó-föld, a sárga-föld

Ez a talaj-változat igen gyakori volt a Kárpát-medencében. Valójában egy olyan meszes lösz, amely kevés agyagot és iszapot tartalmaz, és humuszban sem bővelkedik. Tulajdonságaiban hasonló a mészhomokhoz, ezért igencsak megfelel savanyú vagy szikes talajok javításához.

Vályog-törmelék

Amely valójában nem más, mint agyag és homok, valamint szalma, törek vagy más növényi szálak apríték vizes keveréke¹⁶. Legjobbnak a szikes agyag-földes vályogot tartották. Régi építmények és kerítések bontásakor gyakran keletkezett vályog-töredék, felhagyások is porlasztották ezt az anyagot. Ez a régóta ismert, és igen elterjedt építőanyag-törmelék apróra zúzva kedvezően javította a sovány talajokat. Sőt éretlen trágyához keverve annak savasságát is csökkentette, sőt némileg gyorsította annak érlelődését is.

Szappan-föld

Amely valójában: erősen sziksós és némileg meszes agyag. Főleg az alföldi szikes vidékek időszakos víz-mélyedéseiből lehetett kitermelni. Ahol csapadékos időben kiülepedhetett és beszáradhatott. Leginkább a savanyú lápi, vagy tölgy-erdős talajok javításánál vált be. A sziksó csökkentette savasságot, agyagja is jól kövérítette a homokos lápi iszapot. Futó-homok megkötésénél is bevált, ha trágyával is keverték. Ahogy a neve is erre utalt: a szappan-földből kioldott-kiforralt (kilúgozott) sziksó egykor a szappan-készítés egyik alap-anyaga volt.

Lápi kotus-föld, amit ma tőzegnek nevezünk

Régóta ismert volt a mai értelem szerinti tőzeg¹⁷ talaj-javító hatása. Gyengén termő talajokhoz keverve növelte azok termő-képességét. Viszont kémhatása (a keletkezési helytől függően) lehetett lúgos vagy savas. Az előbbi szinte minden talajhoz alkalmas volt, míg a savas tőzeg inkább a szikes vagy nagyon meszes (kőporos) talajok esetében bizonyult hasznos javítónak. Talaj-javításra az iszapos és kissé rostos tőzeget kedvelték. A kitermelt és megszikkadt tőzeget apróra szét morzsolva, még kéznedves állapotban keverték a javítandó termő-földhöz. Nem engedték teljesen kiszáradni, mert utána már nehezen szívta magába a nedvességet.

Mesterséges talaj-javítók

Ide sorolhatók azok táperőben gazdag talaj-javító anyagok, amelyeket az egykori földművelők akár maguk is elkészíthettek. Többnyire a gazdaságukban felhalmozódott vagy a környezetükben fellelhető egyes hulladékok hasznosításával.

16 Magyar Néprajzi Lexikon. Vályog. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

17 Középkorban a „tőzeg” még más értelemmel = tüzelésre használt, szárított marha- vagy lótrágya.

Szalajka-föld vagy hamany-föld

Ez az sajátos anyag ott fordult elő, ahol a növényi hulladékokat egybehordták, majd elégették. Ami többnyire egy védett mélyedésbe vagy kiásott gödörben történt (hogy a szél a tüzet „szét ne hordhassa”). Miután a fahamut összegyűjtötték (hamuzsír készítéséhez), a gödör oldaláról és oldaláról lekapart égett földet még felhasználhatták savanyú irtás- vagy lápos-tőzeges föld-ágysók javítására. Száraz homokkal keverve alkalmas volt sovány föld rögzítésére is.

Szenes-föld

Egykori igen egyszerű és ésszerű egyszerű talaj-javító. Főleg az erdő-írtások és lecsapolt fászsombékos lápok környékén ismerték. Készítése hasonlított a szén-égetéshez¹⁸, mivel ezt is többnyire egy boksa- vagy verem-szerű, földdel lefojtott térben végezték. Egy védett helyen egybehordták a más célra nem hasznosítható száraz-éghető fa- vagy zsombék-hulladékokat. Közepére a leginkább éghető és legkönnyebben meggyújtható aprítékot (forgácsot, szalmát, szénát, száraz fenyőgallyat stb.) helyezték, majd azt a nagyobb éghető darabokkal sűrűn körberakták. Amely között lehetett akár korhadt vagy rothadt fa is. Ezt a halmot levéllel, fűvel-gazzal, náddal vagy sással beborították. Amire aztán 2-3 arasznyi földet is tömörítettek, hogy égetéskor a láng ki ne csaphasson, a keletkező gázok és a hő meg ne szökessen.

Az így összeállított halmot egy felső nyíláson át begyűjtötték, majd hagyták magában izzani legalább egy-másfél hétig. Az így kapott faszén minősége és állaga sokban elmaradt a hagyományos módot égetett faszénétől (apró darabos, poros, hamuval és földdel kevert volt). De ez nem okozott gondot, mivel úgyis porítva keverték a javítandó termő-földhöz. A tapasztalat szerint növelte a talaj víztartó-képességét, akadályozta a tápanyagok és ásványi sók kimosódását, csökkentette a talaj savasságát. Vagyis kifejezetten előnyös volt az erdő-írtásos és lápi talajok feljavításához. Egyúttal segített megszabadulni az olyan éghető hulladékoktól is, mint például: a gallyak, gyökerek, elszáradt levelek, fertőzött vagy férgekkel átjárt növényi részek, tüskés vagy mérgező növények stb.

Gané-föld, vagyis az érett trágya

Ez az a sötét, föld-szerű és -szagú, morzsalékos és tápanyagban gazdag anyag, amit a trágyadomb termelt. Amely, az egy adott helyre halmozott ürülékek és almok, lebomló konyhai és kerti hulladékok összeérlelődő keveréke. Amit többnyire az érkezési sorrendben egymásra lapátoltak. Így a felső fiatalabb rétegek még többnyire levegőztek, míg az a régebbi alsó rétegek fokozatosan tömörödtek. Általában ember-magasságúnál nagyobbra nem formálták. A felhalmozott hulladék-halmot többnyire szénával vagy avarral-gazzal borították-lefedték és néhány napon belül földréteget is terítettek rá. Az is volt szokásban, hogy egy-egy réteg lerakása után, azt néhány ujjnyi széna- és föld-réteggel leborították, Azért, hogy a csapadék el ne áztassa, de ki se száradhasson, hogy a rovarok is elkerüljék, ne is bűzölögjön. Száraz-meleg időben időnként meg is öntözték, nehogy az erjedése megtorpanjon. Néhol úgy tartották, hogy a trágya-dombot időnként érdemes karóval megszurkálni, hogy jobban levegőzhessen, máshol ezt ellenezték. A tapasztalat szerint a jó trágya legalább fél évnyi érlelődést

18 Magyar Néprajzi Lexikon. Szénégetés. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

igényelt. Az ilyenben az ürülék és növényi maradványok már alig ismerhetők fel. Szaga nem csípős, se nem bűdös, nem erjedt és nem dohos, hanem föld-szerű. Ez az, ami leginkább megfelelt a termő-földek javításához.

Gané-lé, a folyékony trágya

Ilyen folyékony trágyát többnyire ott készítettek, ahol a föld igencsak agyagos volt. Ugyanis, az efféle földbe ásott gödör az összegyűlt vizet sokáig őrizte. Ha a trágyát ebben halmozták, akkor (bár lassabban érlelődött), de az összegyűlt víz tápsóban igen gazdag volt. Ha már szagtalanra érett, akkora kapás növények serkentésére (tő-öntözéssel) jól hasznosíthatták. Különösen akkor, ha az ilyen „lében álló” trágyához még némi meszes anyagot is adtak. Különösen a zöldségfélék növekedését serkentette az innen kikanalazott folyadék.

Szecska-föld, vagyis az érett komposzt

Régi neve nem egyértelmű. Néhol televény, máshol kotus volt a neve, de dudva-tárgyaként is ismerték. Vagyis egyfajta növény-hulladékból keletkezett trágyaféle. Egykori előállítás ma már nem tűnne környezetbarátnak, holott igen ésszerű volt. A javítandó föld-terület közelében egy nem túl mély gödröt ástak (talajvíz-szintet nem érve). Ebbe hordták a kikapált gazokat, penészes szénát vagy szalmát, összegyűjtött avart és nyesevéket, romlott gyümölcsöt vagy terményt, stb. Szinte minden, más célra nem hasznosítható növényi hulladékot, de előtte természetesen felaprítva. Ha a gödör megtelt, akkor a kiásott földdel betakarták és hagyták magában érlelődni. Takarás után egy évvel ez a zöld-zúzalék annyira elbomlott és összeért, hogy trágyaként teríthetve-keverve javították a közeli, tápanyagban gyengülő földet.

Árok-föld, a gaz-temető

Egykor főleg a megművelt földek határoló árkait használták ilyen talaj-javító termelődésére. Valójában nem más, mint a pangó árok-vízben erjedő iszapos növényi hulladék. Főleg kitépelt gaz és apró nyesevék, amit a művelt földről eltávolítottak. Főleg tavasszal és ősszel e növényi részek a vizet magukba szívták és lassan lebomlottak. A következő év tavaszán, amikor a vizes-árkot tisztították, az onnan kiszedett árok-földet „komposztként” használták. Főleg gyümölcsfák és sövények ültetésénél, sovány vagy szikes földek talaj-javítójaként.

Dög-föld, vagy csont-föld

Egy olyan föld-terület, ahol állat-hullákat égettek vagy temettek el. Mivel az egészségesen levágott állatokat többnyire szinte teljesen feldolgozták, szőrét-bőrét is felhasználták, ezért ide a „bizonytalan dögöket” temették. A fertőző betegségben elhullott állatokét, talált dögöket, veszett vadak hulláit és az előbbiekkal érintkező dolgokat. E célra a településen kívül gödröket ástak, úgy 8-10 arasznyi mélyet. Többnyire erősen agyagos-szikes talajon, vagy olyan területen (többnyire kiemelkedő halmon) ahol a talajvíz szintje nem érte el a gödör alját. Ebbe némi szénát, szalmát, levágott gázt vagy avart hordtak, arra dobálták a dögöt. Ha fertőzésben vagy bizonytalan módon elhullott dögről volt szó, azt még híg oltott mésszel vagy meszes vízzel is leöntötték. Majd szénával leszórták és gallyakkal-faágakkal borították, hogy

dögevő madár ne férhessen hozzá. Szokás volt gyógynövényeket¹⁹ is szórni a tetejére, hogy a szagot tompítsa és a legyeket távol tartsa (vagy csak babonából). Amikor gödör félig megtelt dögökkel, akkor többnyire a gödröt betemették, és figyelmeztető jelzésként fákat ültettek rá. Amelyek jól hasznosították a lebomló dögök termelte tápanyagokat.

Ha egyszerre sok állatot kellett elhantolni (járvány esetén), akkor többnyire hosszabb árkot ástak, az előbbieket szerint. Az oda dobált dögöket éghető növényi hulladékokkal bővebben megszórták, majd az egészet meggyújtották. Miután leégett, úgy egy arasznyi földet szórtak rá. Erre szénát vagy avart terítettek és újabb dögöket hordhattak rá, amiket szintén elégettek. Ha a gödör vagy árok már félig megtelt elégett maradványokkal, akkor betemették és jelzésként tüskés bokrokkal (csipke-bogyó, homok-tövis, szeder, boróka, sóska-borbolya). beültették. Néhol ezek helyére néhány többnyire tüskés vad-gyümölcsfát (barackot, kökényt, körtét) ültettek. Vagy tölgyfát, amelyet némely szláv vidéken a patás-szarvas haszon-állatok (máshol a vadak) istenség fájának (Veles-fájának²⁰) tartottak.

Előfordult, hogy az agyagos helyen ásott és betemetett halmot csak egy magas karóval jelölték. A karó mellé ültetett vadrózsa vagy más tüskés bokor, dög-temetésre utalt (ez különböztette meg a határjeltől vagy régi-elhagyott sírtól). Majd a halmot hagyták pihenni és magától füvesedni. Néhány év elteltével a halmot már kibonthatták, és a tápsókban gazdag, bár némileg csont-szilánkos földjét gyümölcsfák ültetésénél (esetleg sovány vagy szikes talaj javítójaként) hasznosíthatták.

Iszap-föld

Mai értelmezés szerint, egyfajta „karbantartási iszap-lerakó”. A kerteket, termő-földeket és trágya-dombokat, valamint a sáncokat és terület-határokat körülvevő vízelvezető árkokat késő ősszel igyekeztek kitakarítani. Azért, hogy a tavaszi olvadáskor és esőzéskor „lehessen holhová” elvezetni felesleges csapadékot. Az árkokból kitermelt hordalékot-iszapot a mélyebb vagy szikes területek feltöltésére használták, vagy a futó-homokos területek lefedésére. Az így „feljavított” földet a következő év tavaszán már gyepesíthették, takarmánnyal bevethették (vagy hagyták gyepesedni). Legeltetésüket követő évben már szántóföldi művelésbe vehették.

19 Például: menta, citromfű, bazsalikom, gilisztaűző varádics, zsálya, rozsmaring vagy bársonyvirág.

20 Veles, Volos = a régi szláv marha- vagy vadállat-isten, többfelé patás állatok védő-istensége.

MŰVELÉSI TERÜLETEK KIALAKÍTÁSA

Ez volt talán korabeli földművelés legfontosabb kezdő művelet-sora. Amely ésszerűsége és sikeressége nagyban meghatározta a későbbi gazdálkodás eredményességét. Az egykori leírások szerint a legfontosabb lépések: a terület és talaj kiválasztása, tereprendezés, talaj-előkészítés és -javítás, bekerítés és árkozás. Szükség esetén a könnyebb megközelíthetőség, öntözés vagy víz-elvezetés és a termés védelmének biztosítása.

Alkalmas terület kiválasztása

A megfontolt gazda mindig igyekezett a választható szűz-területek közül legkedvezőbbeket kiválasztani. Vagyis a legkevesebb munkával járó és legtöbb hasznot adó föld-területeket. Ügyelve arra, hogy a művelni szánt terület a termő-képességét minél tovább megőrizhesse.

Talaj minősége

A megművelendő föld kiválasztásakor igyekeztek a legjobb talajú területeket megtalálni. A kövér, de nem rapadós fővenyes *fekete-föld* volt a legkeresettebb. Mivel ez igen sokféle növénynek megfelelt, bő termést hozott. Ezt követte a „népszerűségi sorban”, a kövér és kissé meszes, de nem ragacsos *erdei barna-föld*. Amely a fekete földhöz hasonlóan több növénynek is kedvezett. Ezek híján szóba jöhetett még a *sárgás homok-föld*, de ez már kevésbé tetszett, mert a vizet sem tartotta, hajlamos volt a lepusztulásra (kimosódásra, szél-elhordásra). Valamint, a nedves *réti-talajok* (ha nem pangott rajtuk víz). A többi talajféle csak kényszerből jöhetett számításba, legelő vagy erdő (gyümölcsös) céljából.

Talaj tisztasága

A megfelelő talaj tartalmazhatott olyan összetevőket, amelyek nehezíthették a megművelést. Mint például: gyökerek, tuskók, zavaró kődarabok vagy méretes kavics, vasas vagy meszes göbök. Ezek nemcsak a művelést akadályozhatták, hanem kimosódásokat is okozhattak. Hasonlóan gondot okozhatott a talaj rétegződése, helyenkénti különbözősége is. Ami a talajvíz mozgását akadályozhatta vagy éppen a nem megfelelő irányba eltéríthette. Ezért a tényleges művelés megkezdése előtt a területet igyekeztek megtisztítani, vízjárását kedvezőbbé tenni, pangó vízhelyeket felszámolni. Vagyis a tereprendezést elvégezni.

Talaj-felszín lejtése

Ez volt az az adottság, amely alapvetően meghatározhatta, hogy az adott föld-terület mire volt alkalmas, miként hasznosíthatták. Ugyanis, a tereplejtés (a talaj minőségétől és fedettségétől függően), a lehulló csapadék hatására kimosódhatott. Ami jelentős termés-kieséshez vagy talaj-károsodáshoz, megcsúszáshoz katasztrófához vezethetett. Ezért a lejtős földeket a sok évszázados tapasztalatok és a helyi adottságok alapján igyekeztek „ésszel” hasznosítani.

Tudták, hogy az kötött-kövért és meszes föld kevésbé hajlamos a kimosódásra, mint a lágú és sovány vagy savanyú föld. Mint ahogy azt is, hogy a köves föld hamarabb kimosódhat, a homokosat és iszaposat pedig a vízfolyás könnyebben elhordja. „Még egy gyermek is tudta”, hogy a víz meredekebb lejtőn gyorsabban lefolyik. Mint ahogy azt is, hogy a sebesebb vagy az akadályoktól kanyargósabb víz nagyobb kimosódást okozhat.

A föld-terület lejtését vagy emelkedését, egykor „hüvelyekben fejezték ki”²¹. Például, a 2 „hüvelykes” emelkedés azt jelentette, hogy a terület víz-szinttől mért magassága 1 ölenként kb. 2,8-3,3 cm-rel emelkedett. Attól függően, hogy bécsi²² vagy pozsonyi²³ mérték-rendszert használtak. Vagyis, a régi 2 „hüvelykes” emelkedő a mai fogalmak szerint a 2,8-3,3 %-os emelkedésnek felelt meg. A lejtés-emelkedés „mérésére” függőös és kereszt-mérőléces öl-mérőt vagy három-szöget használtak, amit maguk is könnyen elkészíthettek.

Terület művelési adottságai

Az előbbi egyszerű méréssel a lejtőszöget könnyen meghatároztatták. A kapott értékből pedig már adódott, hogy miként hasznosíthatják. Tapasztalatok szerint, a 2 „hüvelykes” (kb. 3%-os) lejtésig a földet keresztben-kasul szánhatták. Felette már csak a lejtésre merőlegesen, nehogy a termő-réteg lemosódjék. A 8 „hüvelyknél” (11-13%-nál) meredekebb homokos földet már nemigen szántottak, 12 „hüvelyk” (17-20%) felett pedig az erősen kötöttet is csak kapálták.

Folyós trágyát vagy iszapot már nem terítették 3 „hüvelykesnél” (4-5%-nál) meredekebb földre. Az 5 „hüvelyk” (7-8%) felettinél a kiterített trágyát azonnal befedték. 7 „hüvelyknél” (10-12%-nál) döntöttebbet már nem trágyázták (mert a talaj lazítása a kimosódást okozhatta).

A népi tapasztalat szerint, a 4 „hüvelyknél” (kb. 6%-nál) döntöttebb erősen homokos földet legjobb volt gyepel és gyümölcsfával megfogatni, „nehogy földjét víz kimossa, szél elhordja”. Szántást igénylő gabonát természetesen csak 7-8 „hüvelyknél” (10-13%-nál) enyhébb lejtésű területen tartották célszerűnek. Efelett már előnyösebb volt kevesebb „föld-bolygatást” (többnyire csak kapálást) igénylő szőlő, takarmány-répa, hüvelyesek burgonya vagy csicsóka termesztése. A 7 „hüvelyk” (10-12%) feletti földek gyeppel-területét igyekeztek minél kevésbé zavarni. Az ilyen lejtésű szőlő-termesztő területeket már teraszosra alakították. Míg a gyümölcsösök telepítésénél a teraszos művelés csak a 11 „hüvelyk” (15-18%-os) lejtés felett volt indokolt. A 12 „hüvelykesnél” (17-20%) meredekebb földeket már megpróbálták gyepel védeni, a 18 „hüvelyk” (25-30%) felettieket feltétlenül fásítani is. Vékony termő-réteg esetén már a 15 „hüvelykes” (21-25%) dőlését is. A 27-29 „hüvelykesnél” (38-48 %-nál) meredekebb területet igyekeztek minél hagyni, esetleg csak vesszővel dugványozni.

Természetesen, ezek a „tájékoztató jellegű” ajánlások az átlagos talajra voltak értendők. Az sem volt mindegy, hogy a milyen irányú volt a lejtő. A valóságban: laza-homokos talaj esetében a fenti adatokból 1 „hüvelyknyit levonhattak”, erősen kötött talajnál akár 1-2 „hüvelyknyivel” nagyobb értékekkel is számolgattak. A bécsi és a pozsonyi mérték-rendszer közötti

21 Vagyis, 1 öl hosszon (1,89-1,9 méterenként) hány hüvelyknyivel (2,63-2,9 cm-nyivel) tért el a vízszintestől.

22 Bécsi mértékrendszer: 1 bécsi öl (1,89 m) = 72 bécsi hüvelyk (2,63 cm), ami 6 bécsi lábnek felelt meg.

23 Pozsonyi mértékrendszer: 1 pozsonyi öl (1,9 m) = 60 pozsonyi hüvelyk (2,9 cm), ami 5 pozsonyi láb.

17-20%-os különbség pedig nem volt annyira számot-tevő. Többnyire kisebb volt, mint a különböző talajok művelhetősége közötti eltérések. Egyes vélekedés szerint, ugyanazt a hüvelyk-értéket használhatták mindkét mérési rendszerrel, Ugyanis, a pozsonyi „hüvelykes” lejtés kötött talajokhoz, míg a bécsi „hüvelykes” lejtés-beosztás laza talajokhoz illeszkedett.

Terület fekvése, kiterjedése

A népi tapasztalat szerint a déli lejtők rendszerint világosabbak, melegebbek és szárazabbak. Ami a nyári időszakban olyannyira erőteljes is lehetett, hogy a 20%-nál (18°-nál) nagyobb lejtésű legelő akár ki is száradhatott a napsugárzástól. A déli lejtők használhatóságát többnyire a talaj minősége és tartóssága, valamint az egyszerre lezúduló csapadék mennyisége határozza meg. Emiatt, a déli lejtő termő-földje könnyebben lemosódhat. Mivel talaja hamar melegszik, így a korán növe-beérő növényeknek kedvező. Mint például: szőlő, őszibarack, kajszi.

Ugyanakkor, az északi lejtők többnyire árnyékosabbak, hűvösebbek és párásabbak. Ezért a legelőik akár 35%-os (kb. 31°-os) lejtésnél is megőrizhetik frissességüket (bár kevesebbet és apróbb füveket teremve). Az északi lejtés mértéke döntően meghatározza a helyi napsugárzás mértékét, nagyban befolyásolja a helyi hőmérsékleti viszonyokat. Talaja is sokkal lassabban melegszik, ezért a később érő és kevésbé meleg-igényes számára élhető ez a vidék. Mint például: szilva, ribizli, egres, málna. A tapasztalat szerint a 25-30%-os (23-27°-os) lejtésű téli oldalon a tavasz közel egy-két hónappal később, az ősz és tél pedig úgy egy hónappal hamarabb érkezik. Ezért az ilyen lejtésű vidéken érdemes meghagyni és gondozni az eredeti erdőt, réteit is csak a nyári időszakban ésszerű legeltetni, legfeljebb csak egyszer kaszálni.

A keleti vagy nyugati lejtők hasznosításáról már megoszlottak a vélemények. Ugyanis a helyi szélirányok és csapadék-viszonyok igencsak különbözőek lehettek. Mint ahogy a tengerszint-feletti magasságok is befolyásolhatták a föld-terület kihasználhatóságát. Azt viszont tudták, hogy a keleti és nyugati lejtők, inkább a kevésbé fény- és hőigényes, valamint az alacsony növésű (a következő sort kevésbé árnyékoló) növényeknek kedvezett. Úgy vélték (sokféle tapasztalták), hogy a keleti lejtők inkább megfelelnek a korai, a nyugati pedig a kései fejlődésű-beérésűeknek. Ezért, amikor a terület hasznosítását „kiagyalták”, ügyeltek arra, hogy a különböző égtájak felé lejtő területeket külön táblaként kezeljék. Ugyanis, az eltérő termő-helyi adottságok miatt, a növekedés és beérés egy táblán belül annyira különbözhetett, hogy a betakarítást és a másod-vetést nem lehetett volna egy időben, egyszerre végrehajtani.

Zárt völgyekben a hideg és pára gyakran megülhet, a hó és jég is sokáig megmaradhatott. Sőt, az alján pangó vizek is kialakulhattak. Az ilyen területeket többnyire nem fogták művelésre. Ahogy a magasabb domb- és hegy-tetőket sem bolygatták, inkább meghagyták erdőnek vagy természetes rétnak (nehogy a szél és csapadék azt kikezdhesse, lemoshassa, omlaszthassa).

Terület víz-ellátása

A régi leírások alapján úgy tűnik, hogy földművelő elődeink alapvető fontosságúnak tartották. Ide értették a talaj nedvességének megőrzését, a felesleges (már-már kárt okozó) csapadék-, ár- és talaj-víz elvezetését, valamint lehetőség szerinti tartalékolását. A túlságosan sík vidékektől tartottak, mert azok enyhe mélyedéseiben a víz megrekedhetett. Jobban kedvelték a

kissé hullámos területeket, ahol a víz jobban összegyűlhetett, amit aztán árkokkal elvezethettek. A mocsaras vidékeken is olyan helyeket választottak megművelésre, amelyek lecsapolhatóak, víz-pótlástól elrekeszthetők. A fa- és bokor-sávokat is előnyösnek tartották (ha megfelelő helyen volt), mert csökkentette a szél okozta károkat, leszívta a felesleges vizeket. Ezért, szükség esetén a lejtősebb területeken maguk is kialakítottak ilyen bokros vagy füves sávokat, esetleg árkokat (vagy sánc-falakat). Természetesen a lejtő irányára közel merőlegesen, mintegy lassítva a lefolyó vizeket. Így akadályozva a termő-föld és növényzet kimosódását.

A talaj védelme és nedvességének megőrzése érdekében igyekeztek a felület eredeti takarását megőrizni vagy pótolni, új-védő gyepterületek kialakulását elősegíteni. Ezért törekedtek sűrű vetésű növényeket termesztetni, amelyek minél tömörebben és hosszabb ideig elfedték a talajt. Ezzel mintegy akadályozva az erős esők okozta felszín-károsítást, vízmosások kialakulását, segítve a talaj mélyebb átnedvesedését. A föld-felszín védelme érdekében pedig igyekeztek a leművelt száraz növényi részeket is talaj-takarásra használni.

A régi időkben a művelt föld-területeket többnyire árkokkal határolták. Leginkább azért, hogy a talaj-felszín felesleges vizét elvezessék, a belemosódott termő-földet „megfoghassák”. Az ilyen vizes-árok földhányással, *sövénnyel* vagy *kerítéssel kiegészítve*, a vadjárásoktól is megvédte a területet. Amelyet akár egy zárt legelőként is hasznosíthattak. Az árkok felesleges vizét egy alkalmas mélyedésbe vezették, amit állatok itatására vagy öntözésre használhattak.

Művelhetőség

A föld-területek kiválasztásakor, lehetőség szerint törekedtek a minél termőbb és egyneműbb, és a mennél kevesebb ráfordítást igénylő földterületeket *művelésbe vonni*. Legkedvezőbbnek tartották a síkvidéki-mezőségi közepesen kövér-kötött, feketés és morzsalékos, kissé meszes és fővenyes (löszös) talajt. Amely mentes volt a zavaró kövektől-kavicsoktól, fa- és gyökérmaradványoktól. Amelynél a talajvíz-szintje úgy 7-10 arasz körül lehetett. Azt, amelynek felszíne még a legrekkenőbb szárazság idején sem száradt ki 1-1,5 arasznál mélyebben. Ilyen nagyobb kiterjedésű mezőségi talajok gazdagították a Kis- és Nagy-Alföld, Tolnai mezőföld, Tisza-menti és egyes oldalági folyó-völgy, a Nyírség és Hajdúság némely területének, valamint a Mezőség és Beregi-síkság vidékét. A máshol fellelhető mezőségi talajok már összeérhettek szikes vagy mocsaras, köves vagy hordalékos, erdős vagy árterés részekkel.

Hasonlóan kedvezőnek tartották a dombsági vagy erdőszéli (ligetes), közepesen-kövér-kötött, barnás és nem túl morzsalékos, kissé meszes (vagyis nem savanyú) és többnyire fővenyes (löszös) vagy csak kissé homokos talajt. Amely szintén mentes volt a művelést akadályozó ásványi vagy növényi „darabos” maradványoktól. Természetesen a talajvíz-szintje itt sem lehetett se túl mélyen (< 10-12 arasz), se túl magasan (5-7 arasznyi mélységnél kevesebb). Ilyen nagyobb kiterjedésű dombsági talajokat leginkább a Dunántúli és Nyírségi dombság, az alföldi homok-hátság és az erdélyi mezőség egyes erdős-ligetes vidékei rejtettek magukban.

Az erdei barna-földet is sokfelé hasznosították. Különösen azért, mert többnyire csak ez állt rendelkezésre. Talaj-összetételükben leginkább dombsági barnás talajokhoz hasonlítottak, de lényegesen kedvezőtlenebb volt az állaguk. Ugyanis, a dunántúli, felvidéki és erdélyi részek barna erdei talajai többnyire savasak vagy kövesek és gyökér-maradványosak voltak. Így azok, többnyire csak „meszezés” vagy „kitakarítás után” válhattak a dombságihoz hasonló talajjává. Ezért főleg olyan növényeknek szánták, amelyek nem igényeltek túlzott javítást.

A laza, erősen löszös, kissé meszes és könnyen kiszáradó, sárgás és kissé agyagos talajt egyes vidékeken kedvelték. Többfelé ezt sárga-földnek is nevezték. Annak ellenére, hogy gyakoribb trágyázást igényelt. Főleg azért, mert többnyire mentes volt a zavaró ásványi és növényi maradványoktól. Ezért a földmunka kevésbé volt megerőltető. Bár az ilyet általában nem művelték folyamatosan és teljes körűen. Igyekeztek nem bolygatni, takarását is megvédeni. Az efféle területeket többnyire gyümölcsösként (szőlős-kertként) hasznosították. De ez csak akkor sikerülhetett, ha az ilyen laza talaj nem száradt ki 1,5-2 arasznál mélyebben, és a szél vagy víz sem hordta szét. Nagyobb területekben a Duna-Tisza közén, Belső-Somogy, Nyírség és Viharsarok egyes részein hasznosítottak ilyen homok-földeket.

A sárga föld fakóbb változata a homok-föld vagy futó-homok, már kevésbé volt népszerű. Ugyanis a vizet kevésbé tartotta, hamarabb kiszáradt és a szél is könnyebben szétfújta. Az ilyen talajt eleinte nemigen bolygatták, hagyták-segítették befűvesedni és először legelővé alakulni. A talaj megkötődése érdekében, az ilyen területeken bizonyos távolságokra célszerű volt telepíteni bokor- vagy erdő-sávokat. Elsősorban az uralkodó szélirányra merőlegesen, hogy a talajt romboló szél-hatásokat enyhíthessék. A legelővé alakult területeket először rétté (kaszálóvá) fejlesztették. Ha a felszíni rétege már eléggé megkötődött, akkor következhetett a talaj-forгатás nélküli gabona- és pillangós-virágúak termesztése, dugványozása.

Az öntéses, vagy időszakosan elárasztott területeket csak másodlagosan vették művelésbe. Az ilyen földeket főleg legelőként vagy kaszálóként hasznosították. Valamint, a nem túl vizenyős részein többnyire az efféle helyhez szokott, hasznos termést hozó fákat telepítettek. Vagyis, nem túl gyakori és nem jelentős munkálatokat igénylő módon hasznosították.

A lápi, szikes, agyagos vagy köves stb. területek már nemigen voltak annyira kapósak. Mivel ezek megművelése (az elérhető haszonhoz képest) aránytalanul sok munkát igényelt. Ezért ezeket szinte csak kényszerűségből vették művelésbe. Bár egyes vidékek kisebb-elszórtaabb részein adódhatott lehetőség apróbb legelők, kaszálók vagy konyha-kertek kialakítására.

Kiszolgálhatóság

Amely magába foglalja a megközelíthetőséget, művelhetőséget és hasznosíthatóságot. Ennek értelmében, a területhez megközelítési út is tartozott, amelyet többnyire vízelvezető árok határolt. Egykor a megművelt területet (gyakran a fontosabb legelőket is) többnyire kerítéssel is körülvették. Amely megakadályozta, hogy vadállatok oda bejuthassanak. Valamint, hogy az oda terelt háziállatok a területről elbitangoljanak. Nehezítette a tolvajok behatolását, segítette a terület védelmét, némileg gátolta a talaj kimosódását a területről. Valamint, figyelmeztető jelzésként szolgált arra, hogy a terület egyéni használatú, művelés és védelem alatt áll.

A terület művelésbe vétele

Ezután kezdődhetett az előbbi szempontok alapján kiválasztott terület „használatba vétele”. Vagyis azon előkészítő munkák elvégzése, amelyek elengedhetetlenek voltak a terület ésszerű és gazdaságos műveléséhez. Amelyek megalapozták a talaj termő-képességét, biztosították a gazdaságos és eredményes művelhetőséget, elősegítették állapotának megőrzését.

Terület megtisztítása

Művelet, amelyet megelőzően a kiválasztott föl-területet szemrevételezték, hogy a várható munkálatokat felmérjék. Majd a terület-határokat jól láthatóan, karókkal kijelölték. Ezután kezdődhetett az akadályozó növényzet (fa, bokor, gyökér) eltávolítása. Ekkor került sor a nagyobb méretű kövek kiszedésére is. Ügyelve arra, hogy a talaj felületét védő gyepréteget minél kevésbé bolygassák. A fűvet lekaszálták, a szénát és más növénymaradványokat is összegyűjtötték. Mindezeket a „hulladékokat” föld-terület határán kívül felhalmozták, és a később leírtak szerint helyben hasznosították. Miután a terület felszínét így megtisztították, láthatóvá vált annak egyenetlensége, felmérhették szükséges terep-rendezési munkálatokat.

Határoló árok kialakítása

Az egykori földművelési hagyományok szerint, a megtisztított földterület határvonalán kívül árkot²⁴ mélyítettek. Azt teljesen körbefogva, csak a be- és kijáratánál hagyva utat a területre. Az árkot legalább 2-4 arasznyi²⁵ mélységűre és 5-10 arasz szélességűre készítették. Ezáltal a területet mintegy elválasztották a mellette húzódó úttól. Ily módon megakadályozva, hogy az ott terelt állatok a művelésre fogott területre bejárhassanak. Ez az árok egyúttal elvezette az úton összegyűlő nedvességet is, megakadályozva a felázást, biztosítva annak járhatóságát.

Az árokból kitermelt föld többnyire „kapóra jött” a terület-felszín egyengetésénél, talajának esetleges javításánál, vagy az út magasításánál. Vagyis a tereprendezési munkálatoknál. Az árok kiásásakor a gyepes részt gyep-téglaként lefejtették, amit a termő-terület füvesítésénél és a védősánc oldalának megerősítésénél (lemosódásának megakadályozására) hasznosíthattak.

Védősánc és vízlevezetés

A határoló árok kialakítását követően került sor - amennyiben ez szükséges - a területen belüli víz-elvezetés kialakítására. Ezek az árkok inkább csak lapos mélyedésekre hasonlítottak. Az általában 1-1,5 arasznál nem mélyebb, 3-5 arasznyi szélességű lankás meder csak a felesleges felszíni víz levezetésére szolgáltak. Ilyen mélyedésben a lassú víz-áramlás nem okozhatott talaj-kimosódást, a területen tartott állatok sem botladoztak benne. Az efféle víz-elvezető nyomvonalak a lejtés irányára közel merőlegesen haladtak, csak néhány fokos enyhe lejtéssel, és szükség esetén a határoló árkokhoz is csatlakozhattak. Egyidejűleg, a területszéleken futó határoló árok belső part-oldalán (terület-határon, védett oldalon) sáncot is magasítottak. Legalább akkorára, hogy a kinti árokból a területre be ne folyhasson, „víz el ne áraszthassa”.

Amennyiben a terület pangó-vizenyős volt, úgy mélyebb és szélesebb árkok szükségeltettek a fölösleges víz levezetésére. Ezen árkokat pedig becsatlakoztatták a terület-szélén húzódó széles és mély határoló árkokba. Ily módon, mintegy lecsapolva a termő-föld fölösleges vizét.

24 Magyar Néprajzi Lexikon. Árok. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

25 Arasz = felnőtt férfi kifeszített tenyerénél, a kisujj hegye a hüvelykujj hegye közötti távolság (22-26 cm)

Kerítések, sövények

A régi szokások szerint, a művelésbe fogott föld-területet igyekeztek bekeríteni²⁶. Különösen az olyan részeket, ahol a vadak vagy az elbitangolt állatok elpusztíthatták a termést. Ahol pedig szőlőt vagy értékesebb gyümölcsöt termeltek, ott a kerítés a lopások akadályozását és elfogását is szolgálta. A megfelelően kialakított kerítés akadályozhatta a tűz terjedését vagy a talaj kimosódását. Együtt tarthatta a beterelt nyájakat, megvédve a külső vadak támadásaitól. Biztosíthatta a kerítésen belüli föld nyugalmát, ha ugaron vagy parlagon hagyták²⁷. Lezárhatta, ha a helyi közösség zárlatot vagy „szőlőhegy-járási” tilalmat rendelt el. Az ilyen határoló kerítések rendszerint a helyben kitermelhető anyagokból épültek.

Megjegyzendő, hogy a középkorban és az újkor elején még a falvakat is többnyire tuskés élősvény vagy fonott vessző-kerítés vette körül, magába foglalva a falu kertjeit, gyakran árokkal is kiegészítve²⁸. Annyira összeérve, hogy a falut mintegy föld-várként körbeölelték.

Ha a talaj eléggé köves volt, akkor a termő-földből kiszedett kövekből akár vékony kőfallal is bekeríthették a művelendő területet. Az ilyen kerítés többnyire csak szőlős- és házi-kerteknél volt szokásban, többnyire csak váll-magasságúra építve. A köveket szorosan egymáshoz és egymásra kapcsolódva illesztették. A kövek közti réseket habarcs helyett gyp-téglával vagy moha-párnával kitöltötték, amelyek gyökerei azokat néhány hónap alatt szorosan összefogták.

Leggyakrabban, hosszú keményfa-karókat vertek a földet határoló magasított föld-sáncba. Úgy 2-3 arasznyira egymás mellé, majd (mint a kosarat) a karók közé vesszőket fontak²⁹. E célra többnyire a nyír, fűz, gyertyán vagy juhar vesszők vagy azok hasítékait használták, de megfeleltek a területről gyűjtött egyéb egyenes és hajlékony ágak és vesszők is. A karók földbe kerülő részeit gyakran lángon sötét-barnára pörkölték, hogy a földben ne korhadjanak. A legfelső fonatokat gyakran tuskés ágak adták, hogy megnehezítsék a behatolást.

Gyakran a kerítést sűrű élő-sövénygel helyettesítették. Különösen a fűzfavessző-sövényt kedvelték. Mivel az megeredve bőven és sűrűn hajtott, és a ritkításkor lemetszett vesszőit sokféleképpen hasznosíthatták. A vizes helyekről kiásott gyökeres vessző-hajtásokat a terület-határ vizesárok melletti földsáncba ültették, egymástól alig 1 arasznyira. Legalább 2-3 sorban, köztes átfedésekkel. Erre legalkalmasabb volt a Márton-naptól farsangig terjedő időszak, amikor a vesszők még nem rügyesedtek, de gyökérzetükben még elég jól alkalmazkodtak.

Sokfelé az élősvényt hasznos termést adó cserjékből növesztették, a fűzfa-sövénynél leírtak szerint. Leginkább a csipkerózsa, galagonya, kókény és szeder volt kedvelt, mert ezek tövisei még inkább elriasztották a betolakodókat. De jól megfelelt ilyen sövényhez a kecskerágó, magyal, tűztövis és a boróka is. Gyakran, a sövény sorába, egymástól 6-8 arasznyi távolságra, magasabbra-vastagabbra növe facsemetéket is telepítettek. Főleg a kőris, som, vadmeggy, sóskaborbolya, berkenye volt e téren népszerű. Homokos vidékeken az akác, vizes területeken pedig a bodza tűnt jó választásnak.

26 Magyar Néprajzi Lexikon. Kerítés. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

27 Magyar Néprajzi Lexikon. Tanorok. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

28 Magyar Néprajzi Lexikon. Falukerítés, porgolát. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

29 Magyar Néprajzi Lexikon. Falukerítés, vesszőfal. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Egyes vidékeken a karós-fonott és a kúszó-sövényes kerítést ügyesen egyesítették. Először összeállítottak egy ritkás karójú és hálószerűen fonott vessző-kerítést. A karók közé pedig élő futó-növényeket telepítettek. Amelyek néhány év alatt sűrűn benőtték a vessző-kerítést. E célra leginkább megfelelt a vadszőlő, borostyán és csipkerózsa, az iszalag és a komló.

Előfordult, hogy a kerítést szinte csak helyi hulladékból építették. Néhol a művelésbe vont területről eltávolított fák és bokrok ágaiból karókat készítettek, és azokat a földbe ásták-verték. A karók közti részeket vékony ágakkal vagy gallyakkal befonták, a réseket enyhén sáros fücsomókkal kitöltötték. Máshol az előbbi módon telepített karók közé az árok kiásásakor összegyűjtött (és méretre szabott) gyp-téglákból falat építettek. Úgy, hogy a gyp-téglák közötti sorokat ág-rétegekkel vagy gally-fonatokkal erősítették. Arra is volt példa, hogy a közeli lápból kitermelt zsombékokat vagdalták méretre, és azt használták gyp-tégla helyett.

Ahol olcsó faanyag állt rendelkezésre, készíthettek fa-oszlopokhoz erősített deszka- vagy léckerítéseket is. De ezeket leginkább csak a ház körüli udvarok körül, többnyire csak az utcafronti oldalon. Ahol fontos lehetett a kerítés látványa, ott szalmás vályoggal vagy sárral, esetleg trágyával is betapasztathattak az ilyen vessző-kerítéseket vagy tüskés ág-fonatokat. Az ilyen kerítést sokfelé galád³⁰-nak (lom-kerítésnek) nevezték. Nád- és sás-fonatból, gazból és szénából is készülhetett, de az inkább csak jelképes figyelmeztetőként szolgálhattak. Az efféle kerítések főleg az alföldi száraz vidékeken váltak be.

Egyengetés és talaj-javítás

A föld-felület egyengetése gyakran együtt járt a terület megtisztításával és a víz-elvezető árkok kialakításával. Ugyanis, a művelést akadályozó kövek és növényi részek eltávolításakor keletkezett gödröket igyekeztek részben bekapálni. Majd, a még megmaradt mélyedéseket, az árkok helyéről kiásott földdel feltölteni. Ha talaj egyenetlensége nem volt jelentős (<1 arasz) akkor az árkokból kiásott földet a felszínen elterítették. Majd, miután az porhanyóssá száradt, fogas-boronával³¹ vagy gereblyével (esetleg hegyhúzóval³²) elegyengették. Ezáltal, nemcsak hogy eltávolították a felesleges növény-maradványokat, de a feltúrasokat is elsimították. A kemény-kötött talajt elegyengetés előtt célszerű volt túró-ekével³³ fellazítani. Ha nagyobb mélyedést kellett feltölteni, akkor a mélyedés aljáról a termő-földet kitermelték. Az árkok ásásakor összegyűlt gyengébb talajjal pedig a mélyedést betömték. Ezután a már feltöltött mélyedés felszínén elterítették a mélyedés aljáról előzőleg kitermelt termő-földet.

Az egyengetés és a talaj-javítás munkálatait esetenként egyszerre is elvégezheték. Ilyenkor, a területet először csoroszlyás³⁴ túró-ekével fél-egy arasznyi mélységig felszántották. Ügyelve arra, hogy ezt mindig a lejtőre merőlegesen végezzék. A felszántott területet „mehintették” úgy két hüvelyknyi vastagságban agyagos vagy homokos földdel. Attól függően, hogy talaj sovány-laza volt, vagy kövér-kemény. Ekkor szórták rá a trágyát, szecskát vagy a meszezőt, amennyi kellett. Majd e területet fogas-boronával vagy gereblyével elegyengették, hosszában-széltében. Ezáltal a talaj-javítókat is bejuttatva a talaj eke-vágta réseibe. Az ilyen talaj-előkészítést érdemes volt az nyár végi esős időszak előtt elvégezni, még a száraz-meleg

30 Magyar Néprajzi Lexikon. Galád. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

31 Magyar Néprajzi Lexikon. Fogas. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

32 Magyar Néprajzi Lexikon. Hegyhúzó. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

33 Magyar Néprajzi Lexikon. Eke. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

34 Magyar Néprajzi Lexikon. Csoroszlya. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

időben. Ezt a területet ezután magára hagyták, hogy a következő eső „életre keltse”. A túlságosan sovány-laza, szél és víz által is könnyen elhordható talajokat többnyire fogasboronával kitakarították és elegyengették. Majd 1-2 ujjnyi vastagon, apróra szétzúzott, száraz agyagos földet szórtak rá. Amit pelyvával vagy érett trágyával is keverhettek. Erre többnyire némi szénát, gazt vagy szalmát, avart stb. is teríthettek, így védve a széltől és lemosódástól.

Sáncozás, rovátkolás és fészkezés

Ha a talaj nem volt eléggé kötött, az elegyengetett vagy feljavított lejtős felszínt könnyen le- vagy elmoshatta a lehulló csapadék. Ennek akadályozására több módszert is ismertek. Egyik ilyen módszer: a *sáncozás*. Az alapszabályt ennél is betartották, vagyis hogy a szántást és boronálást, valamint a sor-kapálást mindig a lejtő irányára merőlegesen végezték. Ha a lejtés meghaladta az „ölenkénti” 2-3 hüvelyt, akkor igyekeztek sáncoló szántást alkalmazni. Vagyis, a lejtő alján kezdték a szántást. Úgy, hogy az első barázdánál a kifordított föld a lejtő irányába halmozódjon (jobbról-balra szántás). Az ilyen oda-vissza irányú szántással a terület hullámossá vált. Így akadályozva a csapadékvíz gyors lefolyását, segítve talajba szivárgását. Az ilyen „terep-hullámok” (fodrozódások) eléggé megfeleltek a nem túl meredek szántó-földek víz-megtartásához vagy éppen elvezetéséhez.

Régebben a csoroszlával felszerelt túró-eke főleg a meredekebb és kötöttebb talajú területek megművelésénél terjedt el *rovátkolás*. Ez a szántási mód sík területeken is sikeresen bevált. Az ilyen szántáskor a csoroszlya mélyen és vékonyan belehasított a talajba, ezzel mintegy elősegítve a csapadék-víz befogadását. A túró-eke viszont csak a vetési mélységig és igen keskeny sávban lazította a földet. Ami ahhoz elegendő volt, hogy az elvetett mag kifejlődjön, viszont a talaj-takaró növényzetben nem okozott olyan mérvű sérülést, amely a termő-föld kimosódásához vezethetett. Az ilyen szántást is a lejtőre merőleges irányban végezték. Főleg legelők vagy szántók létesítésénél, gyorsan és magasra növvő termények vetésénél bevált régi, manapság ismét terjedő környezet-kímélő módszer.

A *fészkezés*, már az ősidőkben is ismert eljárás lehetett. Kapás művelésnél alkalmazták. Ennek lényege, hogy a nagyjából elegyengetett területen kapával, egymás melletti mélyedéseket alakítottak ki. Úgy 1 arasznyi mélyeket, 1-3 arasznyi szélességgel. A talajból kigereblyézett hulladékokkal kitöltve a mélyedések közötti hézagokat. Innen adódhat a „fészkek” megnevezés is, mivel a hasznos növényt a kitisztított mélyedésben „növesztették”. Az egymás melletti fészkek egybeérő oldalainak halmait pedig hagyták befűvesedni, „összenőni”. Ez az eljárás, szárazabb vidékeken jól segítette hasznosítani a lehulló csapadékot vagy öntöző-vizet. Lejtős földeken is bevált módszer, mivel a lefolyó csapadék-vizeket lassította és elszivárogtatta, megakadályozva így a termő-talaj lemosódását. Jól bevált a meredekebb (15-25%-os lejtésű) domb- és hegyoldalak kapás megművelésénél. Sőt, a 40% (36°) körüli lejtőszögnél telepített sövények, bokros védősávok, talajtakaró gyepek vagy éppen erdők megtartásánál is.

Sávozás és lépcsőzés

A *sávozás* egy nagyon régi, és igen egyszerű módszer a lejtős talajok „megfogására”. A bevetésre szánt, és a lejtőre merőleges sorokat kitisztították. Az abból összegyűjtött növény-maradványokat³⁵, köveket és kavicsokat pedig a kitisztított sor-sáv szélén egy sávban

35 Ami lehetett: kiszedett gaz, elszáradt fű, levél, ág- és gyökér-darab, elhullajtott szalma-törek stb.

lerakták. Ott azokból úgy 5-10 „hüvelyknyi” magas és 1-3 arasznyi széles sáncfélét kialakítva. Az ilyen hevenyészett sávok közel 1-2 ölnyire „követték egymást”, és akár a 7-12%-os lejtésű talajt is megvédehették a lemosódás ellen. Ilyen „vízfogó” sávokat félig földbe ázott fekvő vessző- vagy szalma-kötegekből, vagy az árkok ásásakor „kitermelt” gyep-téglákból is kialakíthattak.

A lépcsőzés már a lejtő jelentősebb átalakítását igényli. Az eljárás lényege, hogy a lejtőt: lépcsős formájú területté alakították. ferde falu lépcső területté alakították. Úgy, hogy a lejtő aljáról kezdve, alulról felfelé úgy 1-2 ölnyi széles sávot kimértek. A sáv felső feléről a földet a sáv alsó-mélyebb felére halmozták, majd azt közel vízszintesen elterítették és tömörítették. A sáv felületéről kitermelt növényi maradványokkal vagy kövekkel (esetleg gyep-téglákkal, szalma vagy vessző-kötegekkel, letűzött ágdarabokkal) pedig az így kialakult lépcső oldalrészét „megtámasztották” (vagyis ferdén, a lejtő felé döntve megerősítették). Ezután, a lejtőn felfelé egy újabb lépcsőt alakítottak ki. Akkor a sáv szélességét választva, hogy a lépcső magassága ne haladja meg a 2-3 arasznyit. Mert, a túl nagy lépcső-magasság megnehezítette volna a lépcsők közötti mozgást, és szükségessé tette volna a lépcsők rézsús oldalfalának munkaigényes megerősítését (vert karókkal, vesszőfonatokkal, rakott kőfallal). Egykor az ilyen lépcsőkön leginkább szőlő- vagy gyümölcs-ültetvényeket alakítottak ki. Lépcsőnként 2, 4 ritkábban 6-8 sorban telepítve. Ügyelve, hogy a lépcső síkja védve legyen (avar, szénava vagy szalma-takarással, gyepesedéssel), hogy a csapadékvíz ki ne moshassa.

Terep-rendezés utáni talaj-megóvás

Az előbbieket szerint kialakított, kezdetben még túl laza föld-területeket igyekeztek óvni a szél és csapadék romboló hatásától. Ennek érdekében a talaj felületét kissé tömörítették, és minél előbb bevetették, valamilyen gyorsan fejlődő (lehetőleg hasznot is hozó) növény magjával. Az ilyen talaj-védő növénynek jól megfelelt a gyorsan növekvő lucerna, amely mély gyökerével jól összefogta és szilárdította a még laza talajt. De a fehér, vörös vagy ló-here is jó talaj-kötő. Ahogy a baltacim és a szarvas-kelep is. E növények nemcsak megkötik a talajt, de fokozzák annak termő-lépcsőségét, és értékes takarmányként is hasznosíthatók. Hatás-növelés érdekében gyakran fűmagokkal is szórták a területet, ami tömör gyep-takaróvá sűrűsödött.

Ha az ősz elejére rendezett talaj minősége megengedte, akkor (mellőzve az előbbi gyepesítést) abba akár őszi gabonát is vethettek. Az őszi esők hatására benedvesedett talajt, a szél már nem károsíthatta. Vizes kimosódás nem fenyegetett már annyira, mivel a porózus talaj magába szívhatta a felesleges nedvességet. Ennek ellenére, az ilyen rendezett-földeket sokfelé akár egy évig is legelőként pihentették. Amennyiben ez nem volt lehetséges (például nyári aszály idején, vagy késő ősszel), akkor a tömörítés előtt úgy egy ujjnyi vastagon szénával (szalma-törökkel vagy avarral) felhintették, majd kissé megdöngölték vagy állatokkal megtaposztatták. Így csökkentve a lehulló esőcseppek kimosó hatását. Az ilyen talajokat hagyták a hó alatt ülepedni, és csak tavasszal vetették (kímélő túró-ekés lazítást követően). Vagyis a rendezés után arra törekedtek, hogy friss-laza föld-felszint „ne hagyják” takarás nélkül.

MŰVELÉSBE VONT TERÜLETEK BESOROLÁSA

A természettől elhódított és művelésbe vont föld-területeket többféle módon hasznosíthatták. Történhetett ez családonként (esetleg házanként) elkülönülve vagy több családdal közösen. A történelem során a föld-területek tulajdoni, használati vagy bérleti joga többféle módon változhatott. Viszont a használatuk célja és módja sokáig változatlan maradt, mivel azokat a terület állaga, termő-képessége, értéke és elhelyezkedése alapvetően meghatározta. Ezért a fejezet-rész főleg azokat a föld-használatokat említi, amelyek szorosan kapcsolódtak a korabeli nagy-családok³⁶ közös telkes” gazdálkodásához, a tényleges föld-használathoz.

Telek, belakott terület

Eredetileg olyan területet jelentett, amelyet egyértelműen felismerhető hatoló jelek kijelöltek. Ezekkel, mintegy elkülönítve a szomszédos területektől, utalva egy adott család vagy földesúr használati jogára. Néhol, ilyen névvel illették azokat az irtással vagy égetéssel művelhetővé tett erdő- vagy nádas-részeket is, amelyeket egy adott család saját erővel és a maga hasznára valósított meg. Elhelyezése szerint megkülönböztettek úgynevezett belső és külső telket.

Belső telek

A *belső telek* volt az az elkülönülő terület-rész, ahol a nagy-család lakóháza, konyha-kerti és gazdasági udvara, állattartó és termény-tároló építményeinek többsége kiépült, egyéb kerttel és szérűvel, külön pincével, más és egyéb mellék-épületekkel. Ez a telek többnyire közvetlen szomszédságban volt a faluban élő más nagy-családok belső telkeivel, együtt alkotva a faluközösséget. Ez volt az a nagy-családi „téli szállás”, ahová a család apraja-nagyja és állatállománya bezárkózott, hogy biztonságos helyen átvészelve a télidőt.

A szomszédos belső telkeket többnyire vessző-fonatú kerítés választotta el egymástól. Vagy, a helyi lehetőségek szerint: rakott kő- vagy sározott patics-kerítés, esetleg vályogfal, ritkán csak sövény. Fontos volt, hogy a kerítésen a szomszédok ne leshessék meg egymást. Az utca felőli rész kerítése igényesebbre és díszesebbre készült. Hozzá méltó nagy- és kiskapuval, amelyen szokás volt a nagy-család egyedi tulajdon-jelöléseit is feltüntetni (pl.: ház- vagy határ-jegy, fa- vagy zsákjegy, kenyér- vagy billog-jegy). E jelek: korabeli névtáblaként szolgáltak.

Külső telek

A *külső telek* a belső telektől távolabb, többnyire a településen kívül helyezkedett el. Vagyis, a faluhatárt jelző kerítésén, sáncán, sövényén vagy határoló árkán kívül. Többnyire nem egy helyen, mivel ide tartoztak a nagy-család kizárólagos használatában lévő szántók, kapásföldek, rétek (kaszálók), szőlősök és gyümölcsösök, kender-földek stb. és a saját legelők. Az

36 Magyar Néprajzi Lexikon. Nagycsalád. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

ilyen külső telkeken építmény is lehetett (ideiglenes szállás, tároló kalyiba, pince, karám, termény-tároló vagy állat-beálló szín). Egyes vidékeken, a nagy-család egy része a tavasztól ősziig kiköltözött a külső telekre, vagyis a nyári szállásra. Azért, hogy helyben műveljék a földet, ellássák-gondozzák az állatokat, megtermeljék a téli eleséget és takarmányt. Ősz végén pedig, a betakarítás vagy szüret befejezésével, az állatokkal együtt visszaköltöztek a téli szállásra, vagyis a belső telekre.

A *külső telek* határát már különféleképpen jelezhatték. A *rét* és *kaszáló* határának kijelölésére többnyire elegendő volt néhány ember-magas oszlop, belevésve a család határjele. A jobb láthatóság érdekében többnyire szalma-vagy vessző-köteget is erősítve a tetejére. Ha a terület vizenyős is lehetett, úgy a területet egy gyűjtő vizes-árok is körülvehetette. A saját legelőt többnyire vizes-árok-kal és tüskés sövényű sánccal is körbekerítették. Így biztosítva, hogy a saját benti állataik szét ne széledhessenek, és idegen állatok (főleg a vadak) a területre ne jöhessenek. A bekerítés sarkaira és bejárati helyeire (amit lécz-kapukkal zártak) szintén határjeles oszlopokat állítottak. Hasonlóan védték és jelölték a gyümölcsösöket. Míg a szántók és kapások esetében (ha a szomszéd is hasonló művelést folytatott), többnyire elegendő volt a határ kijelölése jelzett sarok-oszlopokkal és egy öl széles parlagon hagyott határ-mezsgyével (füves sávval), Esetleg mezsgye helyett: a felesleges vizet elvezető határoló árokkal.

Kettős-telek, vagy két belső-telek

Némely vidékeken kialakult egyfajta sajátos telek-megosztás. Amikor egy adott településen, egy nagy-családnak két telke is volt. Az egyik belső-telek: a település belső részén, amely a nagy-család lakóhelye volt, a tiszta udvarral, konyha-kerttel, élelem-tároló kamrákkal, esetleg a baromfi-udvarral). Az ilyen „úri- vagy gazda-telek” szomszédságában többnyire rokonok és komák telkei sorakoztak, szükség esetén egymást segítve, egymásét védve. A másik belső-telek: a település szélén, amely a baromfi-udvarral szérüs-kerttel és a kapás- és gyümölcsös kertekkel egyfajta szállás-kertként működött (lásd később). Ez az „akol- vagy szállás-telek” többnyire nőtlen legények, idény-munkások és felfogadottak lakhelye volt. Néhol, e telket a nagy-család házas fiataljai lakták, hogy itt „szokhassák” az önálló-felelős gazdálkodást.

Udvar, ház-kert

Az egykori értelmezés szerint, az udvar: a telek központi, többnyire elkerített tere, ahonnan a lakóépület bejárata és a telek egyéb részei megközelíthetőek. Az udvar kialakítása illeszkedett a telek elhelyezkedéséhez, alakjához és kialakításához, a helyi és nagy-családi gazdálkodási hagyományokhoz, valamint a lakó-település szerkezetéhez.

Tiszta-udvar

Ahol főleg mezőgazdasággal foglalkoztak, ott ez volt a belső telkek (és a külső lakóhelyes telkek, tanyák) központi egysége. A kapun keresztül ide lehetett bejönni az útról vagy utcáról. Ez volt a telek közlekedési és gazdasági csomópontja. Ekörül álltak a lakó- és gazdasági épületek, székér-beállók, gabona-tárolók. Ahonnan a külső pincét, a telek kertjeit és állattartó-helyeit is megközelíthették. Ott volt többnyire az ivóvizet adó kút, valamint azok az asztalok

és padok, amelyek a nagy-család mindennapi életéhez kapcsolódtak. Innen indultak és ide érkeztek a szállítmányok és szekereik. Itt tartották a szabadtéri családi és rokon-koma vigasságokat (eljegyzés, lakodalom, sokadalmi vendéglátás), sőt a létszám- és víz-igényes helyi munkálatokat is (termény-válogatás és tisztítás, befőzés, házi szöttesek mosás és szárítása). Sokfelé itt volt a kenyérsütő kemence és a nyári konyha, amit a „fűtési szezonon kívül” használtak. Valamint, a kerekes termény-tároló is, hogy tűz esetén a területről könnyen kihúzhassák. Ez volt a nagyobb állatok levágásának- és feldolgozásának, a disznótor színhelye. Ideiglenes lerakó vagy tároló helyként, karbantartó területként is szolgálhatott.

Nem véletlen, hogy az udvart (és a házhelyet) úgy választották ki, hogy: az a telek magasabb helyén legyen (hogy a csapadék-víz onnan könnyen elfolyhasson az utcai víz-árok felé). Ezzel biztosítva, hogy a gyakran járt udvar ne alakulhasson sártengerré. Emellett, az építményeket úgy helyezték el az udvar körül (kerítésekkel kiegészítve), hogy onnan ne lehessen szabadon „tovább bóklászni” a telek más-más részeibe (nehogy egy elszabadult állat kárt okozhasson).

A tiszta-udvart szinte naponta felsöpörték, szemetét a trágyadombra hordták. Évente többször, főleg ünnepek és nagyobb családi események előtt felgereblyézték és száraz-tiszta homokkal vékonyan felszórták. A szokás szerint Húsvét és Pünkösd napja előtt feltétlenül, a helyi Arató- és Szüret-ünnep idejére többnyire, valamint a termény-behordások és állat-vágások után. Száraz időben vízzel „meghintették”, hogy porát a szél „a házba bé ne horgya”. Az eső utáni pangó vizeket azonnal elvezették, és a pocsolnyák mélyedéseit homokkal feltöltötték.

A tiszta-udvar szegélyét többfelé gyepesítették, virágosították. Sokfelé, dió-, mandula-vagy alma-fát is ültettek, hogy árnyat adjon. De az eper- vagy más „színes-leves gyümölcsű” fákat inkább kerítették, mert elszennyezhetne volna a tiszta-udvart. Kerítését néhol futó-növényekkel (rózsával, csipkebokorral, lonccal, szőlővel vagy vadszőlővel, borostyánnal) is befuttatták, hogy eltakarják a telek nem „látványos részeit”.

Lakó-udvar

Egykor így nevezték azt a telken belül terület-részt, amely a lakóház és közvetlen környezete volt. Megkülönböztetését indokolhatta, hogy sokfelé még a tiszta-udvaron belül is kerítéssel elkülönítették. Azért, hogy az udvaron tartott vagy oda bejutó állat a házba be ne mehessen. Ahogy, az udvarba engedett idegen se juthasson engedély (kísérő) nélkül a házba. Ezért, néhol a házhelyet is körbekerítették. Ennek hiányában, sokfelé az ajtók elé rácsos-retesz fémajtókat szereltek, hogy legalább az udvari baromfi és kutya be ne jusson a házba. Így, a nyári időben a ház ajtajait nyitva hagyhatták, a házat szellőztethettek. Macska természetesen bejárhatott, hiszen a rágcsálók irtása abban az időben „létszükséglet volt”. Ha a lakó-udvar mérete engedte, akkor virág vagy dísz-cserje is díszítette, esetleg mandulafa, futtatott szőlő.

Barom-udvar

Ahol főleg állat-tenyésztéssel foglalkoztak, ott ez volt a belső telkek (és a külső lakóhelyes telkek, tanyák) központi egysége³⁷. Amit néha és tévesen baromfi-udvarnak neveztek, holott a baromfi alatt csak a szárnyas házi-jószágokat értették. A kapun keresztül ide lehetett bejönni

37 Magyar Néprajzi Lexikon. Baromudvaros telekrend. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

az útról vagy utcáról. Ez volt a telek közlekedési és állat-tartási csomópontja. Itt voltak az istállók, ólak, aklok és a takarmány-tároló építmények, kocsi- és raktár-színek. Innen lehetett elérni a takarmány-tárlókat, sőt még a trágya-dombot is, valamint az állat-kihajtót.

A barom-udvarból elkerített és zárható átjáró vezetett a lakó-házakhoz és az élelem-tároló építményekhez. A barom-udvar: valójában a hagyományos tiszta-udvar egyfajta tükör- vagy ellen-képe. E megoldás előnye abban rejlett, hogy lakó- és más udvar-részek zavarása nélkül itt bonyolódhattak a nagy-létszámú állat-mozgások. Így a tiszta lakó- és termény-terek sem érintkezhetek az állat-tartásból eredő szennyeződésekkel.

A barom-udvart a telek alacsonyabb pontján is elhelyezhették ha a felesleges csapadékvíz onnan elvezetődött. Szem előtt tartva, hogy a hátsó lakó-udvarnak kellett mindig magasabban lennie (nehogy az udvarból oda folyjon a szennyeződés). Az ilyen archaikus baromfiudvar közvetlenül az útra vagy az utcára nyílt, ezért legalább ember-magasságú és eléggé szilárd kerítési igényelt (nehogy az állatok kitörhessenek). Erre célra leginkább megfelelt az erős oszlopos sűrű vesszőkerítés vagy az oszlopokkal erősített rakott kő-kerítés. A főkapu is inkább erősre készült, mint díszesre. Természetesen feltüntetve azon a nagy-család ház-, határ-kenyer- vagy billog-jegyeit, esetleg más helyi azonosítóit.

A reggeli etetés-itatás vagy állat-kihajtás után, a barom-udvart illő volt „nagyjából” összetakarítani. A hulladékot és ürüléket a trágyadombra hordták. Évente kétszer „jobb helyeken”, a barom-udvar földjét sarabolóval és gereblyével is megkapargatták (földjét a veteményesben hasznosították), majd azon úgy 1-2 ujjnyi homokot (lösz) elterítettek. Erre a tavaszi Györgynapi állat-kihajtást követően (április végéig), illetve az őszi legutolsó állat-behajtás után (Mihály, Dömötör, Vendel vagy Márton napját követően) került sor. A barom-udvaron rekedt vizet azonnal elvezették, pocsolyákat lecsapolták, mélyedéseket sovány földdel feltöltötték, vizenyősebb részeket szalmával vagy törekkkel felszórták (süppedő-csúszós sáros ne legyen).

A barom-udvarban fákat általában nem ültettek, mert a „friss trágya-leves” környezet annak nem kedvezett. Ez okból a gyepesítést sem erőltették. Ha valamely fa az udvarban már megtelepedett, „hagyták élni” és termését az ottani állatoknak felenni. A kerítés virágos befuttatását is kerülték, nehogy a méheket és darazsakat az ott tartott „állatokra csalogassák”. Ugyanakkor, érdemes volt ültetni a kerítések mentén rovar- és rágcsáló-riasztó növényeket (menta, citromfű, bazsalikom, kakukkfű, zsálya, rozmaring stb.).

Baromfi-udvar

Sokfelé ismert, a baromfik (házi szárnyasok) tartására elkerített rész. Többnyire tiszta-udvarról vagy a barom-udvarról nyílt, vessző-fonatú kerítéssel és zárható kiskapuvál határolt terület. De lehetett a barom-udvarban vagy a szérús-kert végében elkerített kisebb terület is. Ezen belül voltak baromfi-ólak, a tojásrakó- és keltető helyek. Legalább hetente felseperték, és a trágyáját mindig a trágyadombra hajították (mivel a friss baromfi-trágya a kerti növényeket „kiégette” volna). A baromfi-udvar területét legalább két-havonta tiszta homokkal vagy sárga földdel (lösszel) felszórták, elgereblyézték. A pocsolyák vizét minél hamarabb elvezették, a sáros részeket pedig szalmával, törekkkel, pelyvával vagy szénával felszórták.

A fészkelő-, tojásrakó- és keltető-helyek szalmáját-szénáját legalább havonta frissre cserélték. A régít kihordva a trágya-dombban nyomban elásták, vagy félreeső helyen elégették (hogy a bolhától és tetvektől megszabaduljanak). A baromfi-udvart sem tartották érdemesnek gyepesíteni, mert az ürülék hamar kiégethette. Az ottani szárnyasok is szívesebben fürdőznek a homokban-porban. Ugyanakkor, a védett részeket célszerű rovar- és rágcsáló-riasztó növényekkel „gazdagítani”. Többfelé szokás volt lágy és leveses gyümölcsű fát is ültetni az ilyen udvarba, táplálva a baromfit. Főleg a faeper, császárkörte és mirabella (fosóka) fáját kedvelték, mert árnyat is adott, és hullott gyümölcseik jól táplálták a szárnyasokat.

Lánc-udvar

Ez az udvar-elrendezés, valójában a tiszta-udvar és a barom-udvar egyfajta összekapcsolása. A tiszta-udvar és bejárata, a falu (vagy téli szállás) belseje felé nyílt, a „tiszta utcák” felé. Ezen a „fő- vagy fehér kapun” át bonyolódott a személyi és termény-forgalom. A tiszta udvarból egy belső zárható átjárón át lehetett eljutni a „barom-udvarba”. Amely, a település külső része felé, az úgynevezett „csordás utcára” nyíló kapuval rendelkezett. Ezen a „hátsó- vagy fekete kapun” keresztül bonyolódott az állatok ki- és behajtása, a hulladék-, föld- és trágyafélék szállítása. Az ilyen udvarnál fontos volt a teljes átjárhatóság. Ezért, nagyobb figyelmet fordítottak a tisztán-tartásra, víz-elvezetésre, az elhullatott ürülék összegyűjtésére, a homokos és szalmás felszórásra. A szállítás vagy rakodás közben elhullatott takarmányt is összeseperték (gereblyézték), és az állatoknak adták.

Kert, keríték

Kertnek³⁸ nevezték a teleknek azon *be- vagy elkerített részeit*, amelyen zöldséget, gyümölcsöt és virágokat termesztettek. Kertek többnyire a lakóház közelében, az telek-udvarból nyíltak és rendszerint a település széle felé terjeszkedtek. Ritkábban (ha a telek kicsi volt, vagy nem terjeszkedhetett), a település szélén, a telektől elkülönülten is kialakíthattak kerteket.

Kert, az elkerített gazdálkodási terület

A belső telkek kertjeit többnyire léc vagy vesszőfonatos kerítés határolta. A külső telkek kertjeit sánc és tüskés sövény-kerítés, gyakran vízelvezető határ-árokkaal is körbevéve. A kerteket rendszeresen megszemlélték és a növények idényei szerint művelték (igazodva a helyi és termő-földi adottságokhoz). Március hónapban, Gyümölcsoltó napjáig a kerteket illet „rendbe tenni”, vagyis a trágyázást és a talaj munkákat, valamint a metszéseket és a fák közötti sor-kialakításokat elvégezni. Az őszi termény-begyűjtés után sokféle házi-állatot engedtek a területre (kecskék kivételével), hogy felegyék a növényi maradékokat. Ezt követte a talaj-javítás és a trágyázás, valamint (szükség esetén) a talaj-takarás.

A belső és külső kertek gondozásakor, egyaránt ügyeltek a pangó pocsolyák felszámolására és a felesleges csapadék-víz elvezetésére (gyűjtő és elvezető árkok kialakításával). Az agyagos területet homokkal és lösszel soványították, a túl lazát-porhanyósat pedig agyagos vagy

38 Magyar Néprajzi Lexikon. Kert. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

márgás (kötött) földdel kövérítették. A savanyú talajt mésszel, fahamuval, fővennyel (lösszel) vagy márgával javították, és csak kellően érett trágyával erősítették. A helyben termelődő zöld hulladékot pedig igyekeztek a talajba alaposan beledogozni (vagy azzal a talajt takarni).

Konyha-kert

A korabeli belső telek egyik fontos kertje, amely többnyire az ott élő nagy-család napi igényeit igyekezett kielégíteni. A *konyha-kertekben* főleg zöldségeket termeltek. Olyanokat, amelyek jó talajt, különlegesebb művelést és gyakoribb gondozást igényeltek. Főleg rövidebb termőidejű káposzta-féléket, hüvelyeseket, napi főzéshez szükséges gumósokat és gyökér- vagy hagyma-féléket, valamint gyakran használatos fűszer-növényeket, ízesítőket. A régi szokás szerint, az ilyen kertekben minden növény-félének külön kis ágyást alakítottak ki. Azért, hogy az egyféle gondozást igénylő növények egy helyre kerülhessenek. Ezzel azt is elérték, hogy az ágyás kiürülése esetén, azt rögtön másfélével be is vethették vagy palántázhatták. Egyes növény-választással és párosítással egy ágyás, akár évente háromszor is hozhadt termést, elő-, fő- és utó-ültetéssel (vetéssel vagy palántázással).

A konyha-kertekbe gyakran néhány gyümölcsfát is telepítettek, hogy a kevésbé fény- és hőigényes növényeknek árnyékot adjanak. Többnyire korai almát, cseresznyét vagy meggyet, ami az egykori étkeket ízesítette. A konyha-kertek lakóház vagy kapu felőli részét, vagy az átjárók (és belső utak) mentét illető virágok-ágyásokkal díszíteni.

Gyümölcsös-kert

Ha a belső telek mérete engedte, akkor külön házi *gyümölcsös-kertet* is kialakíthattak. Bár e megnevezés félreérthető, mert a szűkös bel-területeken, a gyümölcsfák közötti földsávot nagy pazarlás lett volna parlagon hagyni. Különösen azért, mert helyben termelődő trágya lehetővé tette az intenzív termelést. Ezért, a ház körüli gyümölcsös kertekben, a fák közti föld-sávokon többnyire kapás növényeket termesztettek, amelyeket bármikor könnyen gondozhattak.

A külső telkek gyümölcsös kertjeiben a fák közti területet inkább csak kaszálóként használták, ha a földje túl laza és porhanyós volt. Ha viszont kötöttebb, akkor kevés gondozást igénylő növény is elfért benne, De többnyire olyat vetettek „beléje”, ami a talajt is jól takarta (hogy a földje ki ne száradjon). Mint például: a lucerna, here, árpa, köles, hajdina. Vagy, hagyták, hogy magától füvesedjék, és időnként azért lekaszálták. Ha a külső telek gyümölcsösének talaja többnyire nedves volt, akkor oda (köztes növényként) érdemes volt még „talaj-szárító növényeket” termesztetni. E célra a burgonya, kerekrépa, cékla, némely hagyma és a kései káposzta; valamint a bab, borsó, lencse és kukorica éppen megfelelt.

Szőlős-kert

A belső telek gyakran *szőlős-kertet* is rejtett magában. Saját fogyasztásra szánt (gyümölcsöt, must-mézet, bort adva), ugyanis a korabeli szabályok szerint csak a lakó-telken kívül termelt szőlőt és bort adóval (kilenceddel, tizeddel, dézsmával) terhelhették. A „szőlős” elnevezés is arra utalt, hogy abban a kertben mást is termeltek, „nem csak szőlő adta annak hasznát”.

Virágos-kert

Egyes régi leírások külön említik a *virágos-kerteket*, de ezek csak a felesleges föld-területtel rendelkező uradalmaknál volt szokásban. A köznép nem engedhette meg ezt a luxust, azoknál többnyire néhány lakó-udvari virágos ágyás vagy kerítés-szegély pótolta az ilyen kertet. Az ágyásokat trágya-föld keverékkel töltötték, a természetett virágoknak leginkább megfelelővel. A vágásra és a kiültetésre szánt virágokat, külön-külön ágyásokban növesztették, ahogy az egynyáriakat és az évelőket is. Néhol úgy vélték, hogy a virág-ágyások gondozása az előadósorú leány feladata. Mondván, „minél inkább virít az ágyas, annál életrevalóbb a lány”.

Gyógyszeres-kert

Ez is egy régi, kevésbé ismert kert, amelyben szinte kizárólag gyógy- és fűszernövényeket termesztettek. Az ilyen *gyógyszeres* (gyógy- és fűszer-növényeket termelő) kertek létesítése többnyire az egyházi és főúri birtokokra volt jellemző. Az egyszerű nép körében a gyógy- és fűszernövények termesztésére néhány konyha-kerti ágyás is elegendőnek bizonyult. Az ilyen ágyásokat többnyire a család idős-tapasztalt asszonyai (özvegyei) művelték. Akik ismerték a gyógy-növényeket és hatásaikat, ellátták az emberek és állatok sebeit, átadhatták tudásukat.

Szérüs-kert

A belső-telek vagy a szállás-kert olyan elkülönülő (kerítéssel határolt) része, ahol a kévétet tárolták, a cséplést³⁹ vagy nyomtatást⁴⁰ végezték, valamint a szalmát, szarát, pelyvát és szalastakarmányt tárolták. Ez a térség a lakó-, tiszta- és barom-udvartól is elkülönült. Többnyire közvetlen kapcsolatban állt a baromfi-udvarral, hogy a kitermeléskor szétszóródott magvakat (a munka végeztével) a szárnyasok felszedhessék. Természetesen, az elhullajtott baromfi-ürüléket ezt követően összeseperték és a trágya-dombra hordták. A szérüs-kertet a munkálatok befejezésével is illett összetakarítani, szükség esetén homokkal vagy szalmával felszórni.

Szállás-kert

A belső telektől különálló, a lakó-településen kívül elhelyezkedő bekerített terület⁴¹. Egyfajta kihelyezett gazdasági udvar. Többnyire ott alakítottak ki ilyet, ahol a pusztai legelőkről behatott jelentős állat-létszámot a lakóhelyen belül már nem tudták teleltetni. A szálláskert tehát elsősorban istállók, akólak és ólak „kertje volt”, természetesen takarmány-tárolókkal és más gazdasági épületekkel. De itt tárolták a munka-eszközöket, a szalmát és szénát, valamint a tüzelő nagy részét. Sokfelé, a szállás-kertet szérüs-kertként is használták. A szállás-kertben fűthető építményekre (szállás-házra, istállóra) is szükség volt, mivel az állatokat gondozó és a távolabbi helyekre kijáró férfiak többnyire ide kitelepülve éldegéltek. Sőt, a téli elletéseket is itt végezték, ezért fűthető istállóra is szükség lehetett. Egyes helyeken ez volt a cselédek lakóhelye. A területét úgy gondozták, mint a barom-udvart és a szérüs-kertet.

39 Magyar Néprajzi Lexikon. Cséplés. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

40 Magyar Néprajzi Lexikon. Nyomtatás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

41 Magyar Néprajzi Lexikon. Szálláskert. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Szénás-kert és mező-kert

Árterek kaszálóin kialakított szénás-kert. A lekaszált szénát a terület kiemelkedésén egybe-hordták, kazlakba rendezték, majd a területet bekerítették. Többnyire helyben lelhető ágakból és vesszőkből font kerítésekkel. Ezzel megakadályozva, hogy a környéken szabadon legelő állatok „kárt ne tegyenek”. A télen ridegen, helyben tartott szarvasmarhákat az itt tárolt szénával etették. Ha az ilyen kertbe akólakat, szállás-fészereket is telepítettek, és itató-kutat is ástak, akkor ezt *mező-kertnek* nevezték. Amely, az állatokat ellátók ideiglenes lakhelyéül és téli állat-szállásul is szolgálhatott. Ha pedig állandóan működött, mint egy mezei rideg-tartó hely, úgy azt *réti-szállásnak* nevezték. Bár, helyenként gyakran keveredtek a megnevezések.

Szőlő-kert és szőlő-hegy

Ide értették a családi használatú, településen kívüli szőlő-termő kerteket⁴². Mivel a szőlő-termő területek szűk térségekre korlátozódtak, így több család kényyszerülhetett szőlő-kertes szomszédságra. A szőlő-kert elnevezés is arra utalt, hogy ezen ültetvény hasznát elsősorban a szőlő- és bor-termelés adta. A szőlőt pedig egykor igen nagyra becsülték (mert sokfelé a fertőző víz helyett híg bort ittak). Ezért a kövesebb vidékeken, a szőlős-kerteket nemcsak tüskés sövényvel, de gyakran még rakott kőfallal is védték. Mivel ennek kialakítása igen munkaigényes volt (a jó szőlőhely pedig kevés), ezért a szőlőművelést gyakran több „föld-szomszédos” család összefogásával végezték. Az így egyesült területek bekerítése lényegesen kevesebb munkát és anyagot igényelt, mintha egyenként elkerítették volna saját földjeiket. Ezt a közös védelem és irányítás alatt álló területet nevezték „szőlő-hegynek”. Amelyek, a föld-használó családok együttműködésén, a szükséges munkálatok közös ütemezésén és egymás segítségén (kalákán) alapultak. Ilyen közös összefogással már a nehezebben művelhető föld-területeket is hasznosíthatták (pl.: teraszok, támfalak, csatornák kialakítása). Sőt, a szőlő-hegyen olyan helyek-területek is kialakíthattak, amelyek használata csak közös használattal térült meg (pl.: utak, kapuk, kutak, árkok, fordulók, gyűjtő-, rakodó- és prés-helyek, pincék). Ilyenkor, még a szőlő-hegyet őrző-védő „szőlő-csőszök” bére is megoszlott a tagok között.

Vetemény-kert vagy kapás-kert

Így nevezték a családi használatú, településen kívüli, paraszti veteményes kertet. Ahol többnyire káposzta-, hagyma- és gumó- és gyökér-féléket termeltek. Magról vetve, duggatva vagy palántázva. Jellemző változatai: káposzta-föld, krumpli-föld, hagyma-föld, répa-föld. Többnyire csak árokkal vagy vesszőfonat-kerítéssel, esetleg tüskés sövényvel körbevett olyan konyha-kert, ahol többnyire csak egy- (esetleg néhány-)féle veteményt (kapás-növényt) termeltek. A terület megművelése többnyire kézi erővel történt, őszi vagy tavaszi trágyázással, vetéssel vagy palántázással, őszi felszedéssel. Egykor, az ilyen kerteket is összefogva a kertszomszédokkal művelték és védték, mivel a vadak e területet igencsak megdézsmálhatták. A családok föld-területeit többnyire füves mezsgye, víz-elvezető árok választotta el egymástól.

42 Magyar Néprajzi Lexikon. Szőlőhegy, hegy, högy. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Gyümölcs-kert, gyümölcs-liget

Amely, a régi időben a vadon termő gyümölcsfák vagy cserjék benőtte területeket jelölte. Többnyire, az erdők és árterek gyümölcsben gazdag területeinek elrekesztéséből alakultak ki. Többnyire az eredeti vad-gyümölcs fáknek és cserjéinek megtartásával, részben máshonnan kiszedett csemeték ültetésével vagy vessző-oltásokkal, esetleg hullatott magról eredve. Főleg alma, körte, naspolya, vackor, őszibarack, cseresznye, meggy, som, szilva, kökény, dió, mandula termett az ilyen területeken. A bekerített területeket vad-kertnek, az árokkal vagy víz-érrel (ártérrel) határoltakat ligetnek nevezték. A fákat gondozták, vagyis: metszették, tisztogatták, száraz vagy tört (esetleg beteg) ágakat eltávolították, nemesebb rüggyel oltották. Altalajukat sokfelé nem művelték többnyire füvesen hagyták, esetleg csak kaszálták, vagy gyümölcs-szüret után állatokkal legeltették (és trágyáztatták). De a bekerített kertekben a fák közötti térben kapás-növényeket is nevelhettek. Ősszel, a termések betakarítása után, a hullott leveleket, beteg gyümölcsöket és gallyakat összegereblyézték és a kert végében elégették. Ezzel elérték, hogy a vadon élő állatok e területet (élelem-hiány miatt) elkerüljék, így ne károsítsák, és a beteg növény-részek is kevésbé fertőzhatték az egészséges növényeket.

Szemes- vagy fias-kert

A szántó-földnek olyan bekerített része, ahol a következő évi vetőmagvakat, dughagymákat vagy hajtásokat, vető-burgonyát vagy átültetésre szán gumókat, gyökereket megtermelték. Itt keresztezték össze-porzással a növényeket. E helyen szaporították magról a máshol honos és kedvező fajtájú gyümölcs-fákat, cserjéket vagy éppen szőlőt⁴³, esetleg virágokat stb. Az efféle területeket kerítéssel határolták, megvédve a legelő állatok okozta pusztítástól.

Csiperkés-, gombás-, vagy trágya-kert

Alföldi szikes vidékek egykori, ritka és időszakos kertje⁴⁴. Többnyire a szikes legelők szegény-füves részén alakították ki. Ahová, a közelben karámban tartott állatok trágyáját kihordták és elterítették (kb. 1 arasznyi rétegben). E területet alig kerítették, bár többnyire a már előzőleg bekerített, de elhagyott állat-tartó kertet használták erre a célra. Ha a talaja nedves volt (vagy ha elég eső esett), akkor a területen néhány ehető gomba robbanás-szerűen elszaporodott. Természetesen csak akkor, ha előzőleg az elterített trágyát is „beoltották”, vagyis vízben szétmorzsolva érett gomba morzsalékos vizével megöntöztették. Némely ehető csiperke-, pereszke, szegfű- vagy más réti-gomba éppen megfelelt az ilyen termesztésre. Főleg a sziki csiperke, amely nagy méretűre növekedve és bőven termett az ilyen trágyás területen, már a következő évben. Az addig sivár-szikes talaj pedig annyira „feljavult”, hogy akár dús-füvű kaszálóként vagy legelőként is használhatták. A köles, burgonya, kukorica vagy a csicsóka pedig igen jól termett az ilyen „le-gombázott” szik-földben (esetleg az árpa is).

43 Magyar Néprajzi Lexikon. Vetett szőlő. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

44 Az 1980-as évek első felében, a Szabadszállás-környéki szikes legelőkön és tanyákon még ismert eljárás.

Laska-kert

Erdős vidékek egyfajta haszon-kertje. Az erdő-irtás helyének egyfajta elsődleges hasznosítása. Amikor is, a kivágott fák tönkjeit ehető töke-, máj-, géva- vagy laska-gombával „beoltották”. Vagyis, a fa-tuskók tetejét és oldalát fejszével bevagdalták, majd túlérett gomba spórás-tönkös mosó-vizével locsolták, gombafejjel dörzsölték. E tuskós területet elkerítették, hogy állat ne bántassa. Ott alakítottak ki ilyen erdei gomba-kertet, ahol hosszabb időre ki is költöztek, és helyben munkát is végeztek (fakitermelés, szén- vagy mész-égetés, legeltetés). A szinte fél éven át szedhető gombákat többnyire helyben szárították, aszaltál (esetleg meg is füstölték).

Kender- vagy kenderes-kert, kender-föld

Olyan művelt terület, amelyen csak rost- vagy olaj-kendert termesztettek. Többnyire nedves-rét vagy tőzeges talajt választva, mert erősen kötött vagy homokos talajt a kender nemigen kedvelte. Ha a terület határát árkolták vagy kerítették, akkor azt kender-kertnek nevezték. De ha csak jelző-oszlop vagy gyepezsgye jelölte a terület-határt, akkor kenderes vagy kender-föld névvel illették. Egy család többnyire csak kisebb területen termesztett kendert. Általában csak annyit amennyit késő ősztől a tavaszi munkálatok kezdetéig fel is tudtak dolgozni. Ugyanazon a helyen kendert kétszer egymás után nem vetettek, ha jó magolajat vagy vetőmagot akartak nyerni. Rost-kendert se sokszor, egymás után. Két vetési ciklus között legalább két évnyi szünetet tartottak. Túl vízigényes növényt kender előtt nem termesztettek.

Halas-kert

Halászok által (családonként vagy közösségenként) fenntartott, vízparti bekerített terület. Ahol, a kifogott halak egy részét megtisztították, sózták, szárították és füstölték, valamint készletezték és tárolták. Itt fogadták a felvásárlókat, kötötték az üzleteket. Az ilyen halas-kert többnyire csak a halászati idény kezdetétől a tartósító munkálatok befejezéséig működött.

Aszaló-kert

Bekerített terület, ahol a begyűjtött gyümölcsök és gombák aszalását végezték. És, ahol a nyersanyagokat és a kész termékeket időlegesen tárolták. E kertben nemcsak aszalókat építettek, hanem üst-főzős tűzhelyeket és kemencéket is. Ugyanis, többnyire ez volt a lekvár-főzés (néhol a szesz-lepárló) színtere is. Ideiglenes szállás-helyeket és fedett tárolókat is kialakítottak, tűzifával is ellátták. Ugyanis, az aszaló-kert működtetése akár több hetes kint-tartózkodást és folyamatos tevékenységet, eközben állandó őrzést is igényelhetett.

Egyéb kertek

Az eddig felsoroltakon kívül, még többféle kert (kerítéssel elhatárolt és védett) létezhetett. Például, az ott termesztettek szerint megkülönböztethettek: komlós-, káposztás-, dinnyés-, tököss-, olajos-, sáfrányos-, füves- (gyógy- vagy fűszernövényes) stb. kertet. Vagy az ott álló gazdasági építmények szerint: házas-, akós-, ólas-, istállós-, pajtás-, csűrös-, stb. kerteket. De léteztek adott tevékenységre vagy szolgáltatásra utaló kertek is, úgymint: szállás-, méhes-, major-, templom-, temető-, dög-, salétromos- stb. kertek.

Tábla, tábla-föld

Ide sorolható a legtöbb, külterületi nem lakott, művelésbe fogott föld-darab⁴⁵. Amelyeket többnyire csak időszakosan használtak, és csak jelképesen határoltak el a szomszédos területektől. Például, csak egyszerű mezsgyével, jelző-karókkal vagy vízelvezető árokkal. De természetes határok is kijelölhették (patak, vízfolyás, tó, erdő, nádas stb.) Olyan területek, amelyek őrzés nélkül a környező állatok, vadak által is bejárhatók lehettek.

Szántó-föld

Ekeműveléses és szántó-vetéses terület. Amelyet az év adott szakaszában művelték, a termés betakarítását követően pedig rövid időre magára hagyták. Az újkorig általában kerítés védte, majd az ugar-kényszeres közösségi gazdálkodás után vált kerítés nélküli szántó-táblává.

Legelő-föld

Olyan legelő-tábla amely használati joga egy adott családhoz kötődött, ugyanakkor kerítéssel nem különült el a szomszédos területektől⁴⁶. Vagyis, többnyire olyan legelő-hely, amelyre csak időnként hajtottak állatokat, a egyéb szakaszokban pedig a területet hagyták elvadulni.

Kaszáló-föld

Olyan réti tábla, amely az összefüggő rét területén belül csak egy adott családhoz kötődött. Amely határ-sarkait és főbb pontjait jelzőkarókkal vagy élő-fákkal jelölték. Vagyis, a határvonala akadály nélküli, átjárható volt, A szénacsinalás⁴⁷ kivételével a táblát hagyták „vadulni”.

Liget-föld

Más néven, legelő erdő-rész, vagy részes erdő-legelő. Egy olyan legelő-föld, amelyet gyéren fák is benőttek. Ezen fákat többnyire azért nem „bántották”, mivel a jól talajt megkötötték, és a csapadék-vizet is jól hasznosították. Lehulló avarjukkal a termőképességet is megőrizve, dús legelőt adtak. Főleg, a XVIII. századtól terjedt el, hogy a talaj-pusztulást megelőzzék.

Parlag- és ugar-föld

Művelésből időlegesen kivont szántó-föld táblája. Amelyet néhány év pihentetés után ismét szántó-földként hasznosítottak⁴⁸. Ez idő alatt hagyták elvadulni, gyakran nem is legeltették. Ennek sajátos változata az ugar-föld⁴⁹. Amelyet csak egy évig pihentettek, és művelése nem kapcsolódott szorosan más föld-darabokéhoz, nem volt része a nyomásos gazdálkodásnak.

45 Magyar Néprajzi Lexikon. Tábla, tábla föld. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

46 Magyar Néprajzi Lexikon. Parlag. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

47 Magyar Néprajzi Lexikon. Szénacsinalás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

48 Magyar Néprajzi Lexikon. Legelőjog. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

49 Magyar Néprajzi Lexikon. Ugar, ugarforduló, ugarnyomás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Dűlő-föld

Ez a minősítés nem művelésre, hanem használati jog szerinti megosztásra utalt⁵⁰. Olyan földcsík (széles pászta), amely a táblán belül egy adott művelőhöz tartozott. Ezek kiszolgálását segítették a közöttük húzódó dűlő-utak is. Ott alakult ki az ilyen tábla-megosztás, ahol a tábla mérete korlátozott volt, ezért azt több művelő között kellett megosztani (hogyan azonos lehetőségekkel bírjanak). Eredetileg így osztották meg a nagycsaládok között, akik aztán a dűlőjüket a családon-komáson belül tovább (oszthatták) parcellázhatták.

Árendás-föld

Ez a minősítés szintén használati jogra, pontosabban annak tovább-adására utal. Olyan dűlő-föld, amelyet a tulajdonosa (vagy használója) valakinek bérbe adott⁵¹, időleges termelésre. A bérleti díj nagyságát többnyire haszon-részesedésben (például: tized, ötöd) vagy termék-járadékban határozták meg (feles harmados). Vagy egyéb szolgáltatásban, más terményben vagy állatban lerótt tartozású. Rokonok-komák között a bérleti feltétel lehetett ingyenes is.

Haszon-föld

Tábla-hasznosításra utaló besorolás. A települést körbevevő azon táblák összessége, amelyek a közösség használatában voltak, és amelyeket egymás között használatra feloszthattak⁵². Az adott haszon-föld táblán többnyire egyforma művelést és termesztést alkalmaztak. Például: len-, kender-, kukorica-, krumpli-, répa-, káposztás-, zöldséges-föld stb. Az ilyen földek dűlői pedig a használati jog megosztására utaltak, az egy használónak biztosított tábla-részre.

Szorgalmi-föld

Sajátos hasznosítási besorolása és elosztása az olyan föld-területnek, amelyet a közösség a természettől elhódított és azt saját hasznára művelt⁵³. Vagyis, amely nem vált részévé a telek-rendszernek, sem a használó vagy az azt létrehozó tulajdonává. Tipikus példája: az erdő-irtás vagy mocsár-lecsapolás, helyi ármentesítés utáni terület-hasznosítás.

Nyíl-föld

Sorsolással eldöntött termő-földi vagy legeltetési használat, közösen szerzett vagy közösen használt szorgalmi táblák esetében. Régi ismert szokása a nyílhúzással történő rész-földek kisorsolása⁵⁴, amelyet évenként megtartottak. Ezzel biztosítva, hogy hosszú távon mindenki egyformán részesülhessen „a jóból is, a rosszabból is”.

50 Magyar Néprajzi Lexikon. Dűlő, dűlő föld. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

51 Magyar Néprajzi Lexikon. Árendás föld. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

52 Magyar Néprajzi Lexikon. Haszonföld. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

53 Magyar Néprajzi Lexikon. Szorgalmi föld, iparsági föld. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

54 Magyar Néprajzi Lexikon. Nyílzás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

KORABELI MEZŐGAZDASÁGI TELEPÜLÉSEK

A mezőgazdasági települések: a művelésbe vont területek és a művelést végző népségek egyfajta térbeli-területi szerveződése. Vagyis az a hely, amely egykor egyidejűleg szolgált védett lakóhelyként és munkahelyként, valamint a javak többségének tároló- és felhasználó helyeként. Egyúttal mint az ott élők egyfajta gazdasági társadalmi és kulturális környezete. Ezen belül lakóhelyül szolgáltak az emberek által épített lakóépületek, a munkahelyként pedig a helybéli vagy határ-környéki szántóföldek, szőlők, rétek, legelők, erdők, folyók és tavak, valamint a munkához kapcsolódó gazdasági udvarok és gazdasági épületek.

Ideiglenes szállás

Középkorban nagy-család vagy nemzetség, törzs egy csoportjának egyfajta mozgó települését jelentette⁵⁵. Amely élet és tevékenységét a nagy-család feje, vagy a csoport választott vezetője (kapitánya) irányította. A középkorban az állandó szállás és falu képe szinte megegyezett. A két település-forma közötti különbség egykor abban mutatkozott, hogy a falu többnyire tplommal és falu-házzal is rendelkezett. Később, a szállás főleg olyan lakó-épülettel is rendelkező külső-telket jelentett, amely csak az év adott szakaszában volt család által lakott.

Téli szállás

„Téli szállásnak” nevezték azt a belső-telket (az ottani építményekkel, kertekkel egyetemben), amelyen a nagy-család a telet átvészelte, ahová a nyári szállásról télidőre beköltöztek. Itt tárolták a megtermelt élelmiszert és takarmányt, begyűjtött tüzelőt. Többnyire ide hajtották be a nyáron legeltetett állatokat. Itt élt a nagy-család feje, innen irányította és felügyelte a család és gazdaság működését, itt őrizték a nagy-család vagyonát. A téli szállások sajátossága, hogy gyakran több (egy nemzetségből való) nagy-család egymás szomszédságában alakította ki téli szállását. Amely települést kívülről árok, sánc- és tüskés- és hegyes karós kerítéssel is körülvettek. Ezzel erősítve a téli szállások közös védelmét.

Nyári szállás

Olyan külső telek, amely csak a tavasztól ősziig terjedő időszakban „volt lakott”. Ahol, ez idő alatt a nagy-család egyes tagjai és a szolgálók egy része az ottani gazdaságot működtették, környező földet művelték, állatokat gondozták, stb. Többnyire a tavaszi munkák kezdetekor vagy az állat-kihajtás idején költöztek ki a nyári szállásra. És, az őszi betakarítási munkálatok után, többnyire az állatok behajtásával egyidejűleg tértek vissza a téli szállásra. A nyári szállások sajátossága volt, hogy a nagy-családok szállásai egymástól „legeltetési távolságra” elkülönültek. A nyári szállásokat is körülveheték árokkal, font- vagy tüskés kerítésekkel, de ilyeneket többnyire csak a lakóépület és az állattartó helyek körül létesítettek.

55 Magyar Néprajzi Lexikon. Szállás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Réti vagy akol-szállás

Olyan szénás-kert, amely lakhellyel, állat-tartó és takarmány-tároló építményekkel, valamint kúttal is rendelkezett⁵⁶. Amely, egész évben lakott volt, és a ridegen tartott, helyben legeltetett állatok egyfajta áttelelő helyeként működött. Az itt élő nagycsalád-tagok többnyire váltották egymást, a felfogadott pásztorok többnyire itt töltötték ki teljes évi szolgálati idejüket. Az ilyen szállások általában családonként épültek egymástól bizonyos távolságokra. A tuskés-karós és árkos kerítés, valamint a nagy létszámú kutyafalka a szállás védelmét szolgálta. Az ilyen szállásokon veteményes kerteket is fenntartottak, helyben megtermelve az ételbe valót.

Erdei vagy irtás-szállás

Ez a szállás, a réti-szállás egyfajta erdei változatának tekinthető⁵⁷. Azzal az eltéréssel, hogy ezek az erdei legelők környékén kialakított áttelelő helyek voltak. Valamint, a családok ilyen szállás-helyei nem különültek el egymástól. Hanem egymáshoz érve, fűzér- vagy méhsejt-szerűen egy tömböt alkottak. Mindezt közösen kiépített tuskés-karós kerítéssel körbevéve, nagytestű (kuvasz, komondor) kutyákkal megerősítve. Közös összefogással így védték a szállást a ragadozó vadaktól és rablóktól. Az ilyen szállásokon apróbb kerteket is műveltek, így biztosítva a kondérba való burgonyát, káposztát vagy répát stb. Néhol aszalót is építettek, a helyben szedett erdei gyümölcsök tartósítására.

Szőlő- vagy hegy-szállás

Szőlő-hegyen kialakított, önálló életvitelre alkalmas, időszakos vagy állandó szállás-terület. Ha kizárólag a szőlő-érés idejében használták, akkor csak az időlegesen megbízott szőlő-pásztorok⁵⁸ (csőszök, örök és segítők) lakták, a szüret előtti érés időszakában. Természetesen, a kijáró szőlő-művelők rövid idejű elszállásolására is szolgált. Ha viszont a szőlő-hegyen szerszámokat és felszereléseket, szüreti eszközöket és bort is tároltak, akkor a folyamatosan (vagy egymást váltó) kint lakók biztosították az állandó őrzést. Gyalogosan vagy lovon, fegyverrel vagy csak riasztóval, szerződöttetett vagy családoktól küldött örökkel. A hegy-mester szervezte a szőlő-hegy őrzését, akit a szőlő-hegyet birtokló családok választották. A szőlő-pásztor többnyire idősebb, katonaviselt ember volt. Az őrzés és a járulékos munkálatok (gyepük, kerítések javítása) többnyire a szőlő-tulajdonos családoktól kivezényelt nőtlen legények feladatai voltak. De szőlőérés idején, néhol az eladósorban lévő lányokat is kiküldhettek, hogy a fiatalok ismerkedését és mielőbbi házasság-kötését elősegítsék.

Halász-szállás

Egykor, többnyire a halász-családok vagy halász-céhek által működtetett vízparti szállás. A halas-kerthez hasonló, de annál nagyobb kiépültségű telep volt, amely több halász szállásául, kikötő- és javító-helyéül is szolgált. Többnyire halász-idény alatt működött, ahol a halászok kalákában tevékenykedtek, tapasztalt halász-kapitány irányítása mellett.

56 Magyar Néprajzi Lexikon. Réti szállás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

57 Magyar Néprajzi Lexikon. Erdői szállás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

58 Magyar Néprajzi Lexikon. Szőlőpásztor, hegyőr, szőlőcsősz, kerülő. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Háló-szállás

Egyfajta ideiglenesen lakott, nagy-család fennhatósága alatt álló, „szállás-szerű” kihelyezett, nem önálló, gazdasági szolgáltató egység. Amely, az idény-munkák (szántás-vetés, kaszálás-szénagyűjtés, aratás és betakarítás, szüret, vagy legeltetés) elvégzésére kitelepült család-tagok és fogadott munkások időleges szállásaként szolgált. Valamint, az eszközök, felszerelések és betakarítások időleges tárolására, a munkára fogott vagy tartott állatok elhelyezésére.

Állandó település

A régi értelmezés szerint: egy adott ember-csoport által folyamatosan lakott terület, amely a szálláson kívül megélhetést is biztosított számukra. Többféle változatuk ismert. Lehetett egyedi vagy lakhely-csoport. Az együtt-élő népességek származhattak egy vagy több nagy-családból, lehettek ugyanazon vagy különböző nemzetségűek. Ahol rokonok vagy komák, idegen jövevények vagy oda-telepítettek is kerülhettek a már ott élők szomszédságába.

Háló-tanya

Egyfajta állandóan lakott tanya- és udvar-rész. Többnyire nagyobb kertek nélkül. A nagy-családi gazdálkodás egyfajta fiók-települése. Amely, nemcsak az idény-munkák (szántás-vetés, kaszálás-szénagyűjtés, aratás és betakarítás, szüret, vagy legeltetés) elvégzésére szolgált. Hanem állandó szállást és élet-lehetőséget biztosított a kitelepült „gondnok” család-tagok számára. Valamint, az ideiglenesen felfogadott munkások időleges elszállásolására. Sőt, itt is ehetőség volt az állat-állomány átteleltetésére, a felszerelések és betakarítások tárolására.

Önálló tanya

Állandóan lakott és használatban lévő magányos telek. Amelyik belső-telke, többnyire lakó- és gazdasági épületeket épületet foglalt magába⁵⁹. A külső-telke pedig körbevette a belső telket, de egyes kertjei és területei (szántói, legelői, kaszálói stb.) a külső telektől távolabb is elhelyezkedhettek. Egyes vélekedések szerint a réti- vagy nyári szállásból alakulhatott ki. Mivel a tanya mérete a szállásoknál lényegesen kisebb volt, ezért ezeket nem nagy-családok, hanem az önállóan élő kis-családok lakták.

Bokor-tanya

Többnyire, egymással rokonságban vagy komaságban álló családok sajátos együtt-élése⁶⁰ és gazdálkodása. Amikor, a tanyáik lakó-épületeit és udvarait egymás szomszédságába építették (többnyire közvetlen átjárásokkal). Ettől kifelé helyezkedtek el sugár-irányban a kertek, állattartó és tároló épületek. Ezt települést körbevették a családok föld-területei, amelyeket

59 Magyar Néprajzi Lexikon. Tanya. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

60 Magyar Néprajzi Lexikon. Tanyabokor, bokortanya, szállásbokor. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

közösen művelték, összehangolt ugar-nyomásos rendszerben. A termést pedig megállapodás szerint elosztották (tulajdoni hányad vagy elvégzett munka értéke alapján).

Halász-tanya

A folyók gazdagon halászható part-részén kialakított tanya-szerű település. Amelyet, a környékbeli halászok közösen üzemeltettek. Többnyire, idős-tapasztalt halászok felügyeltek, és a fiatal halász-tanonc legényekkel és suhancokkal működtették. E tanya szállást biztosított a vizet járó halászoknak. Alkalmas volt a halász-eszközök tárolására és javítására, a zsákmány feldolgozására (tisztítására, sózására, szárítására), felesleg tárolására, felvásárlók fogadására.

Állandó szállás

A belső telkes téli szálláshoz hasonló kiépítésű és szolgáltatású, de állandóan lakott település. Olyan, amelynek belső telkeik végei a külső telkek egy részével is közvetlen kapcsolatban álltak. Ezért, már nem volt szükség elkülönülő nyári szállásra. Az állandó szállás egyik ismérve, hogy csak rokon- vagy koma-családok álltak egymással szomszédságban. Valamint, a település templommal nem rendelkezett. A szállás-települést pedig nem a „hatalom által kijelölt” bíró, hanem a helyiek által választott „kapitány” v agy előljáró irányította, felügyelte.

Majorság

Valamely uradalom (nagy-család, földesúr, várkapitány, egyház) fennhatósága alá tartozó, kitelepült és állandóan lakott, tanyaszerű település⁶¹. Egyfajta lakó- és gazdasági épületekkel ellátott külső telek. Amely szerkezetében leginkább a bokor-tanyához hasonlítható. Azzal az eltéréssel, hogy az egymás szomszédságában élők többnyire nem rokonok voltak, hanem a közös uradalmat szolgálták. Döntő mértékben mezőgazdasági, állat-tartási és tenyésztési munkálatokat végeztek. Épületeit többnyire nem választották el egymástól kerítések, nem voltak zárt utcái (leszámítva az állat-hajtásra és tartásra kialakított helyeket). A majorság életét és gazdálkodását az uradalom által megbízott „gazda, intéző” irányította és felügyelte.

Szőlő-majorság

A majorság egyfajta szőlő- és bortermelésre szakosodott változata⁶². Egy olyan szőlő- vagy hegy-szállás, amely valamely uradalom fennhatósága alatt állt. Ahol többnyire nem rokon-családok, hanem felfogadott-hozzáértő mesterek és szolgálók tevékenykedtek. Az ilyen szőlő-majorsághoz a termő-területen kívül hozzátartozott a présház és a pincészet, a szállás- és tároló-épületek, javító-műhelyek sőt még az uradalmi kocsmák is, beleértve a bor-szállításokat. Szőlő-majorságot, az uradalom szolgálatában álló „vincellér” irányította.

61 Magyar Néprajzi Lexikon. Majorság, major (lat. allodium). Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

62 Magyar Néprajzi Lexikon. Allodiális szőlő, majorsági szőlő. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Falu

Ez a település-forma⁶³ a téli szálláshoz hasonló kiépítettségű lehetett. Azzal az eltéréssel, hogy a faluban nemcsak ugyanazon nemzetségből vagy törzsből valók éltek, egy közösségben. A korabeli falu sajátos szerkezettel bírt. A falut alkotó belső-telkeket igyekeztek úgy tájolni, hogy a tiszta udvaraik a falu közepe vagy fő-utcái felé irányuljanak, főkapuik is arra felé nyíljanak. Vagyis, a lakóépületek a falu közép-részén sűrűsödtek. Lehetőség szerint, a terület magasabb részén, hogy a csapadék- és szennyvíz onnan elfolyhasson. Ez volt a „felvég”. A belső-telkek gazdasági részei, kertjei és barom-udvarai a falu széle felé terjeszkedtek, a csordás járatok irányába. Vagyis a terület alacsonyabb része felé, amit „alvég”-nek neveztek.

Ha egy faluban több, nagy létszámú nagy-család is élt, akkor ezek többnyire a falun belül folt-szerűen elkülönülhettek. A régi falvakban az utcák és a telek-határok többnyire a szintvonalakhoz és vízjárásokhoz igazodtak. Ezért, főleg a kacskaringós úthálózat volt jellemző. A korabeli falu leginkább egy árokkal, sánccal és tuskés sövényű falu-kerítéssel⁶⁴ körülvett alacsony földvár-szerű településnek tűnhetett. Amely kivezető útjait falu-kapu⁶⁵ zárta. Amelyeken csak a falu-közösség által meghatározott időben lehetett ki-be járkalni. Ez azt is jelentette, hogy a falu férfi-tagjai bizonyos időnként őrző és jelző-feladatot is elláttak (kapu-és tűz-őrség, járőrök, fürkészők). Némely falu elrendezése szalag-szerűen is alakult. Úgy, hogy egy vagy több átmenő út mentén sorakoztak a belső-telkek, a telkek végében pedig a legelők és a csorda-járatok. Az ilyen falu is elképzelhetetlen volt falu-kerítés és falu-kapu nélkül.

Mezőváros

Feltehetően a faluból „kiterebélyesedett” és sajátos jogkörökkel rendelkező mezőgazdasági jellegű település⁶⁶. Olyan nagyobb falu-szerű szerveződés, amely különleges jogokkal bírt, például: saját bíróság, vásárok tartása, és az adók közös (nem személyenként) megfizetése. A városoktól eltérően várfallal nem vehették körbe magukat (csak árokkal, földsánccal, palánkkal vagy kerítéssel). Egyfajta átmenetet képesek a falvak és a polgári városok között.

A középső részükön épültek (többnyire) a mezőváros hivatalos és egyházi épületei. Ott voltak piacai, jelentősebb árusító helyei, a tehetősebb lakosok lakóházas udvarai is. E belső körön kívül helyezkedtek el a jelentősebb belső telkek, majd azon kívül a külső telkek kertjei és az állat-vásár helyei. A mezőváros határán kívül pedig a szántók, legelők, és rétek, valamint a város tulajdonában álló erdőségek és vizes területek is. Mivel a mezővárosok többnyire valamely nagyobb víz (folyó, tó, ártér-szél) partján helyezkedtek el, ezért a várost körülvevő földsánc gyakran árvíz-védelmi célokat is szolgálhatott. A városba csak meghatározott utakon és kapuval ellátott pontokon lehetett belépni. A település saját őrséggel, rend-fenntartó és figyelő szolgálattal rendelkezett, amelyek a város-vezetőség szolgálatában álltak.

63 Magyar Néprajzi Lexikon. Falu. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

64 Magyar Néprajzi Lexikon. Falukerítés. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

65 Magyar Néprajzi Lexikon. Falukapu. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

66 Magyar Néprajzi Lexikon. Mezőváros. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

ALAPVETŐ MŰVELÉSI MEGOLDÁSOK

Ez a fejezet a művelésbe vont területeket próbálja különböző szempontok szerint osztályozni. Más-más szemszögből megvilágítva a korabeli föld-művelési lehetőségeket és megoldásokat.

Egyedi, eseti művelés

E témakörön belül érdemes röviden áttekinteni, hogy egykori elődeink leginkább miként-mire használhatták a művelésbe vont területeket. Milyen eljárásokkal tették számukra kedvezőbbé, hasznosabbá és termékenyebbé, miként változtathatták az adott terület rendeltetését.

Gyepesítés

Közismert eljárás a gyep-hiányos legelők vagy művelésbe vont új területek füvesítése. Az igény és lehetőség szerint „terep-rendezett” (kitisztított és elegyengetett, esetleg javított) földterület használatba-vételének fontos lépése. Védte a friss föld-felszín, elősegítve mielőbbi legelővé válását, javítva a talaj minőséget, előkészítve későbbi vethetőségét. A gyepesítés régi szabálya: amilyen a réti környezet, olyan magvakkal célszerű a gyepesítést is végezni. Ennek érdekében megvárták, amíg a közeli (vagy a hasonló talajú távolabbi) rét gyepje „felmagzik”. Majd annak érett magvait összegyűjtötték, többnyire Illés (júl. 20.) és Bertalan (aug. 24.) napja közötti száraz-napos időben. Esetleg, a meleg-száraz vénasszonyok nyara időszakában. A tapasztalat szerint, ez volt a célra leginkább megfelelő gyep-vetőmag.

Kopaszodó vagy foltos gyep-területeket igen egyszerűen füvesítették. A gyep-hiányos foltokat gereblyével közel „egy ujjnyi” (2-2,5 cm) mélyen berovátkolták. Ebbe fűmagot hintettek, vagy levágott-érett fűvet szórtak rá. A nagyobb sivár területet boronával rovátkolták, és arra vetették a fűmagot, amelyet utána lenyomattak (hengereltek, állattal megtapostattak).

Dúsítás

Ritkás rétet többféleképpen dúsíthattak. Legegyszerűbb módja, hogy a magok beérése után a helyben termett száraz szénát lekaszálták, a területen széthintették, majd néhány napi száradás után összegereblyézték. Ezáltal, az érett magok is szétszóródtak, bejutva a gereblye vájta résekbe. Más változat szerint, az érett-száraz füves területet lekaszálás nélkül hosszabankeresztben boronázták. Ezáltal, szétszóratva az érett magvakat a rögök közötti hézagokban. Sokszor már az is eredményes volt, hogy a réten állatokat hajtottak keresztül azokkal tapasztatva a talajba a vonuló állatok által kipergetett-szétszórt gyep-magvakat. Vagy, ha a talaj felszínét szeges-hengerrel „megszurdalták”.

A rét talaj-minőségének javításával is „dúsíthatták” a rétet. Ennek közismert módja, amikor a rétet úgy 2-3 arasznyi sor-távval, legalább fél-egy arasznyi mélyen éles-vékony csoroszlzával felhasogatták. Ezzel lehetőséget adva a talaj lélegzésére, száradására vagy nedvesedésére, a felszínen elszóródott trágya talajba jutására, bemosódására. Ezt a csoroszlzáást (esetleg boronázást, turo-ekézést) is célszerű volt az augusztus vége előtti esőzések előtt elvégezni.

A rét-dúsítás sajátos módja, amikor a helyi gyepet: az ottaninál jobb minőségűvel javították. Többnyire gyepet alkotó pillangós-virágúak vagy perje-formájúak magjának vetésével. Közel araszonkénti sor-távon, fogas-borona által rovátkolt talajba. Többnyire a nedvesebb áprilisi, ritkábban az augusztus-végi időszakban elvetve. Vetés után a talajt hengerrel megnyomatták vagy állattal megtapostatták.

Bokrosítás

A dúsítás egyfajta takarékos változata. Amikor, a helyi gyepet jobb minőségű és dúsabban termővel javították. De az előzőekben leírtaktól eltérően, kezdetben csak sűrű foltokban, amelyek aztán idővel maguktól összenőttek. A javítandó területet, egymástól úgy 2 arasznyira (sakktabla-szerűen) és alig 0,5-1 ujjnyi mélységűen horolóval (kiskapával) kis-tenyérszerű foltban „meghúzták”. A feltört részre évelő fűmagot szórtak, majd arra visszahúzták a feltört rögöket. Az így eltemetett magvak gyorsan növekedésnek indultak, és bokrosodtak. Főleg szél-járta helyeken vált be, jól megkötötte a laza talajt, befogadta a csapadékot.

Legeltetés

Ha egy adott területen többféle állatok akartak legeltetni, akkor meghatározott sorrendben legeltettek, úgymint: szarvasmarha, ló, juh, lúd, sertés, utána esetleg még kecske vagy tyúk. Ezt a sorrendet, az állatok táplálkozási szokásai alapvetően meghatározta.

A szarvasmarha leginkább a nedves-puha talajú és dús növényzetű legelőt kedvelte. Mivel a fűvet nyelve segítségével nyalábolva szakította le, ezért a fél-egy arasznyi fű volt számára a legmegfelelőbb. *A ló, szamár és öszvér* viszont száraz-kemény talajú és kemény szárú füves legelőt kedvelte. Mivel a fűvet harapták, ezért a fél arasznyinál alacsonyabb gyep is megfelel számukra. De mert a tónél harapták a fűvet, ez visszafogta a növényzet sarjadó-képességét.

A juh kevésbé volt igényes. Finom ajkaival az egészen apró növényzetet is le tudta rágni, ezért a szikes, köves legelők gyér növényzetét is jól hasznosította. Ugyanakkor, a vizenyős legelőkről érdemes volt távol tartani, mert megfertőződhetnek (pata-rothadás, májmétely stb.). *A kecske* leginkább az elvadult, gyenge minőségű, „rágható” legelőket kedvelte. A közeli erdőszélek, útszélek, árokpartok, gondozás nélküli „senki földjei”, fűnyírója, hajtás-metszője. Mivel gyakran olyat is legelt, amely más állat elkerült. Hajlamos volt csatangolni és kárt okozni, fa-kérgeket lerágni, így birka-nyájjal együtt terelve vagy kipányvázva legeltették.

A liba és kacska a silányabb, savanyú-keserű vagy kiszáradt legelőt is jól hasznosította. Elkülönítve legeltették, mert összepiszkolta a gyepet, trágyája pedig egyes növény-féléket kiégethetett. Az ilyen legelőkön többnyire a libapimpó vált uralkodóvá.

A sertés inkább a nedves és sárosabb legelőket kedvelte. Főleg a vizenyős-süppedős területeket, ahol rostban szegény, húsos-leveses növényeket talált (melyeket más állatok nem kedvelnek). A szokásos legelőkre sertést nemigen engedtek, mert feltúrta és tönkretette. A jövevény *bivaly* is az ilyen legelőket kedvelte, meg a szarvasmarhának való dús legelőket.

A *tyúk*, általában a zsenge-lecsípethető füveket és a magvakat kedvelte. Ezért, a betakarítás után a tyúkokat sokfelé kihajtották a tarlóra, hogy az elhullott szemeket és gyom-magvakat felszedegessék. Némely vidékeken, mozgatható karámmal körbevett területeken legeltették a tyúkokat, mert kaparászásuk és trágyájuk jól javította a talajt.

Kaszálás, gyűjtés

Régi értelmezésben a széna: rétről vagy mezőről származó szárított természetes eredetű vagy termesztett zöld-takarmány⁶⁷. Amelyet virágzás előtt vagy virágzáskor (de mindenképpen a mag-beérése előtt) lekaszáltak, szárítottak és takarmányként hasznosítottak. Egy terület többnyire évente kétszer „adott szénát”. A *virágzás előtti* zsenge kaszálás neve: borjú-széna, borjú-fű, amelyet május első felében vághattak. A *virágzáskor* vágotté: anya-széna, anya-fű, agg-fű, eleje-fű. Ezt május második és június első felében vágják. Az *első kaszálás utánié* pedig: sarjú-széna, sarjú-fű, sarjú. Amit augusztus vége felé vághattak. De területenként más névvel is illethették e széna-féléket. Megjegyzendő, hogy egyes csapadékosabb vidékeken (nyugat-Dunántúlon) akár kétszer is vághattak sarjú-szénát. Az *édes szénát* döntő mértékben pázsítfű-félék és pillangós-virágúak adták, míg a *savanyú szénát* lápréti savanyú-füvek (sás-, káka-, szittyó-félék). Néhol még a szikes rétekről származót *sós szénát* is megkülönböztették.

A sarlóval vagy kaszával levágott szénát először a vágás helyén elterítették, a nyári melegben hagyták száradni, de időnként megforgatták. Majd, összegyűjtötték, egy adott helyre kazlakba hordták, és feletetésig úgy tárolták. Ezt nevezték *zöld-szénának*. Ritkán az is előfordult, hogy a szénát nedvesen kazlalták, ahol megbarnult, és erjedve szikkadt. *Barna-szénának* nevezték, és siló-takarmány módján használták, Többnyire kényszerből kazlaltak ilyet (ha nem volt eléggé napos-meleg és száraz idő a szárításhoz) mert a tárolás során a barna-széna könnyen bepenészesedhetett.

A levágott sarjú-szénát felhasználhatták talaj-előkészítésre is. Akkor, ha a széna-adó területet a következő évben nem kaszálóként, hanem szántóként vagy kapásként kívánták hasznosítani. Ilyenkor, az őszelejen levágott sarjú-szénát a talajon egyenletesen elterítették, és hagyták arra „ráülepedni, ráfilcesedni”. E réteg csökkentette a talaj kimosódását, elősegítette az esetlegesen rászórt trágya hasznosulását. Valamint, tavaszig elkorhadva javította föld felső rétegének termő-képességét. Egyúttal akadályozva a korai gyomosodást és a talaj kiszáradását.

Szántás, vetés, boronálás

A manapság szokásos széles vonalú, forgatásos szántások helyett, a régi időkben főleg a keskeny vonalú, nem túl mély túró-szántás volt szokásban. Amely szántási mód a barázdák közötti részt általában érintetlenül hagyta, és a mélysége többnyire nem érte el a 4-5 hüvelyknyit. Az akkori felfogás szerint, igyekeztek a földet minél kevésbé bolygatni, nehogy kiszáradjon. Ezért, a mélyebb szántást többnyire csak akkor alkalmazták, ha a talaj túl nedves volt, vagy túl kötött, és amiatt a vizet nehezen szívta magába.

67 Magyar Néprajz: Gazdálkodás... Szénacsinalás, takarás. Akadémiai Kiadó, Budapest 2001.

A XIX. század elejéig a túró-eke volt uralkodó, ahhoz igazodtak a művelési módszerek. A korabeli túró-ekék kifejezetten a keskeny (5-10 hüvelyk) barázdájú és kis (2-3 hüvelyk) mélységű szántáshoz készültek. Amelyet néha (ha túl kötött vagy kemény volt a talaj) csoroszlyával is felszereltek. Amely, az eke-vas előtt „járva”, annál 1-2 hüvelyknyivel mélyebben „kés-szerűen” vágott a talajba. Az ilyen ekékkel könnyen és viszonylag kis erővel lehetett, keskenyre szántani. Ekkora barázda elegendő volt a vetett mag növekedéséhez, és a talaj rögzítéséhez, porhanyósításához. Némely homokos vidékeken, olyan könnyű túró-eke is készült, amely egyszerre két (vagy több) ilyen barázdát is képes volt „nyitni”. Máshol, az eke-vashoz telelő-lapokat erősítettek, ami szélesebb barázdát nyitott. Mélyen járó és talajt fordító ekéket csak ritkán használtak, elsősorban talaj-javítási céllal.

Miután a magvakat elvetették az ekével nyitott barázdába, következhetett a „mag-takarás”. E célra leginkább tövis-boronát⁶⁸ használtak. Amely valójában tüskés ágakból kialakított fésű vagy seprű-szerű alkalmatlóság. Amely, a földön végighúzva, a talajt egy megadott sávban porhanyósította és a nyitott barázdákat (benne a vetett magvakat) „betakarta”. Így elsimítva a talajt, megőrizte annak nedvességét, biztosítva a vetett mag kellő takarását és szellőzését.

Némely vidéken, ahol laza-homokos és nem túl gyomos volt a talaj, az ekés szántást fogas-boronálással is helyettesítették. Ilyenkor, a talaj felső 2 ujjnyi részét vasalt fogas-boronával feltörték. Ezt követően sorhúzóval⁶⁹ barázdákat készítettek. Amelyet, miután abba a magvakat belevetették, tövis-boronával betakarták és elsimították.

Aratás, betakarítás

„Aratás⁷⁰” alatt, az érett szálás gabona levágását értették. Míg a „betakarítás” kifejezés a beérett termés összegyűjtését jelentette. A régi időben a gabonát akkor tekintették „aratásra érettnek”, ha a kalászt morzsolgatva a szemek könnyen kifordultak, de megütögetve maguktól „ki nem peregetek”. Az érett gabonát sarlóval vagy kaszával levágták, majd kévébe kötötték és a szérús-kertbe szállították. A régi népi hagyomány szerint a sarlózás női munka volt, ilyenkor ő saját maga, vagy egy férfi kötötte a kévéket. A kaszálás pedig férfi munkának számított, aki mellett a nő feladata volt a kévéket összenyalábolni és megkötni. De ezt a szokást a szükség gyakran felülírhatta. Mivel aratáskor az volt a fontos, hogy a gabonát még „szempergés előtt” kévékbe kössék és mielőbb a tároló-helyre szállítsák (elkerülve a szemvesztést).

A szántóföldön termelt egyéb termények betakarítása igen változatos lehetett. Történhetett leszedéssel, kihúzással (nyüvéssel), kikapálással vagy ekés kifordítással, lelegeltetéssel vagy ekés beforgatással. Így, a termény betakarítását követően, a földet ismét használatba vehették.

Nyomás, nyomatás vagy tarló-járatás, tarló-törés

Ősidők óta ismert eljárás, amelyet manapság a tarló-hántás és trágyázás igyekszik pótolni. A nyomás lényege: hogy a betakarítást (vagy sarjú-széna begyűjtést) követően a területre állatokat hajtottak. Azok nemcsak felették a még fogyasztható növény-részeket, de eközben talajba

68 Magyar Néprajzi Lexikon. Tövisborona, vesszőborona. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

69 Magyar Néprajzi Lexikon. Sorhúzó, jelölő, utaló. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

70 Magyar Néprajzi Lexikon. Aratás, takarás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

taposták a szétszóródott növény-maradványokat, az ott elhullajtott trágyáikkal együtt. Ha betakarítás után nagyobb leveles és leveses növény-részek maradtak a földön, az megfelelt a szarvas-marhának, esetleg a sertésnek. A szárazabb gabona-tarló a birkának és kecskének kedvezett. Lovat nem illett tarlón legeltetni. Baromfi inkább csak a gabona-szemek és gyommagvak felszedésére, valamint a talaj-trágyázására és a rögök szétverésére volt alkalmas.

Tarló-égetés

Régóta ismert módszer, a sarlós aratás utáni magas, esetleg fertőzött vagy kártevőkkel ellepett tarló kezelése. De akkor is előnyösnek tartották, ha a gabona learatása után, a területre ismét gabonák kellett vetni. A felégetésre szánt tarlót először is körbeszántották, hogy a tűz „kitörését” megakadályozzák. Közel 1-1,5 ölnyi (1,9-2,9 m) szélességben, fordító szántással, széles és össze-érő barázdákkal. Az égetést száraz és szélcsendes időben végezték, hogy a tarló-tűz a talaj felszínét is felforrósíthassa, hogy a tűz nem „szaladjon végig” a talaj felett. A tüzet mindig a tarló egyik sarkáról indítva, figyelembe véve a helyben várható szélirányt. Ugyanis, égetés közben a szél-csendes idő megváltozhatott. Az így felégetett területet nem boronálták, hagyták a következő eső megjövetelét, hogy a hamu a talajba bemosódhasson.

Tarló-vetés

Régóta ismert módszer, a learatott gabona után visszamaradt tarló gazdaságos hasznosítása. Aratást követően a tartót „megtörték”, vagyis közel 1 arasznyi (kb. 22 cm-es) tuskéjú fogasboronával a területet fellazították. Majd, a területet kerek-répa, magjával, borsóval vagy burgonyával, esetleg más takarmány-növénnyel stb. bevetették. Az így növesztett tarló-répa, őszi borsó vagy fojtott-burgonya értékes téli élelemnek számított. Az egyéb tarlóra-vetettek, a következő évben adhattak jó legelőt, kaszálót vagy zöld-trágyát.

Rendszer-szerű művelés

E témakör, az egyedi-eseti művelésű föld-területek összehangolt, vagyis rendszer-szerű művelési módszereit érdemes áttekinteni. Azokat, amelyek egykor alapvetően meghatározták a helyi és közösségi föld-használatokat, valamint a korabeli gazdálkodás szemléleteit.

Nyomásos gazdálkodás

Kárpát-medence talán legkorábbi mezőgazdasági művelési rendszere⁷¹. Amikor, a művelésben vont föld-terület egy részét legelőnek használták. Míg, a föld-terület másik részét szántóföldi gabona-termesztésre fogták. Mindaddig, ameddig a művelése gazdaságos volt (nem csökkent termő-képessége, nem károsították fertőzés vagy élősködők, bogarak vagy férgek sem lepték el). Mert, ezt követően, a szántó-terület művelésével azonnal felhagytak, és az addigi szántót engedték legelővé „változni”. Ekkor, a „mindennapi kenyér” érdekében, az addig legelőként használt valamely más területet „vették szántásra”, azt „fogva” gabona-termesztésre.

71 Magyar Néprajzi Lexikon. Nyomás, járás, vető. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Az ilyen művelés előnye és hátránya már a régi időkben is közismert volt. Ugyanis, az első évben szántásra fogott legelő, többnyire jó gabona-termést hozott. De a második évben már kártevők és fertőzések is elerjedhettek a szántáson, ha a tarlót az előző aratás után nem égették fel. Ugyanakkor, a leégetés miatt romolhatott a talaj minősége, ami viszont kevesebb termést eredményezhetett. A korabeli tapasztalat is arra utalt, hogy két évnél tovább már ugyanoda nem volt érdemes gabonát vetni, hacsak más terület nem állt rendelkezésre. Ennek ellenére, ez a gazdálkodás sokáig fennmaradhatott. Leginkább azokon a helyeken, ahol az állat-tenyésztést tekintették elsődlegesnek, és a szántó-földi termesztést másodlagosnak. Valamint ott, ahol rendelkezésre álltak azok a szabad földek (erdők, mezők, árterek), amelyek nem korlátozták a gazdaság terjeszkedését.... vagy a telek- és legelő-váltást.

Két-nyomásos gazdálkodás

Ez a gazdálkodás akkoriban és ott terjedhetett el, ahol az állat-tenyésztés és a föld-művelés mértéke és jelentősége közel megegyezett. Ahol, e két művelési ág egymástól szorosan függött. Vagyis a középkori, fix föld-határokhoz igazodó, önellátásra-adózásra berendezkedő gazdaságoknál. Ahol a kiszámíthatóság és biztonság a lényeg. A két-nyomásos gazdálkodás: egy fajta évenkénti váltó-gazdálkodás. Legelőből szántó, szántóból legelő... sorrendben.

A két-nyomásos gazdálkodásnál, a rendelkezésre álló területet megfelezték, és azokat felváltva hasznosították. Az egyik felét, egy évig legelőnek tartották. Amely terület-részt az állatok „maguk művelték” azzal, hogy legelték és trágyájukkal gazdagították, taposásukkal a felső termő-réteget tömörítették. Így növelve annak tápanyag-tartalmát, segítve a felszín „filcesedését”, gátolva a lemosódást. Mintegy elősegítve a következő évi gabona-termesztést. Hogy ez a törekvés minél sikeresebb legyen, ezt a terület az őszi (vagy tavaszi) szántás előtt, igyekeztek teljesen (pontosabban: minél kopárabbra) lelegeltetni.

A föld-terület másik felét, pedig felszántották és gabonával bevetették. Azt a fél-részt, amely előzőleg legelőként gazdagodott tápanyagokban. Ezt a területet túró-ekével felszántották, gabonával bevetették, vetősorokat fedték-boronálták. A gabona aratását és a kékék begyűjtését (elszállítását követően), a tarlóra nyájat hajtottak. Azért, hogy az elhullajtott gabona-szemeket felszedjék, a számukra ehető növény-részeket fellelgejék, és trágyájukkal erősítsék. Annak érdekében, hogy e terület a jövő évben jól füvesedjék, bő-termő legelő és kaszáló lehessen.

Három-nyomásos gazdálkodás

A két-nyomásos gazdálkodás tovább-fejlődött változata, amely az állat-tenyésztés mérséklése mellett, a mezőgazdasági termelés kiszélesedésének eredménye lehetett. A használatba vont területet három közel egyenlő részre osztották. Első harmadát legelőnek használták, a másodikon kenyér-gabonát termeltek, a harmadikon pedig kapás növényeket. Majd a következő évben a sorrendet változtatták: ahol előbb legeltettek ott gabonát termeltek; ahol kapásokat, ott legeltetés következett; ahol pedig előbb gabona volt, ott kapásoké lett a hely. A következő évben pedig hasonlóan változott a sorrend. Vagyis, három évenként mindegyik harmad volt szántó-, kapás- és legelő-terület, de egyik sem egyszerre a másik valamelyikkel.

Persze, a valóságban ez a gazdálkodási rend bonyolultabban alakult. A harmad-részek teljes ciklusai egy átgondolt 3 éves folyamatot alkotnak. A gazdálkodási ciklus a kapásnövények őszi betakarítása után kezdődik, amikor a területet a következő év ősziig (az 1. gazdasági év végéig) legelőként hasznosították. Ekkor elvetették az őszi gabonát, amit következő év nyarán learattak. Ezután, a tarlót hasznosították, legeltették, de tél elejéig még tarlóra is vethettek (a 2. gazdasági év végéig). Ezt követően, a földet előkészítették a tavaszi vetésre (talaj-javítás, trágyázás, terítés), amelyen tavasztól kapás növényeket (esetleg tavaszi gabonát) termeltek. Ezek őszi betakarításával a ciklus lezáródott (a 3. gazdasági év végével).

A három-nyomásos gazdálkodás előnye, hogy a gabona mindig tápanyagban gazdag földbe került. A különböző növények betegségei sem tudták a talajt veszélyes mértékben elfertőzni. Különösen gazdaságos lehetett a 3. „kapás-év”, amikor az adott területen, egymás után akár több rövid tenyészidejű növény-félét is termeszthettek. Mivel a három-harmadon e 3 éves folyamat mindegyike egyszerre érvényesült, ezért minden évben volt „tej, kenyér és leves”.

Néhol, ahol az őszi gabona helyett a tavaszi vetésű volt a biztosabb, a három-nyomásos gazdálkodás sorrendje eltérhetett a már leírtaktól: Vagyis, a „legelő-gabona-kapások” helyett a „legelő-kapások-gabona” sorrendje érvényesült. Ugyanis, egyes hűvösebb és hosszabb telű vidékeken úgy tartották, hogy a földbe került állati trágya a második évben érvényesül igazán.

Több-nyomásos gazdálkodás

Így nevezték azt a rendszert⁷², amikor a megművelendő területet nem 3, hanem annál több részre osztották. És azokat egy meghatározott és egymást váltó rendben, eltérően műveltek, más-mást termelve. Példaként, íme egy 4 nyomásos rendszer, ahol: 1. évben legelő; 2. évben őszi gabona; 3. évben: kapás-pillangós; 4. évben: őszi gabona. Ahol, a gabonák aratása után a tarlón még ősziig termelhettek, a kapás pillangósok termesztésénél pedig több (elő, utó) terményekre is volt lehetőség.

Javított nyomásos vagy zöld-ugaros gazdálkodás

Ez annyiban tért el az előzőekben írtaktól, hogy a pihentetett ugar-területeket nem legelőként, hanem vetett kaszálóként hasznosították⁷³. Amelyet, az augusztusi sarjű-széna levágása után és az őszi vetés előtt felszántottak, hogy zöld-anyagát a talajba forgassák. Más változat szerint, a sarjű-széna vágása után az őszi szántásig, a területet birkákkal alaposan még lelegeltették és megtapostatták (így ennek talaját nemcsak zöld-trágya gazdagította).

Vetés-váltó gazdálkodás

Régóta ismert, ésszerű és célszerű gazdálkodás⁷⁴. Amelynek lényege: hogy egyazon területen rokon-természetű és hasonló igényű növények nem követhették egymást. Ezért, a vetési sorrend összeállításakor arra törekedtek, hogy az előző növény a következő hasznára lehessen.

72 Magyar Néprajzi Lexikon. Többnyomásos rendszer. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

73 Magyar Néprajzi Lexikon. Javított háromnyomásos rendszer. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

74 Magyar Néprajzi Lexikon. Váltógazdálkodás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Vagy legalábbis nem zavaró előveteménye legyen az őt követőnek Például: a sorrendben utána következőt el ne fertőzhesse, annak szükséges tápanyagát előle el ne vehesse.

Vetés-forgó gazdálkodás

A több-nyomásos és a vetés-váltó gazdálkodásból kifejlődött sajátos gazdálkodás⁷⁵. Amikor, a legelőnek (ugarnak) következő területrészt is vetéssel hasznosították. Vagyis, a terület-részen egymás mellett mindig betakarítható rész-földek sorakoztak. A legeltetés kiesése miatt a trágyát az állat-tartó helyekről begyűjtött istálló-trágya szétszórásával pótolták. Valamint, a termések betakarítása után a következő vetésig terjedő időszakban, a tarlót állatokkal legeltethették. Ezen kívül, a több táblára felosztott területen, a táblákon különböző növényeket termesztettek. Oly módon, hogy ugyanazt a növény-félét kétszer egymás után ugyanarra a helyre soha sem vetették. Sőt, a vele szomszédos táblára azzal rokon-növény sem kerülhetett. Természetesen, a sorrend meghatározásakor itt is ügyeltek arra, hogy az előző évi növény utóhatása a következő évi vetés fejlődését ne akadályozhassa. Valamint, arra is, hogy a betakarítás után még elegendő idő legyen a következő vetés előkészítő talaj-munkáira.

Vetés-forgó gazdálkodás lényegét jól szemléltetheti, a már leírt 4 nyomásos példa módosított változata. Vagyis: 1. évben gyökér vagy gumós; 2. évben tavaszi gabona; 3. évben: kapás-pillangós; 4. évben: őszi gabona. Természetesen, betakarítás és a következő vetés közötti időszakban itt is megengedhető volt a tarló-legeltetés.

Nyomás-kényszeres gazdálkodás

„Nyomás” során az adott földterületet, a termény betakarításától a következő vetésig terjedő időszakban állatokkal leheltették, tapostatták, trágyáztatták. Ez nem okozott gondot akkor, a szomszédos föld-területeket kerítés választotta el egymástól. Ugyanakkor, a rokon- vagy koma-szomszédok földjeit nem illett egymástól így leválasztani. Sőt, ha a szomszédok is hasonló módon művelték földjeiket, akkor nem is volt célszerű a darabonkénti elkerítés. Ugyanakkor, ha különböző érési idejű és betakarítású növényeket termeltek, akkor az ilyen tarló-legeltetés már gondot okozott volna. Mivel, a még betakarítás előtt álló szomszédos területekre az állatok rátévedhettek, azt károsíthatták. Ezért, a kerítés nélküli szomszédságok kénytelenek voltak megegyezni⁷⁶, hogy egymás mellett ki-mit termel. Azért, hogy a betakarítások egy időben történhessenek, és az összes terület egyszerre váljék legeltethetővé.

A XVIII. század végétől, a településen kívüli földeket többnyire már különböző családok művelték, és kerítések helyett a terület-határokat gyakran csak póznák és mezsgyék jelezték. Ilyen helyzetben szükségessé vált, hogy kötelező érvényű helyi rend-tartásban szabályozzák a falu- vagy mezőváros határ-földek használatának módjait és időtartamait. Ezzel biztosítva, hogy a kijelölt területen egyszerre történhessen az állatok általi „megnyomatás”.

75 Magyar Néprajzi Lexikon. Vetésforgó. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

76 Magyar Néprajzi Lexikon. Nyomáskényszer. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Többszörös, vagy forgó-vetésű gazdálkodás

Amit gyakran és tévesen vetés-forgónak neveznek, holott az vetés évenkénti változtatását jelenti. Ugyanis, a Kárpát-medence melegebb vidékein lehetőség nyílt arra, hogy *egyazon évben és ugyanarról a területről* kétszer vagy háromszor is betakaríthassanak. Vagyis a fő-termés előtt elő-termést, utána pedig valamilyen utó-termést. Például: elő-termésként tavaszi borsó; fő-termésként burgonya. Esetleg elő-termésként tavaszi árpa, amit utó-termésként tarló-répa követhetett. Vagy hármass-változatban: elő-termésként hónapos retek; fő-termésként borsó; utó-termésként tarló-burgonya vagy répa. Vagy: borsó, utána köles, majd retek.

Mindegyik változatnál lehetőség volt a betakarítás utáni néhány hetes tarló-legeltetésre (hulladék-feletetésre, trágyázásra) is. Vagyis, a forgó-vetésű gazdálkodásnál egy terület-rész az adott évben akár többszörös hasznot hozhatott. Különösen akkor volt hasznos, ha az első termés gyengére sikeredett, és volt lehetőség, hogy a második vetés pótolja a veszteséget.

Köztes-ültetésű gazdálkodás

Olyan gazdálkodás, amikor egy adott föld-területen, egy időben két vagy több hasznónövényt termesztettek. Olyanokat, amelyek nem akadályozták egymás növekedését, nem voltak közös betegségeik vagy kártevőik. Ezeket magjait elültethették egyszerre vagy eltérő időben. Ezen gazdálkodás módszereiről bővebben a következő (ültetésekről szóló) fejezet-részben. Az ilyen gazdálkodás jelentős előnye, hogy ugyanazon területről egy termelési időszakban több termést is begyűjthettek. Valamint, ha a korábban vetett növény részben károsodott (kifagyás, befulladás, hiányos kelés), akkor a hiányos részeket „rá-vetéssel még kifizoltozhatták”. Ugyanakkor, odafigyelést igényelt a hosszú művelési időszak és a korábban érő betakarítása.

Két-szintű fás-vetétes vagy kapásos gazdálkodás

Kárpát-medence napos-meleg vidékeinek sajátos gazdálkodása. Amely valójában egy olyan ritka telepítésű gyümölcsös, ahol a fa-sorok között kapás növényeket termeltek. Olyanokat, amelyek kedvelték a fél-árnyékosabb vagy nedvesebb helyeket. Mint például: cékla, répa, retek, zeller, saláta és kel... esetleg a burgonya, hagyma, borsó vagy bab stb. Vagyis, volt bőven választék, csak szakszerűen művelni kellett a területet. Úgy, hogy az őszi betakarítás és lomb-hullás után a területet kitakarították (avart, növényi hulladékot trágya-dombra hordták), majd trágyázták (a jövő évi termés érdekében). Birkát, sertést vagy baromfit engedhettek a területre, fellelteni a növényi hulladékot, maradékot. De kecskét soha, mert a gyümölcs-fák kergét megrághatták. Ahogy szarvasmarhát sem szívesen, mert a fákhöz dörzsölődhettek.

Lugasos-kapás gazdálkodás

Az előbbi gazdálkodási módból értelem-szerűen következő másféle eljárás. Amikor a felső szintet, a felfuttatott szőlő-vesszők fél-árnyéka adta. Ez a gazdálkodás-változat szintén a meleg-napos és száraz (mediterránabb) vidékek módszereként volt sikeres. Faoszlopokból és lécekből (esetleg összekötözött ágakból) kialakított pergola-szerű (ember-magasságú) tartókra szőlő-indákat futtattak. De nem sűrűn, hogy a tőkék és sorok köze a félárnyéknál ne legyen sötétebb és a szél is szabadon átjárhassa, „pára közte meg ne üljk”. A tőke-sorok között lényegében ugyanazokat a növényeket termelhették, mint az előbbi leírásban.

ÜLTETÉSI MEGOLDÁSOK

A magvak „földbe juttatása” és a palánták kiültetése többféle módon történhetett. Ezek közül némelyek gyakoriak voltak a Kárpát-medencében, mások ritkábbak. Egyesek mára már alig ismertek, vagy esetleg ellenkezőleg, csak a középkortól terjedtek el szélesebb körben.

Vetési formák

E fogalom, a vetés-terület formájára (alakzatára) utalt. Vagyis, hogy a kialakított vetés-terület milyen kiterjedésű, oldalai milyen arányúak, mennyire bejárhatóak, stb.

Szántó- vagy határ-vetés

Talán, a legegyszerűbb vetési forma. Amikor, egy adott területet „egyszerre” és azonos módon műveltek. Amely nagysága és alakzata igazodott a rendelkezésre álló térség lehetőségeihez. Tipikus példája a szántó-terület, amely a gabona-termesztés hagyományos helyszíne.

Sávos vagy pászta-vetés

Ez egy olyan egyszerű vetés-forma, amelynél a bejárható ösvénnyel határolt pásztát: szórt vetéssel növényesítették. Vagyis, egy ösvényekkel felszabdalt, szalag-szerű szórt vetés-terület.

Soros vetés

Ennél a vetésnél először ekével (sorhúzóval, kapával) egy megfelelő mélységű és keskeny árkot nyitottak. Amelybe aztán beleszórták a magokat, egymástól megfelelő tő-távolságra (hogy a növények össze ne érjenek). Majd az árkot betemették, esetleg meg is tömörítették. A sor két oldalán többnyire legalább egy kapa-szélességű, gyakran 2-4 arasznyi széles vagy szabadon járható távolságot tartottak. Egy ilyen „ösvény” lehetővé tette a sor melletti járkálást, a növény-sor gondozását, a sorok közötti „járósáv” tisztán-szabadon tartását.

Páros és többsoros vetés

A soros vetés tovább-fejlesztett változata, amikor kettő vagy több sort vetettek egymás mellé (sor-pasztát alakítottak ki). Olyan sor-távolsággal a sorok között, hogy a szomszédos sorok össze ne érjenek, sor-közök is jól átszellőzhessenek. Az ilyen pászta (sorok alkotta sáv) mindkét oldalán „ösvényt” hagytak, hogy a pásztát két oldalról művelhessék, gondozhassák. Az ilyen sorokban bővelkedő vetés-változat (az egysoroshoz képest) kevesebb járó-ösvényt igényelt. Mégpedig annál kevesebbet, minél többsoros pásztát alakítottak ki (bár a sorszámot nem volt célszerű túlszaporítani). Vagyis, gazdaságosabb terület-kihasználást eredményezett. Például, ha egy adott területen egy-soros pásztákat alakítottak ki, akkor a területnek csak alig

harmadát hasznosíthatták. De négy-soros pászták esetén már a terület két-harmada adhatott termést. A nyolc soros pászta már a terület 4-ötödét tette művelhetővé. Ennél szélesebb pászták gondozása (a szerszámok méretei és a tö-sűrűség miatt) már nehézséget okozhatott.

Sövényes vetés vagy telepítés

Az egy- vagy többsoros vetés (dugványozás, hajtás stb.) sajátos formája. Amikor olyan sűrű tö- és sor-távolságokra telepítenek, hogy a kifejlődő növények egymás terébe „belenőhessenek”. Ezzel, mintegy élő-falat képezve. E formációt egykor élő sövényes kerítések, elválasztó sávok, rekesztékek és akadályok növesztésénél alkalmazták.

Ágyásos vetés

Egy régi, középkortól egyre terjedő olyan vetés-forma, amikor egy körbejárható téglalap alapú föld-területen alakítottak ki veteményest (vetéssel, palántázással, dugványozással stb.). Főleg kolostori és uradalmi kertekben volt népszerű. Az ágyások nagyságát többnyire a rendelkezésre álló kézi-szerszámok nyél-mérete meghatározta. Valamint, az ágyások és kerítések között kialakítandó ösvények alakja és mérete. A korabeli ágyások szélessége 0,5-1 ölnyi lehetett, és a hosszúságuk sem haladta meg többnyire a 2-3 ölt. Az ágyáson többféle vetési módszert érvényesíthettek, egyszerűen egy- vagy többféle növényt is termelhettek.

Emelt ágyásos vetés

Az ágyásos vetés sajátos változata. Amikor az ágyást felszínét az ösvénynél 1-1,5 arasznyival magasabbra töltötték. Főleg ott alkalmazták, ahogy az altalaj gyenge minőségű (szikes, köves, vizenyős) volt. A magasított ágyás kevés termőfölddel is lehetővé tette a termelést.

Felfutós vetés

Közismert, többnyire egysorosként vagy fészkesen telepített futó-növények vetés-formája. Hogy lehetővé tegyék a növény felfelé kapaszkodását, támaszokat is igénybe vettek. Ami lehetett lécz- vagy vessző-rács, fa vagy falazat, karó vagy villás ág. Uborkát, futó-tököt, babot, szőlőt, komlót, vadszőlőt, borostyánt és futó-virágokat telepítettek ilyen futósra.

Vetési változatok

Ide értendők a vetés-terület alakzatának kialakítását, és a növények egymáshoz viszonyított elhelyezkedését meghatározó eljárások. Amelyek alapvetően meghatározták a vetett terület kiterjedését formáját, bejárhatóságát és gondozhatóságát, esetenként a betakarítás módját is.

Szórt vagy tér-vetés

Egyszerű és régóta ismert, a természetes növény-szaporodáshoz hasonló vetési változat. Amikor, a magvakat véletlen-szerűen széthintve vetették. Tipikus példája az alul- és felül-, vagy egyes köztes- vagy rá-vetés is, (mint a kézi vetésű gabonaföld). E vetési változat az apró magvú és szélteben nem terebélyesedő (felfelé törekző) növények vetésénél terjedt el.

Ritka vetés

Egy sajátos, és esetenként gazdaságos vetés-változat. Amikor az összetapadásra hajlamos apró magvakat hasonló alakú, méretű és tömegű pótló-anyagokkal (homokkal, fűrészpórral, pelyvával morzsával stb.) keverték. Ilyen keverékkel, a szokásos módon vetett terület vagy sor: ritkábban és szellősebben kelt, ezért szükségtelenné válhatott a későbbi tő-ritkítás.

Jelzős vetés

E vetés-változat kényege, hogy az elvetésre szánt magvakhoz, azoknál sokkal gyorsabban kelő növény magvait keverték. Nem jelentős mennyiségben, hanem csak annyit, hogy gyors kelésével jelezze a bevetett terület „élet-képességét” és a vetés tényleges helyét. Azért, hogy a vetett sorok mielőbb látszódnak, és a további művelés mihamarabb elkezdődhessen.

Fészkes vetés

Régi vetés-változat, amely nagyobb magvú (gumójú) vagy szélesebben bokrosodó növények ültetésénél alkalmaztak. Amikor, árok helyett kisebb mélyedésekbe vetettek. Ezen „fészkek” között ésszerű sor- és tő-távokat tartottak. Akkorákat, hogy a kikelő és bokrosodó növények zavartalanul elférhessenek egymás mellett, és a tövük között is művelhetők legyenek. Egykor, főleg dinnyét, tököt, uborkát, babot, borsót, burgonyát, csicsókát, kukoricát stb. vetettek így.

Ültető vagy furus vetés

Talán, az egyik legrégebbi vetés-változat. Amikor a magvakat (fészkek, árok vagy barázda helyett) hegyes bottal (ültető-fával⁷⁷) földbe szúrt üregbe temették. Főleg ott alkalmazták, ahogy a talaj viszonylag laza volt, és felület bolygatása lemosódást vagy szél-elhordást eredményezhetett volna. De bevált közép-kötött, nem túl gyomos területeken is. Főleg nagy-magvú (kisebb gumójú), gyorsan növekvő és bokrosodó növények vetésénél, vagy palánták, gyökér-, szár- vagy levél-hajtások, megeredni képes vesszők stb. ültetésénél vált be.

Palántás vetés, dugató ültetés

Régóta ismert, sajátos elő-növesztéses eljárású vetés-változat. Amikor, a magvakból először fiatal növényt nevelnek, kellően meleg helyen, cserépedényben vagy ládában. Néha elég volt, ha csak a zöld-hajtása megindult (hagymásoknál). Másoknál célszerű volt, ha kis növényre

77 Magyar Néprajzi Lexikon. Ültetőfa. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

erősödött (káposzta, paprika, paradicsom). Ezután, ha már külső hőmérséklet és a talaj is alkalmassá vált erre: a szabadba kiültették. Történhetett ez sorosan vagy fészkesen ültetve, de ültető-fával is „eldugványozgatták”. Telepíthették területre, pásztákba vagy ágyásokba stb.

Vetési módszerek

Ez alatt értendők a vetés-terület művelését és a termények összetételét-arányait meghatározó eljárások. Ezen többnyire a magvak elszórását értették, amely többféle módon történhetett. Ezek közül egyesek szinte elfelejtődtek, míg némelyeket még most is sikeresen alkalmaznak.

Alul-vetés

Nagyon régi, egykor igen elterjedt vetési módszer, különösen nagy területek kisebb magvas és viszonylag sűrű vetésénél. E módszer sajátossága, hogy először a magvakat széthintették a tarlón, majd ezt követően azonnal földbe szántották (vagy fogas-boronával belekaparták). Vagyis, a magvakat előkészítetlen föld-felületre vezették, majd földdel fedték. Az ilyen vetés többnyire egyenlőtlen volt, mivel a magvak különböző mélységbe kerülhettek. A széthintett és földdel nem fedett magvakat a madarak is felszedegethették. Ami növelhette a veszteséget.

Kétszeres- vagy alá-vetés

A felül-vetésből kialakult sajátos, de attól alapelvében eltérő változat. Elnevezése onnan eredhet, hogy a középkori Kárpát-medence észak-keleti részén a búzát és rozst gyakran keverten vetették⁷⁸. Pontosabban, a búza-aratáskor szétszóródott búza-szemeket nem etették fel állatokkal, hanem ugyanerre a „búza-szemes” tarlóra őszi rozst vetettek (arányosan kevesebb mennyiséget). Többnyire 1-2 ujjnyi mélységen szántó túró-ekével és boronával „bedolgozva a talajba”. Hűvösebb és csapadékos környezetben az így vetett „kétszeres” (búza-rozs) közel egy időben vált aratásra éretté. Ismeretek más ilyen kétszeres-vetések is. Például: a lucerna és vörös-here keveréke, vagy a közel egy időben érő tök-félék kevert vetése. Ide sorolhatók az tavasz-árpa és lucerna vagy némely gyeppmag-keverékek is.

Felül-vetés

Hasonlóan régóta ismert, de a kisebb magvas és sűrűbb vetésnél csak a XIX. századtól terjedt el szélesebb körben. E módszer lényege, hogy a magvakat már egy mást termő talajra vetették. Például, a már termő gyeprre vetettek (például lucernát, zabot). Ilyenkor a gyepest területet először túró-ekével sávokban felszántották vagy fogas-boronával 2-3 ujjnyi mélyen berovátkolták. Majd, a magvakat ráhintették, amelyek így többnyire a kialakított mélyedésbe szóródtak. Ezt követően a területet vesszőbor-boronával egyenletesre separták (csökkentve a talaj kiszáradását) vagy tuskós hengerrel egyenesre nyomatták (összetörve a rögöket).

78 Magyar Néprajzi Lexikon. Kétszeres (lat. Triticum mixtum). Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Kevert-vetés

E vetési eljárás során, a területet két növény magjának keverékkel vetették. Ezek közül az egyik gyors kezdeti növekedésű és rövid (1-1,5 hónapos) tenyészidejű. Míg a másik, lassú kezdeti növekedésű és hosszabb (több hónapos) tenyészidejű. Ezért, az első gyorsabban betakarítható kezdetben kihasználhatja azt a teret, amelyre a később érőnek eleinte még nincs szüksége. Sőt, a hamarabb növekvő egyúttal jelzőként is mutathatta a vetemény helyét. Majd, miután az elsőt betakarították, a felszabaduló hely már elegendő lett a később érő növény kiterelvényesedéséhez. E vetésre tipikus régi példa: a retek és a sárgarépa (esetleg petrezselyem vagy zeller) kevert vetése. A tapasztalat szerint az ilyen keverék-vetőmagban a gyorsabban növő arányát célszerű volt arányosítani. Vagyis, ha a második növény terebélyesebbre „érett” az elsőnél, akkor annak magjából kevesebbet teltett az elsőhöz keverni (és fordítva). Például: retek és sárgarépa esetében az arány közel azonos lehetett. Míg a saláta és petrezselyem keveréknél az utóbbi, akár az előbbi kétszerese is lehetett.

Köztes-vetés

Egy olyan vetési eljárás, amikor egy adott területen, egy időben két (ritkábban több) növényt is természetek, hasonló módon. Azon a tapasztalati megfigyelésen alapult, hogy egyes növényfajták serkentően hatnak egy másik (nem rokon) növény-fajta növekedésére. Például: elűzik annak kártevőit, tápanyagban vagy állagában kedvezőbbé teszik számára a talajt. A köztes-vetésű gazdálkodás tipikus példája: régi a makói hagyma termesztése, amelyet gyakran petrezselyem-gyökérrel együtt természetek. Mint ahogy a káposztát is szívesen termelték együtt a fokhagymával vagy burgonyával. A burgonyának kedvezett a vörös-hagyma vagy torma szomszédsága. A kukoricát sokfelé a babbal együtt termelték. De fehér-herét is vetettek tavaszi árpával keverve. A szamóca mellé vetett hagyma is csökkentette annak gyökérgenészesedését. És akkor még említésre sem kerültek a fűszer-növények, amelyekből szintén jó köztes növényeket (kártevő-riasztókat) lehetett válogatni az ilyen gazdálkodáshoz. Hosszan sorolni lehetne a helyi-hagyományos példákat.

Rá-vetés

Sajátos, a terület kihasználhatóságát fokozó eljárás. Amikor, az ősszel már vetett és tavasszal már gyenge szárba szökkenő gabonára valamilyen más haszon-növény magját vetették. Például, őszi búzára vagy rozsrá tavasszal, a hóolvadást követő felszikkadás után vörös-herét vagy lucernát vetettek. Amely nemcsak, hogy elnyomta a gyomok egy részét, hanem a talaj javításával a gabona növekedését segítette. A sarlós-levágásos félmagas kalász-aratás után, a here vagy lucerna még abban az évben (ősz-végéig) dús zöld-takarmányt is adott.

Művelési felszerelések, szokások és tapasztalatok

Az előbbieken leírt művelési formák, változatok és módszerek megvalósítása természetesen megfelelő felszerelést, tudást és tapasztalatot igényelt.

Fontosabb kézi eszközök

Vagyis azon eszközök, amelyek a Kárpát-medencében szinte mindenhol ismertek és a föld megművelésekor használtak. Ide sorolható az *ölfá*⁷⁹: a lécből készült három-szögletű távolság-mérő, gyakran rovátkolt (láb, arasz, hüvelyk szerinti) osztásokkal. Esetenként függő-ónnal is felszerelve, hogy terep-dőlést is mérhesse. Elengedhetetlen volt az *ásó*⁸⁰ és *kapa*⁸¹ (talaj-lazítására), amelyek alakját és nagyságát a helyi talaj-tulajdonság nagyban meghatározhatta. A lapátról nem is beszélve, mert arra mindig szükség lehetett. Akárcsak a vödörré vagy talicskára⁸². Sokfelé ismert volt a *horoló* (saraboló), a kapa egyfajta széles és lapos változata. A *gereblye*⁸³ és *vessző-söprű*⁸⁴ mindenhol előfordult. A *sorhúzó*⁸⁵, amit házilag is könnyen elkészíthettek, vetősorok egyenletes kijelölését vagy kimélyítését segítette.

Fontos szerszám volt az *ültető-fa*⁸⁶ is, amely formája-mérete a vetésre-duggatásra szánt növény-kezdeményhez (maghoz, gumóhoz, hajtáshoz vagy palántához) igazodott. A *sarló*⁸⁷, az aratás és növény-vágás kisebb eszköze, mindenhol ismert volt. A nagyobbik, vagyis a *kasza*⁸⁸, főleg a sík és kevésbé köves-cserjés vidékeken volt népszerűbb. A *villa*⁸⁹ ága-boga akár többféle lehetett, igazodva az elvégzendő munkához. A balta, fejsze és fűrész, kosár, kas és zsák, szecsckavágó és metsző-kés is megbecsült eszköznek számított. Ahogy a kaszakő, kalapács és fűrész is. Sokféle eszközre volt szüksége a gazdának, hogy kertjét művelhesse.

Vontatott eszközök

Ide sorolhatók azok vontatásos földművelő eszközök, amelyeket többnyire állatokkal (ökörrel, loval) húztak (szükséghelyzetben akár emberi erővel is). Ezek közül, a XIX. század végéig, a Kárpát-medence legerjedtebb ilyen eszközének számított: az *eke*⁹⁰. Főleg a túró-eke (a XVIII. végéig), amelyet néhol oldalra terelő (barázda-fordító) lapokkal vagy *csoroszlyával* (mély-vágó késsel) is kiegészítettek. A szántási (túrasi) mélységet gyakran állítani is lehetett, legalább 2-6 hüvelyk (5-15 cm) között.

Boronából többnyire kettőt is tartottak. A fogas-borona ujjnyi vastag és néhány ujjnyi hosszú vas-tüskéivel a talaj felső rétegét törte fel, morzsolta úgy 3-7 hüvelyk (7-18 cm) mélységben. A tüskék egy 4 soros vontatható gerenda-rácson, több sorban elhelyezve, elől a kisebbek hátrább a nagyobbak. A következők mindig az előbbieket sorközeit dolgozva. Míg, a *vessző-* vagy *tövis-borona*⁹¹ sűrű seprűszerűen kötözött fa-vesszőivel a talajt tovább porhanyította és egyenletesre terítette, sőt a magágyakat is betakarta.

79 Magyar Néprajzi Lexikon. Öl. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

80 Magyar Néprajzi Lexikon. Ásó. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

81 Magyar Néprajzi Lexikon. Kapa. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

82 Magyar Néprajzi Lexikon. Talicska. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

83 Magyar Néprajzi Lexikon. Gereblye. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

84 Magyar Néprajzi Lexikon. Seprű, söprű. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

85 Magyar Néprajzi Lexikon. Sorhúzó, jelölő, utaló. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

86 Magyar Néprajzi Lexikon. Ültetőfa. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

87 Magyar Néprajzi Lexikon. Sarló. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

88 Magyar Néprajzi Lexikon. Kasza. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

89 Magyar Néprajzi Lexikon. Villa. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

90 Magyar Néprajzi Lexikon. Eke. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

91 Magyar Néprajzi Lexikon. Tövisborona, vesszőborona. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Néhol szokásba volt a vontatható sorhúzó is, amely 2-3 hüvelyknyi mélyen nyitó ékszerű fejeit negyed, fél, háromnegyed és egy arasznyi távközökre helyezhették. Az ilyen sorhúzó ott terjedt el, ahol szórt vetés helyett a gazdaságosabb és átláthatóbb soros vetést kedvelték. A közismert *görgő-fa* vagy *göröngy-rontó tőke* a későbbi *henger*⁹² vagy *fogas-henger*; esetleg inkább a *tárcsás-henger* elődje. Ezek segítségével a nagyobb rögöket összetörték, a talajt ekképpen tömörítették. Ha egy deszkát is utána kötöttek (amit megterheltek, vagy azon állt a hajtó), akkor a hengerelt talajt még el is simította. A *szekér*⁹³-ről, vizes-hordókról, jelölő-oszlopokról stb. sem feledkezhetünk el, amelyeket egy gazdaság sem nélkülözhetett.

Vetési fogások

A kora tavaszi vetést többnyire akkor kezdték, amikor a talajra már „rá lehetett menni”, és sár sem tapadt meg az eke-vason, se a kapán, és a borona sem kente szét a rögöket. Ez általában a hóolvadást követő néhány hét elmúlásával úgy március végéig tarthatott. Mert áprilistól már számítani lehetett a vetést nehezítő esőkre, ami viszont nagyon kellett a már elvetetteknek.

Úgy vélekedtek, hogy a gabona-szemeket úgy 1,5-3 ujjnyi mélyen célszerű elvetni. Nedves és kötött talajban a kisebb, szárazabb porhagyós talajban a nagyobb értékhez igazodva. Az ennél kisebb magvak esetében vetés-mélységet a magméret 4-6-szorosát tartották kedvezőnek, míg a nagyobbaknál inkább a 3-5-szörösét. Bár ettől gyakran eltérhettek, igazodva a talaj tulajdonságaihoz és a vetett növény fajtájához. Ilyenkor „jól jött” a sorhúzó, amellyel a vetőárkok mélységét elég jól lehetett igazítani a szükséges vetési mélységhez. A vetés sűrűsége (tőtávolságára) nem általános érvényű szabály. Hanem a józan észre hallgatva arra ügyeltek, hogy a kikelő növények ne gátolják egymás fejlődését.

A túl nedves talajt, a szántást követően akár egy-két (vagy több) napig is hagyták szellőzni, hogy felesleges vize kipárologhasson, és csak utána vetettek (amikor a rögök már szétestek). Szárazabb talajnál, viszont a vetést igyekeztek a talajművelést követően minél hamarabb (lehetőleg azonnal) elvégezni. Azért, hogy a talaj minél kevesebb nedvességet veszítsen. Sőt, ha túl száraznak bizonyult, akkor a magvakat vetés előtt úgy negyed-fél napra friss kútvízben áztatták. Majd némi szikkadás után vetették a száraz földbe.

Az öntözést csak kisebb területeken és főleg kertekben alkalmazták, mivel a nagyobb szántók öntözése akkoriban többnyire kivitelezhetetlen volt. Ezért, a vetéseket igyekeztek a naptári időszakok ismétlődő rendjéhez igazítani, vagyis a közel rendszeresen érkező csapadékra „bízni az öntözést”. Ugyanis, a „saját bőrükön megtapasztalhatták”, hogy nem megfelelő (túl korai, hűvös, nedves) időben történő vetés veszélyesebb lehetett, mint a száraz-vetés. Ha a talaj túl száraznak bizonyult, akkor vetés előtt a sorhúzóval megnyitott vető-árok aljára némileg meglocsolták, majd arra szórták a magot, amit azonnal betemettek. Ugyanis sokfelé úgy vélték, hogy az elvetett mag öntözése csak elsarazza a magot, ami által az befülledhet. Természetesen a vetés után (időnként) szükséges lehetett némi öntözésre, de csak annyira, hogy a vetett mag felett ne alakulhasson ki sáros-cserepes réteg. Ha a vetés után várt eső elmaradt, akkor némely vidéken szokásba volt a vetősort vékony réteg szalmával vagy széná-

92 Magyar Néprajzi Lexikon. Henger. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

93 Magyar Néprajzi Lexikon. Szekér. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

val lefedni. Azért, hogy a talaj kipárolgását csökkentsék, a hajnali harmatot megkössék. E réteget akkor távolítottak el, ha a mag-hajtások már a föld felszínére törtek. Esetleg csak a hajtások körül tették szabaddá a földet, meghagyva a sorközök fedését.

BEFEJEZÉS

Röviden ennyi, a korabeli Kárpát-medencei föld-művelés módszereiről és sajátosságairól, gyakorlatáról és mindezek változatairól. E rövid összefoglaló is látványosan igazolhatja, hogy elődeink sokkal többre voltak képesek, mint ahogy manapság legtöbben gondolhatják. Tény, hogy a „régiek” sokkal kevesebb alap-ismeretekkel rendelkeztek, mint egy mai átlagos föld-művelő. Ennek ellenére, képesek voltak saját „ésszel-erővel” az elvadult vidékekből „termő-földet teremteni”. Az ehhez szükséges szerszámokat és felszerelési tárgyakat „összeeszkábálni”, a meghódított területet lehetőségeik szerint célszerűen és gazdaságosan művelni. És, ami talán a legfontosabb, megtanulták felismerni és kihasználni a természeti jelenségeket és körülményeket. Megélhették tetteik és tévedéseik következményeit, gyakorlatot szerevve életük-tevékenységeik több éves eltervezésében. Elhatározással és mérlegeléssel, tervezéssel és megvalósítással, kudarcok legyőzésével. Ilyen kitartás vezéreljen minket útjainkon!

E kötet elkészítését gyermekkori emlékeim is segítették. Édesanyám testvére, néhai Barcsi József (Pomáz, 1921. Budapest, 1995), aki szerzetesnek készült, de végül gyümölcs-kertész lett, sokat mesélt elődeink föld- és kert-műveléséről. Amit részben magam is tapasztalhattam az 1968-83. közötti időszakban, mikor közlőrl is „megismerhettem” az elmaradott, mély-szegénység tanyasi életet, szinte a közép-korira emlékeztető föld-művelési fogásait. Magam is „átélhettem”, hogy miként lehetek képesek elődeink a természeti környezetük „élhető részét” a maguk hasznára alakítani. Hálás vagyok néhai apósomnak, Sipka Jánosnak (1937-1990. Szabadszállás), aki egykor megtanított a mára már alig ismert földművelő szerszámok és eszközök használatára, régi mezőgazdasági módszerekre és fogásokra.

Remélem, sikerült felkelteni az érdeklődést. A további kíváncsiskodáshoz, „kutakodásokhoz”, néprajzi gyűjtésekhez és „kísérleti régészkedésekhez” mindenkinek sok sikert kívánok!

Kézirat lezárása: 2019. szeptember 24-én.